

2018

GAGAUZ DILI



GAGAUZ DILI 10

10

ГАГАУЗЬКА МОВА

Veliksar L. G., Kuroglo N. I., Kior I. F., Milkov A. N.

Gagauz dili

(standart uuru)

üüretmäk kiyadi 10-cu klaslarina deyni cümnä
üüredici kurumnari için ukrain dilindä üürenän

Веліксар Л. Г., Курогло Н. І., Кіор І. Ф., Мілков А. М.

Гагаузька мова

(рівень стандарту)

підручник для 10 класу закладів загальної
середньої освіти з навчанням українською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Чернівці
"Букрек"
2018

УДК 811.512.165(075.3)
В 27

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ від 31.05.2018 №551)*

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Веліксар Л. Г., Курогло Н. І., Кіор І. Ф., Мілков А. М.
В 27 Гагаузька мова (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням українською мовою / Л. Г. Веліксар, Н. І. Курогло, І. Ф. Кіор, А. М. Мілков. – Чернівці: Букрек, 2018. – 152 с.
ISBN 978-966-399-986-9 **УДК 811.512.165(075.3)**

Veliksar L. G., Kuroglo N. İ., Kior İ. F., Milkov A. N.
В 27 Gagauz dili (standart uuru) : öğretmen kiyadi 10-cu klaslarina deyni cümnä üüredici kurumnari için ukrain dilindä üürenän / L. G. Veliksar, N. İ. Kuroglo, İ. F. Kior, A. N. Milkov. – Çernovtı: Bukrek, 2018. – 152 s.
ISBN 978-966-399-986-9 **УДК 811.512.165(075.3)**



БІЛЬШЕ КНИГ НА
НАШОМУ САЙТІ:

www.bukrek.net

ISBN 978-966-399-986-9

© Веліксар Л. Г., Курогло Н. І., Кіор І. Ф.,
Мілков А. М., 2018
© Видавничий дім “Букрек”, 2018

Paalı üürenicilär!

Sizin önünüzde kiyat gagauz dilini üürenmäe deyni. Aktarın onu, bakin onun içindekisini hem düzüntülüünü. Siz bilersiniz, ani dokuzuncu klasta biter üürenmäk gagauz dilin kursu. Büük klaslarda çekeder eni kurs, bizim eni gezi: “Stilistika”, “Söz kulturası” hem “Ritorika” devletlerindä. Ama diil läüzım unutmaa te o kuralları , angılarını üürendik şındiyädän. Bu yıl siz genä danışacınız dilin bölä bölümnerinä , nicä “Fonetika”, “Doorusölemäk” , “Dooru yazılmak”, “Leksika”, “Frazelologiya”, “Morfologiya”, “Laf düzülmesi”, “Sintaksis” nem “Noktalama”. Tekrarlayarak stilistika bölümnerini, angılarınnan artık tanıştınız orta klaslarda, onuncu klasta yapacınız analiz, çıkış, kendibaşına çözeceğiniz türlü işlər, angılarını hazırladık biz, avtorlar, sizä; süretli açıklayacınız kendi sözünüzü, düzeceğiniz türlü söyleyişlər yazmak hem aazdan formasında, alacınız pay proektlerin düzmeçlerindä, yapacınız türlü kontrol hem yaratmalı işlər.

Kiyatta var türlü material te o üürenicilerä deyni , angıları isteer derindän bilmäe gagauz dilini.

Kiyatta var türlü meraklı işlər, tekstlər, angılarından siz çok işlər eni annayacınız. Nicä söylenir: “Üüren kendin hem üüret başkasını”.

Kiyatta var yazıcıların yaratmaları, gazetalardan hem dergilerdän statyalar, material internettan. Unutmayın göz atmaa resimnerä.

Yaratmalı başarmaklar sizin işinizde kiyatlan!

Avtorlar

§ 1. DİLİN ROLÜ ÜRENCİLERİN TERBİETMESİNDƏ

1. Okuyun teksti. Söläyin onun temasını hem öz fikirini.

*İnsanın sözü, lafı, dili – o bir ayna,
angısında insan var nicä görsün kendisini.*

Lev Tolstoy

*Ana dili – ruhun temeli,
moral temeli, adamın öz dayaa.*

M. Şukurov

Halk dili – her bir devletin kaavi hem öz temeli. Dil tutêr milleti dñnädä, neçin ki kaybettiyñän dili – kaybeler halk.

Dilin yardımınnan uşak annêêr küçüklüündän biyaz dolay dünneyi. Açan o başlêêr kuşkulu sesirgenmäê anasının-bobasının laflarına, yavaş-yavaş kabul eder te o fikirleri, angıları yardım edeceklêr git gidä girmäê büyük yaşlarda yaşamaya. Dilin yardımınnan biz bilgileri, üürenip, zeedeleriz. Var çok türlü bilgilêr, ama sadä dil – kuvetli, serbest, dooru, angısının yardımınnan çok iş var nicä başarmaa, annamaa, yapmaa.

Dilsiz millet olmaz, milletsiz dä dil olmaz. Açan bilişä getirmişlêr gagauzların sözlerini, adetlerini, tabeetlerini, dilini, zanaatlarını, folklorunu, türkülerini, bulunmuşlar onnarın yazıları da, ozaman açılmış, ki varmış bir maasuz halk, senselä, angısının adıymış türk oguz.

Gagauzların dili – türk dillerindän birisi. Onnar yaşêêrlar ukrain, moldovan, bulgar hem rus halklarlan barabar.

Kullanmaa, korumaa, sevmäê ana dilini – insanın en zengin izini. Tä neçin biz bölä çok savaşêêrız uşaklara taa küçüktän göstermäê, ani dilin kuvedi ozaman büyük, açan biz onu kullanêriz.

İvan Kior



Sesirgenmäê – дослухатися (укр.), прислушиваться (рос.)

Biyaz dolay, aydınnık dünnä – світ, планета (укр.), свет, мир, планета (рос.)

Biliş – пізнання, наука (укр.), познание, наука (рос.)

2. Bulun teksttä baş lafları, angıları açıklêêrlar tekstin temasını. Nesoy urok çıkarêrsınız kendinizä, okuyup bu teksti? Kısadan yazın kendi bakışınızı.

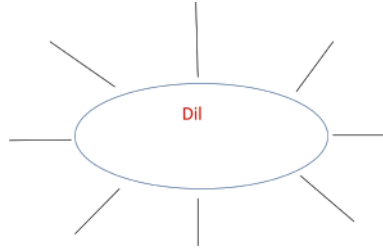
3. Okuyun G. A. Gaydarcı şiirini. Açıklayın bu şiirin öz fikirini.

Yıllar, unudulup, geçêr,
Yaptıkları kalar aarda,
Ana dildä salt peetlêr
Kayıp olmaz bu dunnedä.

4. Açıklayın söyleyişlerin maanasını. Ayırın bir söyleyiş, yazın onu tefterlerinizä. Yapın ona sintaksis analizi.

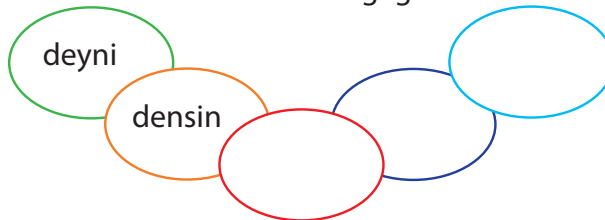
1. Ana topraan tozu yabancılnı altından paalı.
2. Arkadaşın islää, açan buluşêêrsın, kiyat – açan okuyêrsın.
3. Bilän bilsin, bilmeyän üürensın.
4. Bilän desin, bilmeyän sussun.
5. İhtärların sözü – bilgi, söyleyişlerin – nasaat.
6. Laf acısı yaradan beter.

5. Ne türlü asoñiañiya var nicä uydurmaa lafa "Dil"? Yazın lafları.



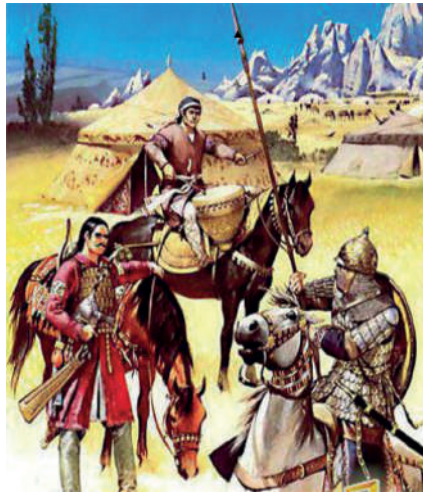
➤ *İlerlediniz düşünmeklerini.*

Biz isteeriz üürenmää gagauz dilini...



Biz üürenecez gagauz dilini

6.  Hazırlayın prezentañiya "Türk oguzlar – bizim dedelerimiz".



§ 2. DERİNNETMÄK HEM SİSTEMALAMAK EN ÖNEMLİ HABERLERİ FONETİKADAN, LEKSİKADAN, FRAZELOGİYADAN, STİLİSTİKADAN

Fonetika

- ses
- bukva
- vokal sesleri
- konson sesleri
- urgulu / urğusuz
- incä / kalın
- yımışak / çetin
- sesli / tutnuk
- uzun / kısa

Frazeologiya

- frazeologizmalar
- laf birleşmeleri
- başlankı maanası

Leksika

- laf
- leksika maanası
- dooru maana
- kıynaş maana
- bir maanalı / çok maanalı
- sinonimnär
- antonimnär
- omonimnär

Silistika

- söz stilleri
- publiştistik
- artistik
- bilim
- ofițial-izmetçilik
- lafetmäk
- kolverim
- rapor

Fonetika – dilin bölümü, angısında üüreniler sözün sesleri, onnarın özelli hem dönmesi.

Leksika – dilin bölümü, angısında üüreniler toptan laflar, onnarın maanaları.

Frazeologiya – dilin üüreniler lafbirleşmeleri, angıların var maanası sade toplu birerdä sölenirkän. Frazeologizmaların laflarını yok nasıl ayırmaa, onnar taşlanmış gibi birerdä, ayırı-ayırı alırsak, onnarın maanası kaybeler.

Stilistika – dilin bölümü, angısında üüreniler literature dilin stilleri. Sözlär, tekstlär, yaratmalar düzülü türlü dil stillerinnän.

7. Yapın fonetika analizi bu laflara?

Kullanılêr, sölenêr, lääzım, zanaatçı, kısmetliyim, üüredici.

8. Açıklayın bu lafların maanalarını.

Diveç, esaplı, gamsız, saburlu, derinnetmää, duruş, arif.

➤ *Ayırıp iki laf, düzün bir sadä, bir dä katlı cümlä. Ayırıp iki laf, düzün bir sadä, bir dä katlı cümlä.*

9. Açıklayın bu frazeologizmaların maanalarını, çevirin ukrain dilinâ.

Ayakça durmaa, bir ayak üstündä durmaa, dizçä durmaa, erindä durmaa, mum gibi uz durmaa, saat durdu, kapanda durmaa, bu sana islää durêr, nicä tiken üstündä durmaa, aazı durmêêr, ayaktan durmaa, lafinda durmaa.

10. Açıklayın sıradan bu söleyişin maanasını. Neylän ayırılêr frazeologizmalar söleyişlerdän.

Arif duşman, ahmak dosttan taa ii.

11. Argumentläyin, ani bu tekst artistik stilindä, söläyin onun dil kolaylıklarını.

Fukaara hem su adamı



Bir fukaara adam nacaanı su içinä kaçırmiş, da kahırdan suyun kenarına oturmuş da aalarmış.

Su adamı işitmiş, canı acımış da bir altın nacak çıkarmış sorarak: “Bu nacak senin mi?”. Fukaara demiş: “Yok, diyl benim”.

Ozaman Su adamı bir gümüş nacak çıkarmış: “Bekim bu senindi?” Fukaara genä demiş, ani bu da onun diylmiş. Üçüncü kerä Su adamı bir haliz nacak çıkarmış. “Tä te bu nacak benimdir!” Su adamı demiş: “Sän ii adamsın, tamah hem yalancı diylsin. Al sana üçünü dä nacakları”.

Bir başka adam annamış bu işleri da atmış kendi nacaanı o su içinä, oturmuş da aalamaa çeketmiş o da. Su adamı bir altın nacak çıkarmış: “Bu nacak senin mi?” – sormuş. Bu tamah adam sevinmiş da birdän barmış: “Benim! Benim!”

Su adamı ona demiş: “Sän ama tamahsın hem yalancıysın!” Da tez su içinä gitmiş, buna bişey vermemiş, kâr haliz nacaanı da.



Fukaara – бідний (укр.), бедный (рос.)

Tamah – скупий (укр.), жадный (рос.)

Yalancı – брехун (укр.), лгун (рос.)

12. İş tekstlän. Çevirin teksti ukrain dilindän gagauz dilinä. Yazın tefterlerinizä. Yaraştırın tekstleri. Argumentleyin lingvistlerin te bu bakışını, ani ukrain hem gagauz dilleri biri-birini zenginleder. Neçin insan läâzım her kerä ilerletsin, gözelletsin kendi sözünü?

Закопане золото



Мав батько трьох синів. Були вони дуже ліниві. Щоб їх прогудувати, батько тяжко працював, руки йому пухли. А сини ходили собі гуляти.

Працював батько, працював та й занедужав. Прийшли сини спитати, що він їм у спадок залишає. Тато мав мудру голову, подумав і каже: “Діти, шукайте в землі золото”.

Помер батько. Сини переїли все, що батько виростив, а нового нічого не садили й не сіяли. На другу зиму голодують ліниві брати.

Добули якось до весни й кинулися татового золота шукати. Перекопали весь город. Золота не знайшли, але довелося засіяти город картоплею. Скопали ниву. Золота не знайшли, але посіяли пшеницю. Вродила вона буйна, пишна, аж золота. Помолотили, намололи борошна, напекли смачного хліба.

І тут тільки брати зрозуміли, чому так сказав батько. Нічого немає для людини дорожчого, ніж зароблене власними руками, тому що гордість за свою працю цінніша, ніж усе на світі золото.



13. Açıklayın bu söyleşilerin maanalarını.

Akıllı adama da dost läâzım; karşıladın adamı – selâm ver.

§ 3. DİLİN ÖNEMLİ PAYLARI: SÖZÜN SESLERİ, LAFIN MORFEMALARI, LAF, LAFBİRLEŞMELERİ, CÜMLELÄR, TEKST

-  14. Okuyun teksti. Belliedin onun stilini. Neyä görä belliettiniz? Söläyin, angı kolaylıklar „dirilttirer“ masalın süjeti? Her kerä mi bu priyom yakışıklı?

Altın beygir

(Gagauz halk masalı)

Vakitların birindä, kimsey bilmeer neredä, yaşaarmış bir padişaa. İlk karısı onun ölmüş. Sade bir oolu kalmış. İkinci karının da varmış bir kızı. Bu iki uşak pek beenmiş biri-bırını. Ama padişaa karşı durarmış onnarın duygularına. İstemäzmiş onnar evlensinnär. O istäärmış onun oolu bir aşırı padişaaayın kızına evlensin, çünkü düşünärmış bu takım büülsün, genişletsin padişaalını. Ama Miti, padişaaayın oolu, kızı görmeyincä, hiç ekmek ta iyämizmiş, yarınki gününü onsuz görmäzmiş. Nereyi da gitmesin, ne dä yapmasa – Marinka onun önündä durarmış, kendi şen üzünnän hem kayıncık gibi levent boyunnan.

Bobasının istedii, neeti tamannanmasın deyni, Miti günün birindä kaçer evdän. Geçmiş, nekadar geçmiş vakıt, da yanaşmış askercilik etmää bir komuşu padişaaaya, angısı bu vakıt taman hazırlaarmış askerini Mitinin bobasına karşı kaldırmaa, çünkü başka türlü annaşamazmışlar.

Geler gün da Miti, üz başı, gider cenklän bobasına karşı. Ama ortalık dönmüş ölä, ani Miti esir düşer. Günün birindä bobası görmüş onu da tanımış.

Çok düşünmeyip, vermiş cellatlara izin kafasını kessinnär, kara ceerini hem üzüklü küçük parmacını getirsinär ona. Padişaa oolunun sancılımi prost ed ämemiş.

Padişaanın cellatları pek beenmişlär Mitiyi. Götürdüynan Mitiyi daa içina, ona açıklamışlar kendi neetlerini. Demişlar ölä:

– Pek canımız acıdı sana. İsteeriz seni saa brakmaa, canını kurtarmaa. Tä ardımıza geldi bir köpek. Onun kara ceerini götürecez padişaaaya. Duymayacak, ani diil senin. Senin sade küçük parmacını läözüm olacek kesmää. Kayılsın mı?

Kim karez olur kendi canına?! Elbetki, Miti kayıl olmuş üzüklü küçük parmacını padişaaaya baaşlamaa da kendi canını kurtarmaa.

O köpää kesmişlär, ceerini çıkarmışlar. Mitinin sade küçük parmacını kesmişlär dä, ayırılacaazaman, bölä bir fikir vermişlär:

– Te o yolcaazdan git, daayın kenarına çıkınca. Orada san bir bordey görecän. O bordeydä bir kör dädu yaşêêr. Onun keçileri var. Gidecän ona, yalvaracan da o seni keçici kabledecek. Sän onun keçilerini otladacan taa ortalık dönmeyincä. Ortalık döndüynän, evä gelecän.

Miti gider o yolcaazdan bir gün, gider taa bir da bitki-bitkiyâ, etişer daayn kenarına. Orada çocuk görer bir bordey da dooru onun içinä girer. Birkaç gün çocuk hiç bildirmemiş kendisini, ama dâdu duyarmış, ani içerdä birkimsey var, çünkü o başlamış doyunmamaa, çünkü onun keçileri taman okadar süt verärmişlär, nekadarlan dâdu ilerdän doyunarmış.

– Kim var burada? – sormuş dâdu. – Bän duyêrım, ani kimseydi var burada.

Ama çocuk sesetmâzmiş, susarmış.

– Kim var bordeydä? – dâdu taa bir kerä sormuş. – Korkmayın, bän bişey yapmayacam.

– Bän, dâdu, bän, – sesetmiş Miti bir köşedän.

– Kimsin sän yä?

Annatmış Miti hepsini sıradan, nicä işlär olmuş da yalvarmış ona al-sın keçilerini gütmää.

– Bän seni alacam, – demiş çocaa o dev gibi dâdu, – ama ilkin bän de-neyecâm senin kuvedini. Üç sopa uracam sana, dayanarsaydın, ozaman alacam.



Karşı durmaa – проти (укр.), против (рос.)

Duygu – почуття (укр.), чувства (рос.)

Esir – раб, невільник (укр.), раб, невольник (рос.)

15. Çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä teksti. Argumentläyin, ani o publiştistik stilindä.

Дорогий образ

Кажуть, це було в Лівійській пустелі. Автобус із туристами мчав новою автострадою, що розсікала пустелю на два попелясто-жовтих крила. Над безкраім морем сипучих пісків підносилися де-не-де вже звичні піраміди, які, здавалося, своєю вічністю перевищують це піщане мовчання.

Водія попросив зупинитися високий чоловік. Шелестіли піски. Здивовано дивилися туристи на цього інтелігентного дивака, якому раптом заманулося зупинити автобус серед пустелі. Чоловік рішуче простував піщаними хвилями й зупинився біля піраміди. Усе це він зробив настільки просто й звично, немовбито все життя провів в одному з бедуїнських племен. Занадто зосереджений, заглиблений у себе, чоловік раптом заспівав. Це була українська пісня – відомий романс на слова Лесі Українки.

Туристи, висипавши з автобуса, слухали. Певно, рідко кому в житті доводилося слухати спів такої дивної експресії, такої розкутості й душевної якості – душа співака була наодинці не з Лівійською пустелею, а з душею Лесі Українки. Треба було бути справжнім, невідробним актором, щоб зважитися на таку імпровізацію – не злякатися

штучності. Треба було мати такий голос, щоб викликати з пустелі душу поетеси і переконати вже не здивованих, а зачарованих випадкових супутників своїх в абсолютній необхідності такого виклику. Треба було любити так її – Лесю Українку. Цим актором був народний артист Борис Гмиря.

Борис Гмиря носив у душі образ поетеси завжди, але звучання гарячого вітру пустелі викликало його настільки відчутно й мимовільно, що він не міг не заспівати “Стояла я і слухала весну”.

За І. Драчем.



- 16. Ayırın dokuzuncu iştan lafları, payedin kısmınara, yapın onnarın transkriptiyasını.
- 17. Ayırın yukarkı iştan on laf, yazın tefterlerinizä, çizın lafların morfemalarını, belliedin, angı afikslär laf düzücü, angısı da laf diiştirici.
- 18. Düzün bu laflardan tekst. Argumentläyin, ani laf sözün en önemli payı.
Süüt, aaçlar, çiçektä, küpeciklär, yımışak, yalabamaa, güneş, uçannar, uçuşêrlar, datlı. Burada, çal, tarla, cıvırlıga, su boyu.
Yukarı, kalkınmaa, çalgıcı, korkusuz, gözäl, şıralı, ses. İlkyaz, türkücü, kalkınmaa, sezlär, olmaa, türlü-türlü, maavilik, bu küçük, kuş, cancaazı, sevindirmää.
➤ *Belliedin tekstin stilini.*
➤ *Bulun artistik kolaylıklarını.*



19. Düzün bu lafbirleşmelerinnän tekst. Ne o tekst? Kurun tekstä plan, koyun adını.

Merkez basım evi, haberlemää, tipardan çıktı, çok meraklı, eni kiyat, gagauz halk masalları, rus dili.

Çevirmää, bu masallar, gagauz yazıcısı, anılmış Petri Çebotar.

Gagauz halkı, masal, çok hanidenki hem gezek, yok gagauz, bu dün-nedä, bilmesin onnarı, annatma kendiyçä.

Gagauz folkloru, zengin folkloru için, sıkça annêêr, bizim aydinnadıcımız, Ay-boba Mihail Çakir, taa derindän, halk masalları, açıklêêr derindän, rus êtnografi Valentin Moşkov. Bunnarın çalışması, meraklı, derin, özlü, şakalı, gülüşlü, käämil dil. Kalmadılar masallarımız, yazılmadık masal. Toplamaa yazmaa masalları en ii literatūra dili, uydurmaa gözäl, çevirmää becerikli, gagauz halk masalları, korumaa gözelli, renk hem özellik.

Inanmaa ürektän, bu kiyat, dalgalandırmää okuyucuları, uyandırmää hepsini, aazdan yaratma, onun literatürası, enez düzüldü, bütünnä kulturasına.

BILERSİNİZ MI SİZ!

Tekstin planını düzmää deyni läüzım:

- bölmää teksti birkaç paya onnarın maanasına görä,
- bulmaa o payların baş fikirlerini,
- baş fikirlerä koymaa birär kısıdan cümläylän ad yada teksttä bulmaa cümleleri, angıları payların baş fikirlerini gösterer,
- yazmaa o cümleleri, nicä planın punktlarını.

20. Okuyun cümleleri. Bu tekst mi? Argumentleyin. Belliedin onun söz stilini.

Okuyun artistik kiyatlarını!



Okumayı bilän insannara literatura büyük fayda getirer. Boşuna kimär kerä demeerlär insannar biri-birinä: "Kim çok okuyêr, o çok biler".

Literaturadan üüreniler insanın yaşaması için, onun düşünmesi hem neetleri için, literatura yaratmalarından annaşılêr istoriya oluşları, yarıcıların en derin fikirleri. Literatura terbieder okuyucuları annamaa tabiatın güzelliini, zenginini, sevmää ana tarafını, Vatanını, çalışmaa yaşamakta dooru yoldan gitmää hem ii adam olmaa, bümää, herbir milli insannarı severäk.

Literatura yaratmaları uyandırêr şkolacıların üreendä derin duygular – cana yakın olmaa, ihtyarları, sakatları, yufkaları gücendirmemää, havelän üürenmää hem işlemää.

Literatura bilgileri verer üürenicilerä yardım düzmää onnarın kendi bakışlarını bu dünnedä yaşamak için.

BILERSİNİZ MI SİZ!

Bir teksti kendiniz düzmää istäärsedyiniz, läüzim tutaysınız aklınızda, ani **tekst – o bir cümlä bölümü, grupası, angılarında cümlelär baalı biri-birinnän bir temaya görä hem öz fikirinä görä**. Cümlelerdä var gramatika kurallarına görä baalantı. Deyecez, herbir ikinci cümlä dayanêr birinci cümleinin maanasına hem verer eni informaşıya, angısı yardımneêr açıklamaa tekstin öz fikirini. Ölä yapêr üçüncü, dördüncü hem taa başka cümlelär da. İlkin olur yazmaa tekstin adını, planını, sora onnara görä yazmaa türlü oluşlar için, açıklamaa onun temasını, çeketmesini, temel payını, bitkisini.

Tekstin teması gösterer ne, nelär için annadilêr, angı problemalar kaldırılêr, açıklanêr.

Herbir temanın olur olsun **küçük mikrotmaları** da.

Tekstin öz fikiri gösterer, angı düşünmeyi isteer inandırmaa avtor, angı çıkışı isteer yapmaa.

Öz fikiri kimär kerä baalı olêr tekstin adınan.

21.  Düzün bir yaratma bu temaya görä.

Ana taraf,
Küsmä sän pek
Ooluna:
Düşä – kalka
Bän dönärim
Yoluna.

Gavril Gaydarji



§ 4. TEMEL NORMALAR ANA DİLİNİN LİTERATURA SÖLEMEKLERİNDÄ

22. Okuyun teksti. Koyun tekstä ad. Belliedin temasını hem öz fikirini. Tekstin adı açıklêêr temasını osaydı öz fikirini mi? Söleyin tekstin tipini hem stilini.

Andreev yılması, benim bakışıma – en islää sokak Kievda. Dik, buruk, taşlı. Eni ev yok. Bir var sadä çok katlı. Öbürlär – bir-iki katlı. Derlerlär, ani burasını brakaceklar bölä. O ölä da kalacek çıtrannı yarlarlan, küçük meyvalıklarlan, taftalı basamaklarlan, yapışık yarlar boyuna evceezlärän, verandalarlan, guguşluklarlan, asılı kurumak için çamaşır-larlan, yorgannarlan, köpeklärän, horozlarlan. Hep ölä kalaceklar tür-lü küçük tükänciklär, kimisi, elbetki, olaceklar ötää dooru kvartiracık.

Kimi erdä taa görünerlär duvarlarda eski adlar: Katranni, Çölmekçi, Derici sokacını. Burada çok vakit yaşadılar, işledilər türlü ustalar.

Tä bu – eski Kiev, geçmiş Kiev. Bu sokacıklar, yazık, kalêrlar siirek. Fotoalbumlarda, yavaş-yavaş kaybelerlär. Naafilä, naafilä...

Eer inärsän Andreev yilmadan aşaa, sora dönmää saa tarafa, o saat çıkacan sokacaa, neredä taa durêr Pokrov adına klisecik. Nicä o kalmış 1811 yıldan, yangından sora – bir Allaa biler. Burada taa var küçücük kıvrak evceezlär, angıları, yazık, git-gidä kaybelerlär.

Viktor Nekrasova görä
Çevirdi İvan Kior



Andreev yılması – Андріївський узвіз (укр.), Андреевский спуск (рос.)

Çıtranni yarlar – чагарники, зарослі кущів та інших рослин (укр.), заросли кустарников и других растений (рос.)

Geçmiş Kiev – старий Київ (укр.), старый Киев (рос.)

Naafilä – марно, даремно (укр.), напрасно (рос.)



Andreev yılması



Pokrov klisesi

Norma – bir mutlak temizlik, kural, örnek.

Gagauz literatür dili – o kabul edilmiş söz pratiğinde söylemek kuralları, dooru urgu koyması, laf kullanması; gramatika hem sintaksis formaların düzülmesi.

Literatür dili – o dil, angısı düzölmüş yazıcılaran, bilim adamnarlan. Bu biliş publiştikanın artistik literatüranın dili. Literatür dilin ürenmesi baalı literatürayan, dilin istoriyasınan, halkın kulturasınınan.

Gagauz orfografiyasının temelinä koyulu fonematika hem fonetika prinçipleri, taa az kullanılır başka orfografiya prinçipleri dä. Fonematika prinçipinin özü onda, ani yazıda fonema gösteriler, bakmayarak razgeldii söleniş situatıyalarına:

tuz ~ tuzsuz ~ tuzçaaz.

Makar kök morfemasında fonema <z> gerçekleşer ba [s] sestä, ba [ş] sestä, yazıda kök gösteriler birtakım. Bu durumda tuz morfemanın bukva düzeni fonema düzeninä uygundur.

Fonematika prinçipinä görä kimi gramatika formalarında **y** hem **ç** konsonnarın onündä her zaman <a> hem <ä> vokallar yazılêrlar, makar onnar açık sölenilmeêrlär pek açık:

alma ~ almayı ~ almacık; uşak ~ uşacak; hasta ~ hastayım ~ hastaydım.

Fonematika prinçipinä görä yazıda gösteriler sesli hem sessiz konsonnarın dönmesi: [b] – [p], [d] – [t], [g] – [k], [ç] – [ç]:

dip – dibi, but – budu, renk – rengi, uç – ucu.

Ne söyleeriz, işideriz onu da yazêrız (fonetika prinçipi) adlardan temellerdä hem afiklerdä [e] vokallan diişän [ä] vokalin erindä:

gecä ~ geceyi ~ gececik ~ gecelemek; bendä ~ bendeki; evlär ~ evleri.

Diferentiya prinçipinin temelinä görä yazılêr **at** ~ **ad** gibi laflar hem işliklär-omonimnär *etmää* “(варто, роботу (укр.); stout, делать (рос.)”, *etmää* “вистачати (укр.), хватать (рос.)”, angıları yazıda ayırılêrlar formalarınınan:

etmää: eder, edecek, edärdi; etmää: eter, etecek, etkidi.

23. Sesleyin teksti. Belliedin tekstin stilini hem tipini, temasını, öz fikirini.

Dan eri

Bir adam yollanmış etişmää dan erini. O gidärmiş, dan eri dä gidärmiş ondan ötää, ama kalarmış hep ölä uzak, nicä yolun çeketmesindä. Adam inanarmış, ani dan erindä varmış nesoyso masallı saklılık, angısını natura taa kimseyä açmamış.

Adam karşı gelmiş yolunda türlü akıllı insannarlan, çok annamış hem tanımış, ama dan erinä yaklaşamaamış bir adım da.

Geçmiş yıllar, adam gezmiş-aktarmış bütün dünneyi, sora dönmüş geeri, te o erä, neredän başlamış yolunu. O duruklanmış bir bayırcıkta, neredän görmüş ilk sefer dan erini.

Birdän birä annamış. Dan eri hererdä! Adım aşırı!

Adam kısmetli gülümsemiş. Haliz da, ani hepsi gözelliklär, masallı minuniyalar yanımızda, lââzım sade açmaa gözlerini da görmää bu işi.



Dan eri – горизонт (укр., рос.)

Masallı saklılık – казкові таємниці (укр.), сказочные тайны (рос.)

Natura – природа (укр., рос.)

Ilk sefer – уперше (укр.), в первый раз (рос.)

Hererdä – скрізь, повсюди (укр.), всюду (рос.)

Adım aşırı – що не крок, де не ступиш (укр.), на каждом шагу (рос.)


Gözelliklär – прекрасне (укр.), прекрасное (рос.)


Masallık minuniyası – казкові дива (укр.), сказочные чудеса (рос.)

➤ ***Yakışıklı mı bu ad tekttä?***

➤ ***Bulun tektin çeketmesini hem temel payını. Var mı tektin bitkinci payı, ani onda yapılsın çıkışlar onun içindekisinä?***



 **24.** Yaraştırın kendi bitkinci payınızı avtorun bitkinci payınnan:
“... yapacez ölä, nicä bu akıllı adam. Oturmayacez erimizdä, er istäriseydik nesaydı açmaa eni kendinä deyni.....”

 **25.** Yapın fonetika analizi bu laflara.
Sesşeezi, ekinnerin, gülümsämeer, suumaa, yaamur, ötäända.

§ 5. YAZMAK NIŞANNARI

 **26.** Sesläyin teksti. Tekstin adı açıklêêr onun temasını mı, osa öz fikirini mi? söyleyin tekstin tipini hem stilini, argumentläyin çıkışınızı.

Deerlär, insannar nicä derelär. Nicä derelär akamêrlar, diiştirmedään kendi yolunu, hep ölä insan da yok nicä ileri dooru gitsin, diiştirmedään kendi tabeetini.

Örnek gibi alacez aacı. Durêr hep erindä, bir adım yapamêr, ama içindä bütün yıl, her gün yukarı-aşaa akêr yaşamak verän şıra, yıl-yıldan alkalar zeedelenerlär, kabuu olêr kaskatı, ceçin, suuklardan, ayazlardan patlêêr da başlêêr benzemää yaralı askerciyä.

Ilkyazın sa pufkurêrlar, sora patlêêrlar filizlär, pupkalar, duuêr yaalı körpecik yapracık, peydalanıp, seviner, sansın güler, hepsinä seläm verer: “Sabaa hayır olsun! Bakınız – bän duudum!” Ama... O da olacek va- kıtlarlan kaskatı, kaybedecek benizini, olacek sarı, kırmızı da düşecek .

Ama biliner, ani nicä da diişilmesinnär aaçlar, hep kalaceklar kayın, meşä, ak aaç, salkım, kavak. Hep ölä genç alma ya da armut fidancu ihtär olaceklar, nicä da körpä kavak olacek ihtär gücenni kavak. Derä dä genişlenecek, daralacek, bekim heptän kuruyacek, ama su onda hep o su kalacek.

Sadä insan var nicä diiştirsin kendisini, temel, öz içindeklerini.

Yaban hayvandan, yırtıcı yabandan o olêr insan. Başlêêr annamaa, ne o islää, ne o prost, ne läözım brakmaa yaşamakta, ne sa sıbitmaa bir tarafa. Fikiri zeedelener, akılı peydalanêr, geler annamak. Başlêêr görmää dozdolay, kaavileşer.

Da olêr insan. Kendi tabeetinnän. Kendi kuvedinnän. Benzämeer kimseyä.

Ivan Kior



Tabeet – характер, норов (укр.), характер, нрав (рос.)

Askerci – воїн (укр.), воин (рос.)

Filiz – бруньки (укр.), почки (рос.)

Gücenik – сумний, зажурений (укр.), грустный, печальный (рос.)

Yaban hayvannarı – дикі тварини (укр.), дикие животные (рос.)

Annamak – поняття (укр.), понятие (рос.)

Alkalar – тут: річні кільця у стовбурах дерев (укр.), годовые кольца в стволах деревьев (рос.)

Bukvalar a, ä, e, ê, i, o, ö, u, ü (10 bukva) kullanilêrlar gagauz dilindä vokal seslerini nişannamak için.

1. Bukva **ä** nişannêêr ön sıranın geniş dudaksız vokal fonemasını, angısı kullanilêr lafin ortasında ya da sonunda: *gecä, pidä, nemtâ, pençerä, bizä, ölü, seftä, seslä, gitmä, gelmä, geläydi* h. b.
2. Bukva **ä** dä yazılêr kimi yabancı laflarda yımışak konsonnardan sora hem üz aderliklerindä 1-ci hem 2-ci üzlerdä: *düdu, tätü, bän, sän* h. b.
3. Bukva **e** nişannêêr ön sıranın yarı geniş dudaksız vokal fonemasını: *beş, çerkerdek, derö, demet, semer, tekerlek, gel, gerçek, gecä* h. b.
4. **Lafın çeketmesindä bukva e** kullanilêr yotlu vokal sesini göstennäk için, angısı söleniler gagauz dilinin erli aazların taa çoyunda yotlu seslän hepsi durumnarda, bakmadaan lafin etimologiyä fonema kuruluşuna: *ev (söleniler [yef]), ek (söleniler [yek]), er (söleniler [yer]), edi (söleniler [yedi]), eşil (söleniler [yeşil])*.
5. Bukva **e** kullanilêr temeldeki [a] vokalından transformat edilän [e] vokalin ya da diil bitki urgusuz kısımda afiksi göstermää deyni: *dem > dereyä, erdä > erdeki; tencerä > tencereyi > tencedä; pençerä > pençereyi > pençeredä; sölä > sölenmä ~ şölenmiş ~ söledi ~ söyleyän; seslämä > seslämedik ~ seslämeyän ~ sesleyän*.
6. Bukva **ê**, sayılêr "aksan-tirkumfleks" orfografiya nişanınan bukva **e**, kullanilêr işliklerdä şindiki zamanda: *alêr, solêr, durêr, sayêr, koyêr, duyêr, tarêêr, iaşiyêr, kuruyêr, uuêr* h. b.

Not. Bukva **ê** kullanilêr başka dillerdän alınma kimi laflarda: *hêys, mêy, Krêçun, "Hêy-hêy"* (adetin adı), *brêk* (sport termini) h. b., hem dä söylemektä dialekt özelliklerini göstermää deyni: *näbêyim, koşêcam, kırçmêya, yannêşik (näbayım, koşacam, kırçmaya, yannaşık erinä)* h. b.

7. Bukva **ö** nişanneer ön sıranın yarı geniş dudaklı vokal fonemasını, angısı kullanilêr gagauz (türk) laflarında sade ilk kısımda: *ön, öküz, göl, bölmä, gözäl* h. b.
8. Bukva **ü** nişannêêr ön sıranın dar dudaklı vokal fonemasını: *ük, ürek, gün, üürümä, gülüş, güllük, süpürgä* h. b.
9. Bukva **ı**, türk alfabetinin nişanına denk, nişannêêr ard sıranın vokal fonemasını: *ılca, ıcırın, bıkmaa, sakınmaa, tırtıl, dartı, kırıntı, aldı* h. b.

Not. **a, i, o, u** bukvaların kullanılması maasuz açıklamak istämeer.

İkili *aa, ää, êê, ee, ii, oo, öö, uu, üü* bukvalar (10 bukva) kullanilêrlar evelki gagauz hem yabancı laflarda hem morfemaların sınırında birincili hem ikincili uzun vokal seslerini nişannamaa deyni: *saat, saar, kaar, aaç, aaramaa, gelmä, lääzım, käämil, ceer, eer, şiiir, diiren, diil, çii, dooru, ool, suuk, uur, bük, üülen, üürenmä, tüü, büün; kemiin, sülüün, nacaan, köpään, kütüü, inää, bertii, karı, balaa, delää, aalêêr, sesleer, sölämeer, almêêr*.

İkili bukva **öö** yazılêr sade lafta *ötöögün*. Uzun vokal sesi [öö] lafin kökündä yazıda gösterilmeer: *kör, öz*.

Uzun vokallar kendibaşına morfemalardır, temelin hem afiksin sınırında işliklerdä oluşluk çalımın şindiki zamanında [êê] vokaldan kaarä.

Bukvalar **b, c, ç, d, f g, hj, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z** (21 bukva) kullanılêrlar konson fonemalarını göstermää deyni.


1. Bukva **c** nişannêêr sesli damaklı yımışak afrikatayı: *ceviz, can, cambaz, çocuk, sıcak, sincir; acıkmaa, gelecek, geleceydi, gölcük* h. b.
2. Bukva **ç** nişannêêr sessiz yımışak damaklı afrikatayı: *çapraz, çiçek, çekiç, geç, geçmää, biçinti* h. b.
3. Bukva **j** nişannêêr sesli öndilli damaklı aralıklı konson fonemasını, angısı kullanılêr sade alınma laflarda: *jurnal, jeletka, jambon, slujba, masaj, Jenä, Bejenar* h. b.
4. Bukva **ř** (romın alfabetinin nişanına denk) nişannêêr sessiz öndilli dişli afrikatayı, angısı taa sık kullanılêr alınma laflarda: *şir-şir, şınşar, şali, kiraşa, furku-şişa, kvarş, şink, aviaşiya, privatizaşiya, Kiřa, Vanuřa, Galař, Konstituiřiya* h. b.
5. Bukva **y** (**yot**) nişannêêr sonor ortadilli yımışak konson fonemayı: *yol, yıl, yaz, ayak, kayak, saygı, ay, koyêr, almayı, kalay, alaydık, biläydim, saklayacak, sesleyecek, bekleyän, koruyup, saklayarak, bekleyäräk* h. b.

Not. Konson seslerini gösterän başka bukvaların kullanılması maasuz açıklamak istämeer.

GAGAUZ ALFABETİ			
A a <i>A a</i>	at ana alma	Ä ä <i>Ä ä</i>	b.n sın şış- köş
Ç ç <i>Ç ç</i>	çiçu çiçek çuval	D d <i>D d</i>	dal düdü dolay devlet
F f <i>F f</i>	foto fırın fidan	G g <i>G g</i>	gök gül gelin
İ i <i>İ i</i>	p laç ık yaz	J j <i>J j</i>	jirafa jurnal jambon
M m <i>M m</i>	mali mamı maaza	N n <i>N n</i>	nal nuna nacak
P p <i>P p</i>	pali piliç punar	R r <i>R r</i>	rařa radio raketa
T t <i>T t</i>	taş tuz toprak	ř ř <i>ř ř</i>	şap çık şıfra
V v <i>V v</i>	vatan valat velosiped	Y y <i>Y y</i>	yıldız yaprak yaamur
		B b <i>B b</i>	bal boba batlı balık
		E e <i>E e</i>	ev eşil ekmek ekmää
		H h <i>H h</i>	horoz haber harman
		K k <i>K k</i>	knaz kıyat kardaş
		L l <i>L l</i>	laf laana lokma
		O o <i>O o</i>	ot otel oglan oklava
		Ö ö <i>Ö ö</i>	önem örnek ördek
		S s <i>S s</i>	sofra sabaa saalik
		Ş ş <i>Ş ş</i>	şen şafık şeker
		U u <i>U u</i>	un urok goguş
		Ü ü <i>Ü ü</i>	üzüm üsek üredici
		Z z <i>Z z</i>	zurna zaamet zümbül

27. Düzün plan bu tekstä, annadın plana görä tekstin içindekisini.

28. Yukarkı teksttän ayırın lafları da yazın laf diktandı, belli ederäk bukvaların hem seslerin sayısını.

29. Ayırın hep iştan 26 lafbirleşmelerini, angılarında var ikili konsonnar. Yazın tefterlerinizä.
30. Ayırın teksttän “Deerlär ...” lafları uzun vokallarlan. Birisinnän düzün sadä hem katlı cümlä.
31.  1) Düzün bir plan, yazarak, nicä terbietmää kendi tabeetini, diiştirmää prost kalitelerini.

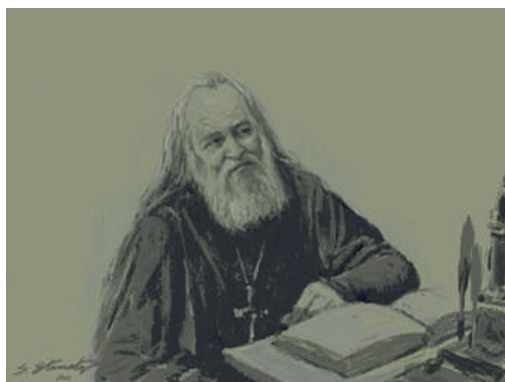
2) Doldurun kafesleri:

İİ TABEETİM	PROST TABEETİM

§ 6. KATLI OLMAKLAR YAZMAK URGUSUZ VOKALLARDA

32. Okuyun teksti. Belliedin onun janrasını. Açıklayın onun özelliini.

MİHAİL ÇAKIRIN KİYATLARI



Besarabiyanın kultura istoriya-sında Mihail Çakirin büyük bir eri var. Doorudan demää, Mihail Çakir moldovannarın hem gagauzların aydınnadıcı. Bunu gösterer o da, ani Kişinövda var Mihail Çakir adına sokak, Moldovada, Romaniyada çıkan ençiklopediyalarda var gagauzun Mihail Çakirin da adı. Sıradan erleştirerik M. Çakirin kiyatlarını, biz görüriz, ani ilkin o çıkarmış moldovannar için kiyatları, sora yazmış gagauz dilindä kiyatları, çevirmiş din kiyatlarını gagauz dilinä. Çakirin tiparladı kiyatların arasında: “Bukavna”, “Okumak için kiyat”, “Rus dilini üürenmää çekedän moldovannara yardımcı”, “Rus dilinin üüredicisi gramatikadan bilgilärlän”, “Eski hem eni ayozlu istoriyanın isteriyası”, “Klisä isteriyası”, “Ruşça-moldovanca laflık”, “Moldovancanın kısa gramatikası”, “Besarabiyalı gagauzların istoriyası”, “Laflık gagauzça (türkçä) hem romanca (moldovanca) Besarabiyalı gagauzlar için”. Mihail Çakir çevirmiş gagauz dilinä bölä

dua kiyatlarını, nicä: “Psalmalar”, “Klişenin kısa istoriyası”, “Eni ayozların istoriyası”, “Eski ayozların istoriyası”, “Liturgiya”, “Çasoslov”, “Dular”, “Akafist”.

Mihail Çakir çıkararmış küçük formatlı bir gazeta, angıcının adı “Hakikatın sesi”.

VOKAL SESLERİN DOORU YAZILMASI:

İlk kışımın düzülmesine göre lafta var nasıl olsun vokallar ya sade ön sıradan, ya da sade geerki sıradan. Bu durum, nicä bir kural, gösteriler yazıda:

1. Eer ilk kısımda varsa geerki sıradan vokal, ozaman öbür kısımlarda da adetçä olêrlar geerki sıradan vokallar (*a, e, ı, o, u, aa, êê, uu, oo, üü*): *ba-la-ban, tarak-lar, ko-yun-nar, yu-mak-lar-dan, yıl-dız-la-ra, yon-ga, doo-ru-luk, duu-maa, ool-la-rı, suuk-la-mış, sa-têr, pak-lêêr, duu-êr* h. b.

2. Eer ilk kısımda kullanıldıysa ön sıradan vokal, ozaman öbür kısımlarda da adetçä olêrlar ön sıradan vokallar (*e, ö, i, ö, ü; ee, ää, ii, öö, üü*): *de-mir-lär, direk-tä, tü-fek-çi, ör-dek-lär, gee-ri, ii-lik, üü-len, gö-tür-mää, gel-mää, de-lik-len-mää, ki-lim-ci-lik* h. b.

Gagauz dilindä vokal hem konson armoniyası bozulêr te bu razgelişerdä:

1. Kimi öz laflarda: *ani, şişman, inan, katmer, fistan, haydi, filan* h. b.;

2. Başka dillerdän alınma laflarda: *ateş, biyaz, kiyat, maşına, pilaf, progres, meydan, pelivan, kantina, minaret, kapitan, kalem, furkulişa, hırleş, allelem, garip, Dionis, İvançu* h. b.;

3. Katlı laflarda: *birkaç, nekadar, nüünda, sanki, aniki, ilkyaz, her zaman, nezaman, kendibaşına* h. b.;

4. Mutlak gelecek zamanın afiksindä ard sıradan vokallarlan temelda hem bu formadan kurulu işlik formalarında: *alacek, alaceklar; doyacek, doyaceklar; alaceydt, doyaceydi; alaceymış, doyaceymış* h. b.

Garmoniyasız temellerin afiksaşiyasında afiksin vokali baalı kurulan temel bitki kısmındaki vokalin kalitesinä: *inan-maa, inan-ma-maa, inan-maz-lık, kat-mer-le-mää, ateş-lik, kan-ti-na-da, İvan-çu-nun, biyaz-it-maa, ilk-yaz-m* h. b.

VOKALLARIN DOORU YAZILMASI **c, ç, y** KONSONNARDAN SORA:

<c', ç, y'> yımışak konsonnardan sora ard sıradan vokallar *a, ê, o, u, ı* sivişerlär ileri, ötmesinnän yaklaşarak ön sıradan vokallara *ä, e, ö, ü, i*. Ama yazıda bu gösterilmeer.

1. Ard sıradan vokallarlan laflarda *c, ç, y* konsonnardan sora yazılar *a, ê, o, ı, u* (mutlak gelecek zamanın afiksindän kaarä): *can, çanta, cayıl, cambaz, sıcak, alaca, sırça, çok, kaçınıcı, şamarcık, moldovanca, çıkmaa, yıl, yol, yıldız, koyer, doyer (ama: alacek, satacek)* h. b.

2. Ön sıradan vokallarlan laflarda *c, ç, y* konsonnardan sora yazılar *ä, ö, ü, i*: *gecä, gücü, derecik, cücä, gezecäm, küçücük, çiten, çilek, ökçä, türkçä, çölmek, çürük* h. b.

VOKAL DÖNMELERİNİN DOORU YAZILMASI

Formalarının kurulmasında, laf diişilmesindä hem kurulmasında vokal **ä**, düşärsä urğusuz duruma hem bulunarsa diil bitki kısımda, döner **e** vokalına, angısı gösteriler yazıda dayanak lafetimnerindä sölenmesinä görä.

Vokal dönmesi **ä>e** yazıda gösteriler aşaadaki durumnarda:

1. Son **ä** adlardan temellerin formalarında hem onnardan kurulu laflarda: *çizmä – çizmenin, çizmeyi, çizmedän; çizmelär, çizmecik, çizmeci; gecä – gecelär, gececik, gecelemää; şişä – şişelär, şişecik, şişelemää; tencerä – tencerenin, tencereyi, tencereyä, tencededä; pençerä-pençereyi, pençeredä; incä>incelemää>inceltmä, incecik; seftä>seftelik, seftelemää; zeedä>zeedelemää, zeedecä* h. b.
2. Erlik halı formasından kurulu laflarda: *evdä>evdeki, evdekilär; küüdä>küüdeki, küüdekilär; bendä>bendeki; sendä>sendeki; bizdä>bizdeki; sizdä>sizdeki; diptä>dipteki.*
3. İşliklerdä inkärlik formasının afiksindä, temeldän hem izin çalımlı formasından kaarä: *gel-me-mää, gel-me-er* (temel: *gelmä-*, izin ç.: *gelmä*); *i-me-mää, i-me-di* (temel: *im ä-*, izin ç.: *imä*); *iş-lä-me-mää, iş-lä-me-di, iş-lä-me-er* (temel: *işlämä-*, izin ç.: *işlämä*).
4. İşlik kuran afikslerdä **(-lä, -nä, -dä, -ä, -sä, -(üm)sä)>(-le, -ne, de, -e, -se, -(üm)se)** izin çalımlı formasından hem inkärlik formasından kaarä: *iş-le-mää, zeet-le-mää.*
5. **c** konsondan sora **a** hem **ä** dönerlär **e** bukvaya işliklerin 3-cü üzdä mutlak gelecek zamanda hem bu temeldän kurulu formalarda mutlak gelecek-geçmiş zamanda hem **-kan, -kän** afikslärlän bitän haliştenniklerdä:
görecäm -görecän -görecek (ä > e);
alacam – alacan – alacek (a > e);
göreceydım – göreceydin – göreceydi h. b.;
alaceydım – alaceydın – alaceydi h. b.;
göreceykän, gideceykän, alaceykan, yapaceykan h. b.
6. Çokluk sayısı afiksinin urğusuz formalarında **-lär> -ler, -när> -ner.**
gençlär – gençleri, gençlerä, gençlerdä;
piliçlär – piliçlerin, piliçlerä, piliçleri;
ekinnär – ekinnerim, ekinnerin, ekinneri h. b.
7. Afikslerdä **-mäk, -mä** işliktän adlıklarda lafların diişilmesindä, açan vokal durêr urğusuz kısımda:
demäk, demäm (benim), demän (senin) > demesi, demeleri (onun); düümäk > düümesi; ezmäk, ezmä, ezmesi; düümä > düümesi; eklemäk, eklemä > eklemesi, eklemeleri h. b.
8. Inkär iştennikleri **-mäz** afiksiindä onnarın laf diişilmesindä, açan afiksin vokalı kalêr urğusuz:
işitmäz > işitmezin, işitmezä, işitmezi, işitmezlär;
görmäz > görmezin, görmezä, görmezi, görmezlär h. b.
9. Küçüldck afikstä **-cääz, -çääz:**
elcääz > elceezi, elceezlär; sesçääz > sesçeezi, sesçeezlär h. b.

10. Küçüldek afikstâ **-cäk** lafların diişilmesindä (bu sayıda saabilik forması da):
düdücäk – düdücektä, düdücektän; delicäk > delicektä, delicektän;
pelicäk > peliceeni, peliceendä; üzücäk > üzüceemä, üzüceemi;
kemicäk > kemiceeni, kemiceendä h. b.

İşliin temelindän kurulu işliktän adlıklarda yazılêrlar afikslär -mak, -mäk (ama diil -mek); -ma, -mä (ama diil -me): *at-mak, alla-mak, gez-mäk, gezin-mäk; dol-ma, ula-ma, bul-ma, duu-ma, düü-mä, gel-mä, kes-mä, sepile-mä; imäk (proles), ekmäk (proşes), ama: ekmek (maasul).*

Laf diişilmesindä afiksin vokalı **ä** döner **e** vokalına, bu dönmäk tä gösteriler yazıda: *demäk>demeyi; gelmäk>gelmän, gelmesi; sürmä>sürmesi; kesmä>kesmesi* h. b.

a, ä vokalları c, y konsonnarın önündä

a vokalı **c** hem **y** konsonnarın önündä yazıda diişilmeer: *almayı, almacık; karayı, karacık; soraydım, soracam, soraceydım; masayı; haftaylan; başçaya, başçayı; almayan* h. b.

ä vokalı **y** konsonnun önündä urgulu pozitiyada her zaman korunêr: *siläydım, geläydım, biläydım, nesläydım, testäydi, gecäydi, gecäymiş; laaläydi, laaläymiş* h. b.

Urgusuz kısımda **ä>e** dönmesi **y, c** konsonnarın önündä gösteriler yazıda: *laalä > laalecik; gecä > geceyi, gece-cik; sölä > söle-yäydım, söle-yecäm; söle-yän* h. b.

Uzun vokalların dooru yazılması

Vokalların uzunnuu gagauz dilindä gösteriler ikili buk vaylan *aa, ää, êê, ii, ii, ee, oo, öö, uu, üü.*

Uzun vokallar kullanırlêr bir morfemada (birincili, ikincili, pozitiyalı) hem morfemaların sınırında, açan karşı gelerlär birtürlü vokallar (ikincilär). Hem birincili (etimologik), hem dä ikincili uzun vokallar gagauz dilindä kendibaşına fonemalardır (uzun êê vokaldan kaarä): *aaretlik, aalem, baarmaa, cumaa; yastı, bıçaa, bacaa; nääni, käämil, inmää, köpää; gülcääz; saklêêr, paklêêr: sın; tımaa (sauşmaa); diil, diiren, iinä, eşii; hepsicii; beenmää, ceer; zeedä, üreemä, geeri; ooltun, dooru, loom, ötöögün; uur, uumaa, kuumaa, duumaa, yuurt, buu, tauu; küü, büün, üülen, düün, büü, üürenik, küçüü* h. b.

1. Arap-pers dillerindän alınma laflarda: *aaret, aalem, maaza, halä, hap, maavi, taazä, ceer, mısaafir, saat, fitkaara, maasuz, naafilä, läazan, käämil, saabi, zaabit, islää, eer* h. b.

2. Öz türk laflarının köklerindä: *aaramaa, aaz (anatom.), aazlık; aaç (imemiş), kaar, kaaz, yaarm; geeri, geerilmää, diiren; aartmaa (kaldirtmaa)* h. b. (ama: *az-azalmaa, az-altmaa; acıkmaa*) h. b.

3. İkincili vokalları göstermää deyni: *aaç (fidan), baarmaa, ool, aalamaa, uumaa, yaa, aar, suumaa, suuk, buu, toom, sıır, diil, daa, düümää, üülen, üürenmäk, süüt, yaamur* h. b.

4. İnfinitivin afiksindä: *ak-maa, dur-maa, dit-mää, ses-le-mää* h. b.

5. Küçüldek afiksindä **-caaz, -cääz** II **-çaaaz, -çääz**: *otçaaaz, kuşçaaaz, yolcaaz, yılcaaz, elcääz, ipçääz, sesçääz, gülcääz* h. b.

6. İnkâr işliklerindän kurulu halıştenniklerin afikslerindä *-ma-daan, -me-dään: almadaan, bulmadaan, görmedään, geçmedään* h. b.

7. Morfemaların sınırında:

uşak > uşaam > uşaan > uşaa;

sıklık > sıklım > sıklaa > sıklı;

ötää, ötäända, ötäändan; nääni;

geçik > geçiin > geçää > geçii; beräänsı, beräända h. b.

Uzunluk gösterilmeer kimi öz gagauz laflarında:

toz, boz, zor, dünnä; cendem, cennet, piriz (dieta), mor, un, ad, ard, az (diil çok), kör (görmöz), kör mezar, kör pınar; karmaa – etimologik uzunnuu; bölä, ölä, sölemää, dermen, sabaa, feslen – ikincili uzunluk.

33. Düzün lafların deliklenmää, direktä bir sadä bir da katlı cümlä. Yapın bu lafların vokallarına fonetika analizi.

34. Ayırın literatüra payından tekstlerdän lafları, angısınarda “c”, “ç”, “y” konsonnarın aardına yazılêr *a(ä), ê (e), o(ö), ı(i), u(ü)*. Düzün laf diktandını da yazın teftelernizä. Aazdan annadın onnarın dooru yazılması için.

35. Ayırın iştäñ №32 uzun vokalların lafları, annadın onun dooru yazılması için. Düzün bu lafların lafbirleşmelerini da yazın teftelernizä.

36. Savaşın notalamaa kendi fonetika portretini. Bu iş için belliedin, nekadar dooru sölersiniz aşaa da yazılı lafları.

Mutlak, okuyucu, baalayıcı, lafbirleşmesi, birlişik, parmaklamaa, atentli, patlayış, patriotizma, plastik, saurgun, simvollu, şükür etmää, tabeetli.

37.  Yapın fonetika analizi bu laflara.

Sesçeezi, ekinnerin, gülümsämeer, suumaa, yaamur, ötäända.

§ 7. STİLİSTİK FORMALARI FONETİKADA

38. Okuyun teksti. Yapın analiz yaratmanın dilinä. Belliedin stili hem janrayı.

BİZİM ZENGİNNİMİZ

Herbir halkta var kendi ayozlukları, nişannarı, peetli adlar – süretlär çiçeklerdä, aaçlarda. Kanada – ak aaç, Rusiyada – kayın, Ukrainada – süüt hem kalina. Zamannardan eveldän onnar göstererlär Ukrainanın üzünü, ruh kaavisini, halkın sevgisini ana topraana.



Meşä



Süüt aacı



Ak aacı



Kavak aacı

En çok sayardılar kalınayı. Herbir evin yanında büüyärdi kalina aacı. İnsannar inanardılar, ani bu aaç getirer evä varlık hem hoşluk. Kızlar sevärdilär takmaa saçlara kalina çiçeklerini, duvarlara sa içerlerdä asardılar kalinanın kırmızı emişlerini. Ačan kışın gelärdilär en kaavi suuklar, bu emişlär yaln gibi yısıdardılar sansın içerleri.

Kalina – kız güzelliin hem inannın simvolu, ana sevgiliin hem fikirliin simvolu. Onun kırmızı emişleri sayılêrlar taa adam girginniin hem kahramannın simvolu.

Süüt – taa bir güzäl nişan Ukrainada. Süüt nicä bir raat, yavaş simvol, ani koruyêr insanın evini kahırdan, beladan. Hep ölä o gösterer, ani varsaydı güzäl umut uşaklarda – o umut aslıya çıkacak, olacek. Var taa iki aaç, ani göstererlär bizim ana topraan üzünü. Kavak hem meşä. Karıların güzelli, sevgili hep ölä yannaşık adamın kaaviliklän. Bu aaçlar vererlär bizä inan, ani yaşamak olacek çok yıla hastalısız, käämil saalıklan.

Mihail Yuhtaya görä



Kayın aacı



Kalina



Ak aacı – клен (укр.), клён (рос.)
Kayın – береза (укр.), берёза (рос.)
Süüt – верба (укр., рос.)
Kalina – калина (укр., рос.)
Kavak – тополя (укр.), тополь (рос.)
Meşä – дуб (укр., рос.)
Umut – надія (укр.), надежда (рос.)

Asonans – vokal seslerin tekrarlanması artistik yaratmalarını gözelletmää deyni.

Aliteratiya – bir yada birkaç konsonun tekrarlanması.

Asonanslan aliteratiya kullanilêr maasus zeedeletmää deyni artistik ekspresiyasını. Örnek erinä, T. G. Şevçenkoda, yazdırarkana ilkyaz avşamını, okuyeriz: "Gümelär kirez altında uulêr..." [u-u-u].

Ses anaforası – ilk seslerin tekrarlanması – "Şu şakacı şaşêr" (T. Zanet)

Fonetikanın stilistika kolaylıkları gözellederlär, derinnederlär tekstin içindekilerini, kaavilederlär onu emoşional tarafından, vererlär ekspresiya hem demeklik, sözleşmäk olêr käämil êstetika tarafından.

Ses êpiforası – tekrarlamak bitkinci sesleri.

*Ne zamandır – bellisiz,
 Gelmiş bizä dilimiz
 Gelmiş yokkan sesimiz
 Da yapmış bizi o biz.*

39. Okuyun poeziyayı. Nesoy kef olêr sizdä onun seslemesindän sora. Kullanın üürenilmiş fonetikanın stilistika kolaylıklarını.

İlk ilim ilinnetti,
 İlk işlär ilerletti.

G. Gaydarji

40. Düzün da yazın tekst artistik stilindä, ani herbir laf çeketsin konson sesindän “p”.

41. Okuyun cümleleri, bakın laflara, angıları ayırılı teksttän. Kaçırılmış vokalları koyun erlerinä.

Kşlr – uçar, blklr – üzär. Adetlär bnnn yıl yşr. Br yapêêr – bn çeker. Bb nasaatı – ltn, ana nasaatı – blg.

➤ *Düşünün, var mı nicä annamaa lafların maanasını, er kaçırılarsaydılar konsonnar? Angı seslär-vokallar, osaydı konsonnar mı düzerlär lafın maanasını?*

42. Düzün dialog, kullanarak lafetmäk stilini sözüñüzä.

1. Biz hem natura.
2. Gagauz halkın adetleri.

43. Düzün bir proekt “Lafetmäk stili”.

44.  Düzün tekst publiştistik stilindä bu resimä görä. Angı aktual problemayı açıklayacenz yaratmanızda?



§ 8. ÇOK ESKİDÄN GAGAUZ LAFLARI

45. Okuyun teksti.

HAK-OGUZLAR

Hanın merkezi-stupu kurulu. O bir taa büücäk bir küücäöz, diil sade şatralar, ama evlär da, nicä oralı ruslarda, var kaavi koruntu toprak kalesi, hendeklär derin, yapıcıklar bekçi askercilerä deyni. Bu merkezä hem onun dolayına yavaş-yavaş erleşer zanaatçılar, alışverişçilär; açılär

eni alışverişçilik yolları Bizans kasabalarına hem Kafkazötesinâ Derbent geçişindän, hem da rusi alışverişçilik merkezlerinâ.

Insan, ilerlisi gibi, işlerinâ bakêr: karılar, ihtârlar yapaa yıkêêrlar, paklêêrlar, derileri işlendirerlâr, giyim hazırlêêrlar, imeelik kaynêêr.

Uşaklar dışarda kaçışêêrlar, oynêêrlar adetçâ oynamaklarını – “beygircik”, “yumacak”, “güreş”, “kör-çöpüş”...

Adamnar, gençlâr hayvannarlan atlayacaklarda kaçınêrlar, derin alçaklarda beygirleri otladêrlar, koyun sürülerinui, keçi hem büyük hayvannarı.

Hakoguzların giyimneri hep niceydilâr, ama kimi eniliklâr dâ var – kürklâr, meşinnâr, kalpaklar koyun derisindän, sargılar, çarıklar; karılar fistan taşıyêrlar satınalınma rusilerdän yada başka satıcılardan; uşaklar kızgın havalarda çıplak kaçışêêrlar... Nicâ dâ olsa, yaşamak sert burada da, diil kolay ecel açık kır içindâ, her taraftan var kolay aman gelsin...

Ihtâr Saltuk-aga toplamış avşamüstü dolayına genç çocukları da annadêr, üüreder. O bir üz yaşından zeedâ, çok geçirmiş baba-aksakalhakoguz, çok kırlar gezmiş vatandaşlarınınan, bu erlerâ gelincâ, ölümnü düüşlerdâ türlü duşmannarlan kavraşmış...

– Saltuk-aga, – danışêêr çocukaklar, – biz nâändanız, bizim hak-halkımız kimdir?

– Nâändan mı? Elbetki oyandan, Orhon deresindän, Altaydan, nicâ bana küçüklüümdâ dedâ-atam, üzetmiş yaşlı, annadardı!... Biz eski oguz türklerindäniz, Aşuna-beyin evladlarıyız, en girgin Istemi-kaganın, Oguzkaganın evladlarıyız!.. Hee, nesoy batır adamnarmış onnar, uşaklarım, onnarı kimsey enseyâmâzmiş! Ne kââmil devlet kurmuşlar onnar; girgin korunmuşlar çinnerdän, perslerdän, kâr vizansilardan da! Sora kuruldu bizim Oguzistan: onun hannarı arablara karşı çok girgin korudular ana yurtluumuzu... başka duşmannara da karşı bân dâ...

Bizâ ama zor bir ecel düştü: bizim hannarımız annaşamadılar, bozuştular, zerâ bir bey, Selcük, başka dinâ geçti, başka hannar da arabların hem kıpçakların tarafına kaldılar... Biz ama hakoguzlar diyıştirmedik ne dinimizi, ne adetlerimizi, ne halk senselemizi! Biz haliz oguzlar, hakoguzuz! Da okadar! Ama geldi sıra brakalım biz o sevgili ana yurtluumuzu, Oguzistanı, Aral denizin boylarını, dostlarım, da gözelim bu kırlara. Pek becerikli karar kestirdi bizim aydınını hanımız Uzordaş – geçirdi bizim yurtluumuzu burayı. Şindi bu kırlar oldular bizim vatanimiz! Biz kooladık buradan peçenekleri da oturduk onnarın erlerinâ da bizim oldu bu kırlar! Yaşamakta ölädir: biri öbürünün erini kaplar!

– Onnar, o peçeneklâr, duşmandır bizâ, – baardı bir çocukak, – bizim aylelerâ üüşerlâr!

– Ölä bu duşmannık, nâbasın. Ama bizim batırlar onnarı sıraya koyarlar, korkmayın siz, haliz Oldan-batır!

– O Uzordaş-hanın ogulu ani?

– Haliz o, çocuklar, kaavi hem girgin.

– Biz dâ kaavi olacez, Saltuk-aga, sade büüyelim! Pek oya vakıt geçer ama.

– Bânsâ deyecâm, pek hızlı geçer vakıt...

– Bizâ nekadar taa tez lââzım kuvet, ki korumaa bizim eni yurtluumuzuz!

– Elbet, benim çocuklarım. Kıpçaklar artık izlerimizâ basêlar şansorra. O köpek Çagayhan kaç kerâ oldu bizi raatsızlêêr! Ilkyazın kendisi da girmişti bizâ – may o ahmak kellesini kaybedeceydi! Ama aldirmêêr, şakal!

– Biz onu tepeleyecez! Biz hepimiz Oldan-batırın ordusuna girecez!

– Eh, o çiçek bozumnu kara-püsür suratına bir nacak çeksâm, o sarkık ta mayızlan dolu şkembesinâ bir sivri kazık itirsâm da adını başka işitmeyim! Mındarlını ya-a! Dooru mu gençlâr?

– Dooru-u! O bizim duşmanımız!

– Ama biz, hakoguzlar, lââzım birlik olalım da ozaman bir dâ duşman bizi enseyâmeyecek!

Komuşularlan da annaşmamız olsun, ki zoorda olsun arkalaşmaa. Bân musaafir olduydum Uzordaş-hannan barabar urus knâzindâ Vladimirdâ, tâ diil çoktan raametli oldu, Tanrı onu raatlıkta dinnendirsin,-- ne çok zenginliklâr toplamışlar onnar, hem kuvetlik! Bir Tanrı! Şindi onnarın beyi Yaroslav, deerlâr ona “Mudrıy”. Fikirli beydir...

Vatanımızı korumaa lââzım, çocuklar! Siz burada duudunuz! Burada dır sizin Vatanınız!

Dionis Tanasoglu,

“Uzun Kervan” romandan parça

➤ *Düzün plan tekstâ, yazıp onu tefterâ.*

➤ *Düzülü plana görâ annadın teksti.*

Leksikanın var temel fondu. Bu fonda girer te o kök laflar, ani kullanılêrlar hergünkü yaşamakta, angılarınnan bizim dilimiz ayrılêr başka dillerdân. Bu laflara deniler gagauz dilinin öz, temel lafları. Onnar taa çoyu birkısımnı:

git, al, gez, ev, ot, diş, çok...

46. Ayırın teksttân çok eskidân lafları. Düzün onnarlan cümlä. Yapın sintaksis analizi.

47. Aşaadaki lafları tefterlerâ yazın, eni hem eski lafları payederäk iki bölümä.

Eni laflar	Eski laflar

Gün, üülen, üklü, avaz, gömeç, sebep, tamah, hemel, brigada, traktorcucu, buz dolabı, şofer, mekanik, at, kara, sarı, eşil, dut, armut, tokat, varmaa, gitmäâ, uçakçı, agronom, arkadaş, arheolog, astragan, kosmonavt, astar, aşçı, fren.

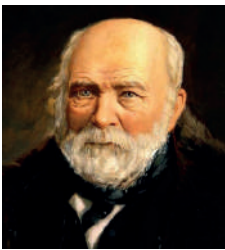
48.  Düzün bir proekt temaya “Çarıklar gagauz halkın yaşamasında”.



§ 9. FONETİKANIN SİNONİM KOLAYLIKLARI

49. Okuyun teksti. Açıklayın temasını hem öz fikirini.

PİROGOV



*Nikolay Ivanoviç
Pirogov*

Nikolay Ivanoviçä Pirogova insannar däädilär “yalpak doktor”. O bir **käämil talantlı** yılaççıdır hem **bilgi** adamdı. Duudu o Moskvada. Anası-bobası diildilär zengin, dädusu çok yıl çiftçiymiş. O küçüklüktän annamış, ne o **fukaaralık**. Biraz üürenmiş pansionda, ama **yoksuzluk** beterinä brakmış üürenmeyi. Ama bir kısmetli oluş yardım etmiş ona da o **kabul etmiş üüsek bilgi** da kendi **isteyişlerini, neetlerini** çıkarılmış üzä.

Onnarın evindä dayma musaafirmiş anılmış doktor Muhin, universitet profesoru. Genç Nikolay büyük havezlän sesläärmiş Muhini, bir laf kaçırmazmış, siiredärmiş, nicä bu yılaççı savaşarmış **koymaa ayaa** onun hasta kardaşını. Profesör Muhin yollandırmış 14-yaşında çocuu versin ekzamen Moskva medițina fakultetindä universitetä. Nikolay **pek islää**, nicä taa büyük yaşlı abiturientlär da, vermiş ekzamenneri.

Universiteti o başarmış **käämil**. Hirurg klinikaya o geldi işlemää irmi iki yaşında da osaat söz tuttu kendi bilgi araştırmaklarınnan.

Nekadar operatıya o yaptı hospitallärdä, hasta evlerdä, klinikalarda?

Binnän insan o kurtardı, verdi onnara **eni yaşamak hastaliksız**.

Bölä **talantlı** doktoru yollandırdılar işlesin professor Yuryev (şindi Tartu) universitetinä. O pay aldı cenktä da, açan Kırimda gidärdi türk-rus cengi. O orada yaptı üzlän operatıya yaralı askercilerä.

*Uşak enñiklopediyadan
Çevirdi İvan Kior*

- *Annadın sıradan teksti.*
- *Nesoy eni informaçiyalar N. I. Pirogov için işittiniz?*

50. Tekstin ayırılma laflarına yazın sinonim.

Nicä sinonimnär zenginnederlär bizim dilimizi?

51. Düzün lafbirleşmesi, kullanarak epitetleri-sinonimneri:

Örnek:

Talantlı adam, **şannı** adam;

Yalpak laf, **käämil** laf...

52. Teksttän ayırılma lafları bölün kısımnara, koyun urgu.

53. Verilmiş lafbirleşmelerin erinä kullanın bir laflı sinonimneri. Kurun birär cümlä cuvaplarlan. Yazın herbir cuvaplan kurulu cümleleri tefterlerinizä, açıklayarak frazeologizmaları.

Sıbitmaa kafadan (unutmaa);

Aazı suylan dolu

Urdum duymaz

Sinek sızıran

Bol elli

54.  Düzün prezentaçiya, annadarak anılmış adamnar için mediçina tarafından.

§ 10. KATLI OLMAKLAR LAF KULLANMASINDA

55. Okuyun teksti. Neçin ona koymuşlar bu adı? Neyi o açıklêr? Kayılınsız mı bu düşünmeklärän?

YAŞAMAK – EN ZENGİN İŞ DÜNNEDÄ



Herbir insan benzemär kimseyä biyaz dünnedä. Herbir insanda var kendi tabeeti, angısı, elbetki, ilerler diil sadä kendiycesinä, ama ayledä, anadan-bobadan, şkoladan, dostlardan. Biliner, ani dostluk, haliz dostluk – en paalı osa paasız baaşış.

Dostluk kimär kerä olêr taa kaavi hem inannı soy baalantılardan. En

çok onun faydasını var nicä duymaa, açan en zor kıpımnar, vakıtlar – cenktä, açan seni, yaralı, çıkarêrlar da kurtarêrlar. Haliz dostlar brak-mêêrlar belada yalnız. Tâ o büyük cenktä bendä bölä dostlar vardılar. Var onnar şindi da, raat yaşamakta.

Herbir kendi kiyadımı, sıracımı bän çok keret gözledeyim, alıp fikirimä, ani bu yaratmalarımı okuyaceklar benim dostlarım da. Da bän isterim utanmamaa onnarın önnerindä, ki prost ya da diil doru yazılar için.

Hoş insan dünnedä vardı, var hem neetlenerim, olacek da taa çok, ne-kadar prost ya da bet. Dünnäâ salt ozaman olacek uslu, kısmetli, açan islää insannar çokluklan kurtaraceklar bizi prost zamannardan.

*Viktor Astafyeva görä
Çevirdi İvan Kior*

TUTUNUZ AKLINIZDA

1. İştennik düzüler:

-an, -än afikslerin yardımınnan: *al-an, sor-an, koy-an, gör-än, biç-än, gid-än; -yan, -yän* – *oyna-yan, kazı-yan, oku-yan, sole-yän, de-yän, i-yän*.

2. Hal iştennik düzüler:

-ıp, -ip, -up, -üp – *kat-ıp, bit-ip, kon-up, gör-üp; -yıp, -yip, -yup, -yüp* – *kazı-yıp, de-yip, doku-yup, sürü-yüp* h.b.

56. Düzün iştenniklerin yardımınnan cümlä.

57. Düzün hal iştenniklerin yardımınnan cümlä.

58. Yazın işlikleri tefterlerä, düzüp onnarın yardımınnan iştennik, hal iştennik.

Lafet, yazabil, belli et, izmet et, al, bul, koy, kazı, yap, oku, gel, ver, düz.

İştennik	hal iştennik

59. Açıklayınız söyleyişlerin maanalarını.

1. Dooru kafadar hısım erinä sayılêr.
2. Dostlar sevinärkenä, duşmannara raat yok.
3. Dostunu aldattın – kendini aldattın.
4. Aldadıcı kafadar duşmandan beter.

60. Düzünüz:

- I variant – sadä cümlä iştennik çevirtmesinnän;
II variant – sadä cümlä hal iştennik çevirtmesinnän.

61.  Düzün yaratma-miniatura temaya “Dostluk, sevda, aylä”.

§ 11. FRAZELOGİZMALARIN ROLÜ SÖZLEŞMEKTÄ

62. Okuyun teksti. Açıklayın onun temasını hem öz fikirini. Angı dil kolaylıkları yardım ederlär açıklamaa öz fikirini.



Bu ilkyaz geldi pek erken, ama oldu ölä prost tabeetli, nicä seslämeyän uşacık. İki gün – hava yımışak, gündüz düşer yaş kaar, gecä dondurêr, toprak olêr kaskatı, sabaalen – fuga. Kaar alçak erlerdä ufacak, onu kolay kaldırêr yukarı lüzgâr, saurdêêr da yollêêr uzaa-uzaa...

Kimi erdä kaarın üstü incecik kabucaklan örtülü – bu gecä ayozun işi.

Erken sabaalen serin, ama birazdan şaşıora yısıdêr güneşçik, kaar yavaş-yavaş başlêêr erimää, üülendä sa kaarcaaz zavallı kaybelmiş, da onun erinä – su, çamur, selceezlär aşaa kaçêrlar.

Çayırarda, kuytu erlerdä işidiler köpeklerin sesleri. Onnar, aarayarkan kuytu, yatêrlar küçük yolcaazlarda, deliklerdä – kış onnarı pek zetleer. Nâbacan – olmayasın çorbacısız, evsiz hayvan. Ama köpeciklär da duyêrlar – sıcak havalar tezdä geleceklär.

Toprak taa sınaşamêêr, suuklardan yavaş-yavaş döner sıcaklaa. Er, nicä insan, duyêr, otlar da sansın kokêrlar eni kokuları, da orada-burada kuru otlar arasından peydalanêrlar eşil çimenciklär.

Kimi erdä başlamışlar yakmaa bildirki iirintileri, kuru otları, yaprakları. Tütün doldurêr küüyün içini, burnuya girer keskin koku. Hava yısınêr.

Yısınêr benim canım da, üreemä da olêr sıcak, raat...

Ivan Kior



Incecik kabucak – наст, снігова кірка (укр.), наст, снежная корка (рос.)

Frazeologizmalar gagauz dilindä yapêrlar sözüümüzü demekli, şıralı, zengin, deyni onnarın maanaları yardım ederlär bizä temsil etmäa, da taa ii tutêriz aklımızda.

Frazeologizmaların rolü sözüümüzdä pek büük.

63. Düzün bir yaratma-miniatüra "Ilkyaz geldi bizim küüyümüzä". Kullanın kendi yazılı sözünüzdä frazeologizma, lafbirleşmelerini kıynaş maanaylan, söyleyişleri. Annadin onnarın rolü için teksttä.

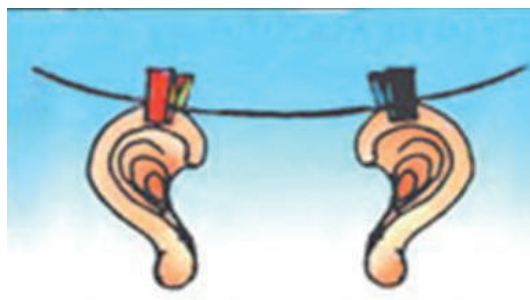
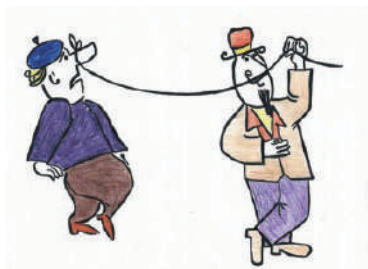
I variant	II variant	III variant	IV variant
Can acısı	Cendemä	Akıldan bozuk	Bir auç er
Ayaa koymaa	Yan bakmaa	Keskin fikirli	Sinek avlamaa
Kafa koparmaa	Aazına bakmaa	Aar başlı	Ayaktan dinmää
Dik burnulu	Dört gözlän bakmaa	Gözleni çıkarmaa	Buazımda durêr
Dilini yutmaa	Kulaklarını açmaa	Koor almaa	Er içinä girmää
Altın elli	Aarkafalı	Kaş altından bakmaa	Tersinä bokañçı
Aylak oturmaa	Aar elli	Anatar bulmaa ki-	Boşuna lafetmää
Peridän devä yapmaa	Aaçlıktan kulakları sarkmış	minsä üreenä	Boş kafalı
Dibin dibindä	Kannı yaşlan aalmaa	Annısında yazılı	Kırık elli
		Aşaa kalmaa	


64. Yazın frazeologizmaları, angıların içindä var laf su.

Örnek:

Suya bakêr ...

65. Annayın resimnerdän, nesoy frazeologizmalar gösterili.



66.  Bulun frazeologizma ukrain dilindä da çevirin onnarı gagauz dilinä, açıklayarak onnarın maanalarını.

§ 12. LEKSİKOLOGİYANIN HEM FRAZELOGİYANIN STİLİSTİK FORMALARI

67. Okuyun teksti intonaŷıyaylan, ayırarak dayak lafları. Koyun teksrin adını. Nesoy problema aŷıklêêr avtor?



Bän pek çoktan yazmêêrim canımı sıkar işlär için. Ama ŷimdi, bu av-şam, bän enidän aldım elimä yazalı da istedim aŷıklamaa üüreemi bu biyaz yaprakta.

Duyêrim kendimi yalnızlıkta, uzakta işidiler muzıka sesi, ama genä da sansın yalnızım bütün dünnedä, çünkü benim yanımda yok benim sevgim.

Yalnızlık... Acaba kim taa biler bu lafin pelinni dadını. Bana geler, ani lafin kötülüünü bilerim sade bän. Pek çok kısmetli eş görerim da bakıp onnara sevinerim, sansın kendi kısmetimä, ama ačan annêêrim, ani bunnar sade benim düş gütmeklerim, ozaman geler bana genä, ani yap-yalnızım dünnedä. Ama yok ne yapmaa, çünkü ölä erleştirmiş yaşamayı ecel.

Neçin bölä olêr yaşamakta? Neçin ecel ayırêr kısmetliyi? Neçin olêr ölä, ačan seversin sän, sevmeerlär seni, ya da seni severlär, sendä sa hiç yok duygu? Neçin?

Yalnızlı duyêrim kendimi nicä mezar taşları, angılarını dikmişlär raametli olannara. Yalnızlıyım bän hem kefsizim, saalıksızım hem evsizin. Sansın... Sansın bu durum dipsiz, uçsuz hem kenarsız. Suskunnukta gök sansın gürüldemiş, çimçirik yaşamayı daatmış. Daadılmış olsa e yalnızlım benim hem yanımda olsun sevgim.

Ozaman yaşamak ta bizä başka türlü görünür.

Donçu Topal



yalnızlık – самотність (укр.), одиночество (рос.)

pelin – полин (укр.), полынь (рос.)

ecel – доля (укр.), судьба (рос.)

kısmetli – щасливий (укр.), счастливый (рос.)

duygu – почуття (укр.), чувства (рос.)

kefsiz – без настрою, у поганому гуморі (укр.), без настроения (рос.)

Leksikologiyanın stilistik formaları yardım ederlər sıravardır açıqlamaa fikirləri, toplamaa tekst.

Leksika annayışları yazdırêrlar predmeti taa yakından, dolu sözünü zenginlederlər. Onnar kullanêrlar yaratırmaa deyni predmetleri, kaliteleleri. Bunnar yapêrlar leksika tekrarlamaları (lafları hem lafbirleşmeleri), kullanarak bir köklü lafları; sinonimnâr hem sinonim diiştirmekleri (sinonim hem yazdırma lafçevirtmeleri); antonimnâr; laflar bir tematika grupasında.

- 68.** Belliedin, kaç tematika grupası kullanîlêr iştä 62? Açıklayın onnarın rolünü. Annadin, neçin avtora lâazım oldu bölä yakından, dolu yazdırmaa. Angı laflar, söylemeklâr tekrarlanêrlar teksttä? Belliedin tekrarlamamanın çeşidini (*laflar, lafbirleşmeleri, bir köklü laflar*). Annadin, nicä onnar göstererlâr tekstin ideyasını.

TUTUNUZ AKLINIZDA!

Baalayarak cümleleri artistik tekstindän, sinonimnâr göstererlâr özelliin stilistika rolünü. Nicä demeklik kolaylı, sinonimnâr düzerlâr süretlän dolu resimi, kaavilederlâr teksti emoşional tarafından. .

- 69.** Koyun bu tekstin cümlelerinä yakışıklı sinonimneri da yazın. Sinonimneri çizin.

Gök oldu kurşum benizindä. Denizä çabuk ... büük yaamur. Yaamurun çizileri karşılardılar gökü hem eri. Büük yaamur ... denizin boyundan denizä. Yıldırım urdu nicä saçma patlatması. Dökmä demirdän top ... mermer taşından. Yahta ... ölä hızlı, sansın beygir kıçadardı.

Dayak lafları:

Tukurlandı, üzärdi, gelärdi, uçtu.



kurşum benizindä – грифельний (колір, укр.), грифельный (цвет, рос.) (тут: хмари кольору свинця (укр.), свинцовые тучи (рос.))

büük yaamur – гроза (укр., рос++)

dökmä demir – чавун (укр.), чугуn (рос.)

Tekrarlamak nicä bir leksika kolaylı lâazım olêr düzmää deyni tekst. Ama kimär keret tekrarlamak teksttä olêr stilistika yannışlı. Olmasın deyni bu yannışlık, lâazım sinonim diiştirmeleri.

- 70.** Okuyun tekstleri, belliedin stillerini. Okuyun tekrarlamaları. Angı teksttä onnar yakışıklı?

I. BENİM KENDİ YAVRULARIM OLACEK

Kartalın varmış üç yavrusu. Da istemiş o denemää – bakaceklar mı onnar ihtârlıkta onu osa bakmayaceklar mı. Alêr o birisini arkasına da üçer denizin ortasına. Da orada deer ona:

– Bän ihtärladıynan bakacan mı beni? Bakarsan – seni kenara geeri götürecäm. Bakmaasan – atêrım deniz içinä.

– Bakacam, bakacam! – baarmış yavru. – Sadä beni deniz içinä atma.

Kartal annamış, ani bu yavru onu bakmayacak da atmış onu deniz içinä.

Dönüp geeri, alêr ikinci yavruyu arkasına da genä üçer denizin ortasına. İkincisinä da hep ölä sorêr:

– Bän ihtärladıynan bakacan mı beni? Bakarsan – seni kenara geeri götürecäm. Bakmaasan – atêrım deniz içinä.

– Bakacam, bakacam! – baarmış ikinci yavru da. – Sadä beni deniz içinä atma. Kartal annamış, ani bu yavru da onu bakmayacak da atmış onu da deniz içinä. Dönüp geeri, alêr üçüncü yavruyu arkasına da genä üçer denizin ortasına. Hep ölä sorêr:

– Bän ihtärladıynan bakacan mı beni? Bakarsan – seni kenara geeri götürecem. Bakmaasan – aterım deniz içinä.

– İstärsän at denizä, ama bakmaycam seni, – cevap vermiş yavru.

– Neçin? – sormuş kartal.

– Neçin zerä benim kendi yavrularım olacek da onnarı läüzım olacek bakayım! Kartal annamış, ani bu yavru ona doorusunu söleer, da götürmüş onu geeri yuvasına.

II. ZANAAT AYIRMAA HAZIRLANMAK

Bän hazırlanêrım kendimä zanaat ayırmaa. Küçüktän üürenerim yapmaa o işleri, angılar üreemä uyêr. Herzaman hava sıcak olduynan, bän büyük batünä yardım ederim türlü işleri yapmaa: eşil kartofilerin sıralarından hardalları yolmaa, harmanın boyunda otları kurutmaa, pınardan su hızlı getirmää. Haftada üç kerä biz su dökeriz patlacannarın biberlerin, hıyarların köklerinä. Bizim pınarın suyu hiç diil acı. Büyümnerä hep läüzım su taşımaa, ozaman onnar tez kökleşerlär. Bu işleri bän büyük havezlän yapêrım. Pek severim başça çiçeklerini otlardan kurtarmaa, fidannarın köklerini kazmaa, onnarın kimisini batümnan bilä haşlamaa. Sade bir iş hiç kalibimä uymêr – kartofilerdän böcekleri toplamaa. Bu işi canım çekmeer yapmaa diil haylazlıktan, bän bu böceklerdän iirenerim. Gazetada okudum bir haber, ki bu böcekleri öldürmää deyni, eni ilaç çıkmış.

 71. Düzün bir tekst bilim stilindä.

§ 13. SÖZ PAYLARIN SİSTEMASI

72. Okuyun teksti. Belliedin temasını hem öz fikirini. Annadın sıradan içindekisini.



DİVEÇ

Çok-çok yıl savaştı köpek izmet etmää çorbacısına. Okadar sesläärmiş, inanarmış çorbacısını, ani varmış nicä onun için canını da versin. Ama bir günü köpek pek başlamış darsımaa: onu pek çekmiş, makar ki bir kerä boşansın. O düşünür:

– Bunca vakıt bän yaşêêrım da hep sincirdäyim.

Ozaman, ne kuvedi varsa, çekeder köpek sinciri dartmaa. Ötää-buyanı – kopmêêr sincir. Darta-darta kakılı kazı er içindän çıkarêr da ölä: sincir ensesindä, erdä sürüneräk, kazık ta sincirdä herbir moloza ilişeräk, çıkêr köpek tokat aralından sokaa.

İki gün o hiç evä gelmemiş. Üçüncü günü gelir, darsımıştı. Aman tıman o günnerdä kaybelmişti iki tauk. Çorbacısı üfkeli aul içindä gezardı. Köpää taa gördüynän, o başlêêr yaklaşmaa ona, kavrêr sincirin ucundan kazı da urêr köpään belinä, açêr tokadı da itirer onu sokaa dooru...

Onun urmasından köpek, çirkin kıvrılarak, baarêr. Çorbacısı sakatlamıştı belini, ama köpek hızlanmêêr onu dalamaa. Ona birdän-birä inan gelmeer, ani bu işlär ne oldu – hepsi aslı.

Köpää yalan gelir, ani onun kırık beli, ani läözım braksın evini da gitsin. Ama çorbacı çirkin seslän baarêr:

– Git, görmeyim seni.

Köpek çıkêr sokaa, oturêr tokadın yanında, can acısından başlêêr ulumaa, seftä gözlerindän yaş akêr. Sora kalkêêr, bitki sefer çevirer kafasını evinä dooru da kırık bellän, sincir ensesindä, sürüneräk, gider serbestli yoluna.

Olga Radova

73. Düzün shema-salkım “Morfologiya – bölüm söz payları için”. Argumentläyin cuvabınızı örneklärlän, ayırarak onnarı teksttän. Neyä görä belliedersiniz söz paylarını?
74. Teksttän ayırılmış lafları yazın direciklerä.
75. Ayırın teksttän bir katlı cümlä, da yapın ona dolu sintaksis analizi.

 **76.** Gösterin, hangi söz payları taa sıkça kullanılır tekstlerde bilim stilinde.

Gagauzlarda gagauzluu uyandırmaa deyni ilk adımnar


XX asirin başında Besarabiyada ilk kerä yazılı gagauzça laf peyda lanêr. Gagauzlann büyük aydınadıcısı M. Çakir 1907-ci yıldan başlayarak tiparlêr “Hakikatin sesi” gazetasını (ukr. “Голос істини”) hem bir sıra din kıyatlarını. Bununnan o kendi milletini koyêr başka halklarlan bir sıraya. Bu aydınnık işinâ görâ gagauzların arasında M.Çakir XX asirin lideri oldu.

Açıklayalım, ani 1918-ci yıla kadar M. Çakir gagauz dilinde araştırmalarını hem çevirmelerini yazdı eski rus bukvalannan, 1918-ci yılda, açan Besarabiya geçti Romın küvetleri altına, o ömürünün bitkisinâ kadar yazdı latin alfabesinde, romın dili orfografiyasına görâ. Elbetki, gagauzların bir yazı grafikasından başka yazı grafikasına geçmeleri sarsıttı, örseletti diil sade onların gramatikasını, orfoepiyasını, sintaksisini, ama onların bilincini dâ.

Herşeydän ilerdâ gider insan bilinci.

  **77.** Yazın yaratma-yazdırma temaya “Gagauzlar hazırlanêrlar Paskelleyâ”.

§ 14. STİLİSTİK FORMALARI MORFOLOGİYADA

 **78.** Okuyun demekli şiiri. Belliedin temasını hem öz fikirini, ideyasını. Söläyin leksika kolaylıkları, angılarının baalanêr cümlelêr şiirdâ. Nesoy kolaylık kullanêr avtor, baalamaa deyni ikinci hem üçüncü cümleyi ilkinân?

ALEKSANDROVKA

Bän durêrim yamaç üstündä
Da bakêrim senin üzünä.
Ilkyazın pek sän gözälsin –
Kär benzeersin telli gelinä!
Aleksandrovka, Aleksandrovka,
Sän beni duudurdun dünneyä.
Aleksandrovka, Aleksandrovka,
Küüyümü unutmam birkerä!
Çok erlär bän gezdim, aktardım,
Uzakta vakıt pek zor geçer.
Neredä dâ olsam, dostlarım,
Burayı kär magnitlän çeker.
Burada uşaklım hem evim,
Hem paalı anacım bobacım.
Burada ilk lafi söledim

Hem da ilk adımı bän yaptım.
 Aleksandrovka, Aleksandrovka,
 Gözümdä kâr uçêrsın benim!
 Aleksandrovka, Aleksandrovka,
 Düşümä pek çoktan sän girdin.
 Burada benim ilk dostlarım,
 Sandıkta durêr ilk kiyadım.
 Onnarı unutmaa yok nicä,
 Zerä gün olur nicä gecä.
 Küüyümdän taa gözäl dunnedä
 Hiç bulamadım bän birerdä!
 Büük duygu doldurêr üreemi:
 Küçüktän bän severim seni!
 Aleksandrovka, Aleksandrovka,
 Bän seni birzaman unutmam!
 Aleksandrovka, Aleksandrovka,
 Kâr ölüüm – sendän atılmam!

Konstantin Vasilioglu

Tekstlär baalanêrlar bölä morfologiya kolaylıklarınnan:

- üz hem gösterici aderliklêrlän;
- zaman hem er işhallıklarlan;
- nişannıkların hem işhallıkların yaraştırmak uurlarınnan;
- baalayıcılarlan hem baalayıcı laflarlan cümleinin başlantısında.

Morfologiya kolaylıkların rolü teksttä:

- gösterêrlêr adlıkların maanalarını, angılarını diiştirerlêr, yardım ederlêr olmasın leksika tekrarlamaşı;
- taa konkret gösterêrlêr vakıdı hem eri, neredä geçerlêr oluşlar;
- kullanılêrlar yaraştırmak için, ayırmaa deyni predmetleri, oluşları. Akşent yapêrlar cümleinin fikirinä, ayırêrlar eni etapı ilertletmää deyni tekstin temasını.

79. Bulun şiidä işlikleri, yazın onnarı tefterlerä, belliederäk çalımını hem zamanını.

80. Düzün dialog-diskusiya (9-10) replikadan, söleyeräk kendi ilgi olmanı problemaya, angısını kaldırêr avtor lirika yaratmasında. Nesoy morfologiya kolaylıklarınnan baaladınız replikaları?



81. Açınız parazentaları, koyarak işlikleri läüzümni zamanına.

Kâr kuşlar da kendi dilindä (*lafet*).


Evdä güneş ta taa pek (*yıst*).

Diil laflan, ama kendi zaametinnän sevdanı Vatana (*göster*).

Kaavi dostluu nacak ta (*kes*).
Fena adamın dostu da (*yok*).
Bilgi adamın gözlerini (*aç*).

-   82. Koyun cümleleri sıravardı, yazın teksti tefterlerinizä. Çizin morfolojiya kolaylıklarını, angılarının baalanêr cümlelêr teksttä.

§ 15. KATLI OLMAKLAR SÖZ PAYLARIN DOORU YAZILMASINDA

-  83. Okuyun teksti. Nesoy problema açıklêêr S. Bulgar statyasında “Gagauz ustası”?

GAGAUZ USTASI

(Önsöz)

Halk yaşamasının kulturaşı okadar zengin, ani onu yok nicä yannaştırmaa başka işlêrlân. Kimsey taa üürenämedi onu baştan-başakadar. Herbir halkın kulturaşı – o bir bütün dünnäâ. Üz yıllar içindä insan-nar kurmuşlar kendi kulturaşını. Hepsi, ne var kulturada, gelir esaba. Halk kulturada herbir işin var eri hem vakıdı. Onda yok uydurma. Adetlêr, sıralar, yortular – hepsi onnar raşional hem lääzımını. Nicä bir usta rendeler taftayı, paklêêr onu, yalabıdêr, ölä dä halk kulturaşının parçaları gözâl hem tamannı. Diil lääzım unutmaa, ani halk kulturaşının dingili – ritma, halk kulturaşında var sıra, angıları verer can halkın kulturaşına. Halk kulturaşı – o diri bir kategoriya.

Lääzım sölemää, ani halk kulturaşında büyük rol oynêêrlar ustalar. Herbir işin var kendi ustası. O usta olêr örnek başkalarına da. Halk yaşamasında angı tarafını da alma: taftada usta, çilingir-demirci, başçıvancı, ev yapmaa ustası, pınar kazmaa ustası – pıncı, soba yapmaa ustası, islää çoban olmaa – o da bir ustalık, ev yapmaa – büyük bir ustalık. Ama kayık yapmaa da var ustalar, onnarın yanında balıkçılık ustalı da lääzım olsun. Eveldän varmış çölmekçilêr, angıları yaparmışlar kırmızı topraktan türlü çanaklar hem çölmeklêr. E nekadar laap kalmış bizim dilimizdä, angıları göstererlêr eski zanaatları: dermenci – kim un üüdêrmış dermendä, yaki da varmış kendi dermeni, düvenci – o insan, ani yaparmış düven, taşçı – taş kesêrmış.

Elbetki, islää biliner istoriyadan, ani gagauzlarda en büyük usta – o çiftçilik ustalı.

Stepan Bulgar



düven – кремнієва молотильня (укр.), кремниевая молотилка (рос.)

SÖZ PAYLARININ DOORU YAZILMASI

Genel kurallar

Gagauz dilindä söz payları gösterili sadä (köklü ya da diil düzülü), düzülü, katlı, katlı kısaltma hem toplama laflarları:

Sadä: *ot, kaar, sarı, beş, on, kapu.*

Düzülü: *kasabalı, gençlik, gözlük.*

Katlı: *kızkardaş, onbeş, beşkatlı, lafetmää, alabilmää.*

Toplama: *cuvap etmää, karşı gelmää, oruç tutmaa.*

Birleşik yazılmaklar

Birleşik yazılêrlar:

1. Katlı kısaltma laflar (taa çoyu alınma), angıları kurulu kısaltılmış hem bütün temelin birleşmesinnän: *avtobaza, avtokolona, avtokar, medinstitut, elektromotor, meteostañıya, videokamera, avtostañıya, telestudiya, geopolitika, pedpraktika* h. b.
2. Katlı adlıklar hem nişannıklar, angıların ilk payı – sayı sayılı birinci onnuktan, yazılı bukvaylan (1-10): *beşyılık, üçtonnuk, dörtkilalık; beşköşeli, üçkatlı, dokuzkafalı* h. b.
3. Katlı laflar, angıların payları maanasız oldular: *binin, bildir, nasıl, nääni, şansora (<şindidän sora), herkez, bişey, bişey, köstenkelä, körköstebek, vazgeçmää, zapetmää, metetmää, suacı, kaynata, kaynanaf/kayınna, kaybelmää, kaybetmää* h. b.
4. Katlı adlıklar hem nişannıklar, kurulu iki laftan, ama bir annamak göstererlär: *kızkardaş, kırkayak, göktaş, delikanni, karagöz, açıkgöz, ilkyaz* h. b.
5. Katlı laflar hem geografiya adları, angıların söz payı adlık ya da nişannık, kurulu bellilikçi laf birlçşmelerindän: *Altıparmak, Karaçoban, Yasıbaş, Karastan, Karapunarlı, Karabiber, Kazayak, Karakurt, Beşalma, Beşgöz, Tatarpınar, Taşpınar, Ördëkburnu, Şikirlikitay, Selioglu, Dermenderä* h. b.
6. Yaşamak erlerinin adları, angıların ikinci payında var laf küü: *Başküü, Eniküü, Dolüküü, Tülüküü, Çöşmäküü.*
7. Substantiv iştennikleri, angıları kurulu katlı hem toplama işliklerdän: *siiredän, lafedän, razgelän, metedän; karşıgelän, kendigelän, tersincibecerän, olabilän* h. b.

Ayrı yazılmaklar

Ayrı yazılêrlar:


1. Adetçä adlıklar – terminnär, angıları kurulu bir annama nişannayan izafet birleşmelindän: *ana dili, vokal uyumu, tatar üzümü, kuş erii, büürek sinäa, tarta kuşu, bel kemii, çam sakızı, cam böcäa, er alması, kuş üzümü, su yılanı, çörek otu, yıldız takımı, poy otu* h. b.
2. Toplama astronomiya hem geografiya terminneri: *büük Araba* (yıldız takımı), *Sabaa Yıldızı, Saman Yolu, Orta Aziya, Kara deniz, Poyrazdaki Amerika, Eni Çumay, Eski Troyan, Alaca Manastır, Afon Bayırı* h. b.
3. Kalendar hem halk yortularının toplama adları: *Eni yıl, Babu günü, Canavar yortuları, Küçük Paskellä, Ak perşembä, Piinir haftası* h. b.

4. Ayların hem hafta günlerinin toplama adları: *büük ay (yanvar), gücük ay (fevral), harman ayı (avgust), sali günü (sali), pazertesi (pazar ertesi), cumertesi (cumaa ertesi)* h. b.
5. Toplama işliклär, angıların semantika adlık temeli var nasıl kullanılsın kendi-başına: *betva etmää, cuvap etmää, yardım etmää, karşı gelmää, aklına getirmää, yavklu olmaa, şen olmaa, seläm vermää, zarar yapmaa, imdat vermää* h. b.

Çizgicik (delis) aşırı yazılmak

Çizgicik aşırı yazılêrlar:

1. Çiftli leksikalaşmış laf birleşmeleri:
 - bir lafın bütündän tekrarlanması: *çok-çok, birär-birär, bişey-bişey, sokak-sokak, çift-çift, aları-alan, ikişär-ikişär, adım-adım, gelip-gelip, tuta-tuta, damnaya-damnaya, sakına-sakına* h. b.;
 - bir lafın ya da bir temelin türlü gramatika formalarında ya da türlü gramatika gösterilerinnän tekrarlanması: *yan-yana, git-gidä, istär-istemäz, gün-gündän, çoktan-çoktanına, az-azbuçuk, laf-laftan* h. b.;
 - sinonimni ya da antonimni lafların birleşmesi: *nası-nicä, çaarış-baarış, gecä-gündüz, büyü-kücüü, düşä-kalka, ilk-seftä, kurt-kuş, derä-tepä* h. b.;
 - terminologiya karakterli çiftli laf birleşmeleri: *ana-boba, karı-koca, gelin-güvää, çanak-çölmek, alış-veriş, soruş-cuvap* h. b.;
 - iki lafın birleşmesi, angıların ikincisindä yok kendibaşına maana: *ufak-tefek, çirük-mürük, kırk-mırk, soy-sop, terzi-merzi, çarık-marık, iiri-büürü* h. b.
2. Katlı sesuydurucu laflar hem duygucular: *hopa-hopa, pıt-pıt, çatır-çıtır, nani-nani, ha-ha-ha, of-of, e-he-he, trak-trak, dum-dum-dum* h. b.
3. Katlı laflar, angıların ilk payı – şifraylan yazılan sayılık: *40-yıllık (aaç), 10-yıllık (ev), 15-kilometralık (yol), 5-katlı (şkola), 3-ayaklı (sofra)* h. b.
4. Belli edilän laf, angısının ardına gider birkısımni eklembellilik hem katlı masal hem mif personajlarının adları: *Todur-pelivan, Cadı-Babu, Gogucu-Mogucu* h. b.
5. Katlı işliклär, angıların ilk payı – *-ip, -ip, -up, -üp* afiksirlän bitän haliştennik ya da izin çalımlı forması, ya da laf, angısının yok kendibaşına leksika maanası: *alıp-satmaa (denemää), gidip-gelmää, atlayıp-oynamaa, tutup-düümää* h. b.
6. Katlı işliклär, angıların ilk payı – işliin kökü, ikinci payı sa – hep o lafın infinitiv forması: *kaç-kaçınmaa, baar-baarınmaa, bak-bakınmaa, gez-gezinmää.*

-  **84. Düzün bu astronomiyä hem geografiyä terminerinnän Kara deniz, Poyrazdaki Amerika, Afon bayırı katlı cümlä, annadin onnarın dooru yazılması için.**

ADLIK

Yazılêrlar birleşik

Katlı adlıklar-terminnär, kurulu bellilikçi lafbirleşmelerindän, angıları nişannêrlar bir annama: *kızkardeş, kırkayak, karabaş (kuş), karabaa (lırsına), delikanni, günbatısı (сторона світу), günduusu (сторона світу), ilkyaz, karagöz, kabakulak (hastalık), içgüveelik, danaburnusu (böcek), karakuş (sıırcık), karasu (çöşmä)* h. b.

Katlı adlıklar, angıların payları fonetika hem leksika uurunda diil kendibaşı-na: *kaynana//kayınna, kaynata, körköstebek, köstenkelä, baykuş, alabaş, dişindirik, pazertesi, cumertesi, gülfatma* h. b.

Katlı hem toplama işliklerdän kurulu adlıklar: *afetmäk, lafetmäk, siiretmäk, yazabilmäk, metetmäk, karşıgelmäk, cuvapetmäk, vaatizetmäk* h. b.

Katlı adlıklar, angıların ilk payı – bukvyayan yazılı sayı sayılı: *üçköşelik, beştonnuk, binbaşı, irmibeşlik* (ama: irmi beşlik) h. b.

Yazılêrlar ayırı

Adetçä terminologiya birleşmeleri, angıları sayılêrlar izafet konstruktıyaları hem nişannêrlar bir annamayı: *demir yol, köpek üzümü, çam sakızı, giin tutulması, ayak kabı, çay otu, baa böcää, paskellä böcää, tavşam piiniri, sır kuyruu, kuzu kulaa, keçi sakalı (ot), diş otu* h. b.

Masal hem mif personajlarının katlı adları, angıları sayılêrlar bellilikçi lafbirleşmeleri: *Su Anası, Cadi Babusu, Cuma Babusu, Suuk Ana, Dünnä Cözeli, Taş Yuuran, Gürgen Kıvradan, Kara Arap, Topal Şeytan, Topal Yabanı* h. b.

Toplama astronomiya termineri, angıları çekilerlär ikilafı bellilikçi lafbirleşmelerindän: *Saman Yolu, Kervan Yıldızı, Biiük Araba, Küçük Araba* h. b.

Toplama geografiya adları: *Kara deniz, Karpat bayırları, Balkan yarıadası, Ak deniz, Varna koltuu, Babadak daayı, Poyrazdaki Buzlu okean* h. b.


Laflar Ay, Sveli ayozların adlarının: *Ay Boba, Ay Vasil, Ay Yordan, Ay İliya, Sveti Petri, Sveti İvan, Sveti Görgi* h. b.

Yazılêrlar çizgicik (defis) aşırı

Çiftli lafbirleşmeleri-terminnär hem iki sinonim ya da antonim laflarının idiomatik birleşmeleri: *ana-boba, karı-koca, çanak-çölmek, çaarış-baarış, kurtkuş, yaamur-çamur, bayır-çayır, bayır-tepä, çayır-çimen.*

Masal hem mif personajlarının katlı adları: *Er-Su, Er-Gök, Kelcä-Külcä, Dimitraş-Pıtıraş, Ayı-Kulak, Katır-Kulak* h. b.

Yaşamak erlerinin (tradițiyaya görä) katlı adları, toponimnär hem mifologiya toponimneri: *Çok-Maydan, Satılık-Hacı, Kara-Marin, Çukur-Mincir, Çadır-Lunga, Geçit-Köprü, Uzi-El.*

-  **85.** Düzün bu işliklerdän adlık, annadın onnarın dooru yazılması için: lafetmää, siiretmää, yazabilmää, metetmää, karşıgelmää, vaatizetmää. Yazın lafları çizgi aşırı tefterlernizä.

NIŞANNIK

Birleşik yazılêrlar

Katlı hem toplama geogratiya adlarından kurulu nişannıklar, angıları çekilerlär ikilafı bellilikçi lafbirleşmelerindän hem göstererlär yaşamak erini: *kazayaklı, eniküülü, beşalmalı, tatarpınarlı, enitomaylı, beşgözlü* (kopkuylu), *karadenizli, deliormannı* h. b.

Sayılıın hem düzülü adlıktan nişannın birleşmesinnän katlı nişannıklar afikslärlän -lı, -li, -lu, -lü// -nı, -ni, -nu, -nü: *üçbaşı ev, ediküleli saray, ikidemirli puluk, dokuzkafalı balaur* h. b.

Yazılêrlar ayırı

Katlı nişannıklar, angıları kurulu türlü morfologiva komponentlerdän, nicä katlı epitetlär:

1. Sadä nişannık hem düzülü nişannık birleşmesi afikslärlän *-lı, -li, -lu, -lü// -nı, -ni, -nu, -nü*: *sarı saçlı, kısa boylu, uzun sakallı, büyük kafalı, kısa enni, şen üzlü, kara bıyıklı, sivri burnulu, geniş arkalı* h. b.

2. İki düzülü nişannık birleşmesi: *kirli suratlı, yırtık enni, açık aazlı, kakma kulaklı, tıksiş güüdeli, yalabık tırnaklı, bozuk ürekli, buruşuk konçlu* h. b.

3. Adlık hem sadä nişannık birleşmesi: *kömür kara, zift kara, kan kırmızı, öt eşil, süt biyaz* h. b.

4. Adlık hem düzülü nişannık birleşmesi, afikslärlän *-lı, -li, -lu, -lü// -nı, -ni, -nu, -nü*: *kan içli, kaun içli, şeytan kannı, deri yakalı, altın elli, güven gözlü, denir dişli, taş urekli* h. b.

5. Sayılık hem düzülü adlık. afikslärlän *-lık, -tik, -luk, -lük// -nık, -nik, -nuk, -nük*: *iki hektarlık (pay), üçgünnük (iş), altı aylık (kursu), on aylık (uşak)* h. b.

Adlık her hem adlıklı nişannık birleşmesindän kurulan katlı niş annıklar, afikslärlän *-kı, -ki, -ku, -kü*: *herzamankı, hergüncü* h. b.

Nişannıkların yaratırma uurları: *taa büyük, taa biyaz, taa sivri; en büyük, en biyaz, en sivri* h. b.

Çizgicik (defis) aşırı yazılêrlar

Lafların bütün temeli tekrarlanmasınan kurulan nişannıklar: *türlii-türlü, balaban-balaban, ufak-ufak, büyük-büyük, iiri-iiri* h. b.

Nişannıklar, angıları kurulu lafın bütün temeli ya da bir payının kekrarlanmasınan: *sap-sarı, kıp-kırmızı, gepä-genç, bim-biyaz, dop-dolu, sip-silmä, çürük-mürük* h. b.

Katlı nişannıklar, angıları nişannêr renk benizlerinin, datları hem predmetlerin türlü formalarını: *koyu-kırmızı, kara-eşil, açık-maavi, sarı-eşil, acı-tatlı, işi-tatlı, yası-tombarlak* h. b.

Katlı nişannıklar, angıların ilk payı – şifraylan yazılı sayı sayılı: *4-katlı ev, 100-sayfal kıyat* h. b.

-  **87.** Düzün bu nişannıkların (katlı epitetlärän) cümlä: *kısa boylu, uzun sakallı, kısa enni, şen üzlü. Annadın nişannıkların dooru yazılması için aazdan.*

SAYILIK

Sayıkların kök temeli strukturası:

1. Birinci onnuktan sayılıklar: *bir, iki, üç, dört, beş, altı, edi, sekiz, dokuz, on;*

2. Bütün onnuklar: *irmi, otuz, kırk, elli, altmış, etmiş, seksän, doksan;*

3. Üz, bin hem milletlär arasında kullanılan birkaç laf: *milion, miliard, trilion.*

Not. Yukarda gösterilän laflar kullanılêrlar nicä temel hepsi düzülü sayılıkların kurulmasında.

Birleşik yazılêrlar

Katlı sayı sayılıkları ikinci onnuktan (11-19): *onbir (11), oniki (12), onüç (13), ondört (14), onbeş (15), onaltı (16), onedi (17), onsekiz (18), ondokuz (19).*

Bütün üzlükleri nişannayan katlı sayı sayılıkları (200-900): *iküz (200), üçüz (300), dörtüz (400), beşüz (500), altıüz (600), ediüz (700), sekizüz (800), dokuzüz (900).*

İkinci onluk sayı sayılıklarından hem üzlüklerdän kurulu sıra sayılıkları: *on-birinci, onbeşinci, üçüzüncü, sekizüzüncü.*

Ayın yazılêlar

Toplama sayılıklar: *irmi bir (21), otuz edi (37), ikiüz otuz beş (235), bin beşüz (1500), bin dokuzüz doksan dördüncü (yıl), üz elli bin (gagauz), iki bin ondördüncü (yıl), dört milion (can), edi miliard (lira) h. b.*

88. Ayırın bu cümlelerdän sayılıkları da annadın onun dooru yazılması için.

Onsekiz yaşında insanın canı sade işlää için düş güder. Bin dokuzüz doksan dördüncü yılda duudu benim büyük oolum. O durardı otuz edinci sırada. Bän kazandım seftä sekizüz rubli. Şindi çoyuna milion kazanmaa – bişey tutmêêr. On-onbeş kişi vardı benim önümdä. İrmi bir kişi zararlanmış bu çirkin avariyaada.

Buçuk lafı yardımınan kurulu sayılıklar: *bir buçuk, beş buçuk, doksan iki buçuk, bin ikiüz seksän edi buçuk h. b.*

Bölmä sayılıklar: $\frac{3}{4}$ (dörttä üç), $2\frac{3}{5}$ (iki bütün hem beştä üç), 0,25 (üzdä irmi beş); 1,75 (bir bütün hem üzdü etmiş beş), $\frac{5}{2}$ (beştän ikinci payı) h. b.

Çizgicik (defis) aşırı yazılêlar

İki sadä, katlı ya da toplama sayı hem sıra sayılıkları, angıları nişannêêrlar yaklaşık ölçüleri: *bir-iki, beş-altı, on-onbeş, onbeş-onaltı, ikiüz-üçüz, on-onbeş bin, irmi beş-irmi altı, beşinci-altıncı, onuncu-onbirincü h. b.*

Katlı sıra sayılıkları, angıların ilk payı tıfraylan yazılı: *150-nci, 5000-incü/5-bininci, 30-bininci, 15-milionuncu, 17-miliardıncı h. b.*

Sıra sayılıkları, angıları tıfraylan gramatika göstergesinnän yazılı: *5-incü, 24-üncü, 56-ncü, 143-üncü, 127-ncü, 10-uncu h. b.*

Not. Var nasıl ta kısından da yazmaa: 3-cü, 5-ci, 6-cı, 10-cu.

Laf ikilemesindän kurulu paylaştıran sayılıklar: *birär-birär, ikişär-ikişär, onar-onar, beşär-altışär, onar-onbeşär h. b.*

ADERLİK

Üz aderlikleri, angıları kullanılêrlar büyüklerä, saygılı insannara, yabancılara hatırlı danışmak için ya da onnarı anarkan yazılêrlar büyük bukvaılan:

2-ci üz: *b. s. Canabin* – *ç. s. Canabiniz*

3-cü üz: *b. s. Canabi (si)* – *ç. s. Canabileri*

Not. "Hatırlık" aderlii *Canabin* (hepsi üz hem hal formlarında) büyük bukvaılan azılêr: *Canabin, Canabini, Canabinä; Canabiniz, Canabinizi, Canabinizä.*

Yazılêrlar birleşik

Katlı aderliklär, angıları kurulu *bu, o, ne* aderlikleri yardımınnan: *busoy, osoy, butakını (adam), bütürlü (iş), nésoy, netakım (kiyat), nétürlü (insan), nékadar, bu-kadar (kişi): naşey (naşey bu?)* h. b.

Katlı aderliklär, angıları kurulu maanasını kaybedän bir sayılı hem her aderlii yardımınnan: *birkaç, birkimsey, birbişey, bişey, bişéy (< bir şey): herbir, herbiri, herkez, hertürlü (mal)* h. b.

Ne aderlii işliin birleşmiş temelinnän: *näpmaa (< ne yapmaa), näbacam, nä-bacan, näbacek* h. b.

-Sa, -sä// -saydı, -seydi afiksleri yardımınnan kurulu bellisiz aderliklär: *kimsä / kimseydi; nesä / neseydi* h. b.

Ayırın yazılêrlar

Katlı aderliklär, angıları kurulu gösterici paycı *te* hem aderliklär *bu, o, şu, bölä, ölä* birleşmesinnän: *te bu, te o, te şu, te bölä, te ölä (< tölä)* h. b.

Bellilikçi aderlik *her* adlarlan: *her gecä, her kış, her gün, her avşam* h. b.

Çizgicik (defis) aşırı yazılêrlar

Bellisiz aderliklär, angıları – çiftli laflar ya da tekrarlanmaklar: *şu-bu, şunu-bunu, şuna-buna, filan-pişman, filan-fişman; bişey-bişey, bişeydän-bişeyä, kendi-kendinä, biri-birinä, biri-birindän, biri-birinnän* h. b.

-  **89. Düzün bu lafbirleşmelerinnän katlı hem sadä cümlä. Annadın, nicä aderliklär yazılêrlar türlü söz paylarınnan:** *te bu, te o, te bölä, her gecä, her gün.*

İŞHALLIK

Yazılêrlar birleşik

Katlı işhallıklar, angıları kurulu *bu, o, ne, her* aderlikleri yardımınnan: *büün, bıyıl/buyıl (ama: bu yıl), burada/burda, buyanı, orada/orda/ néredä/nérdä, nääni, näända, näändan, nétakım, nékadar, nézaman, néçin, ozaman (ama: o zaman), ösaat (ama: o saat), hérzaman, hérerdä, hérkerä, kimikerä* h. b.

Katlı işhallıklar, angıları kurulu *bir* sayılı yardımınnan: *biraz, birazdana, birerdä, bireri, birtakım* h. b.

Katlı işhallıklar, angıların temelindä ilk payı *-beeri (> beri), ötää (> ötä)* lafları yardımınnan kurulu: *beräänna, beräända, beräändan, ötääänna, ötääända, ötääändan, ötöögün, öteeyil* h. b.

Birleşik yazılerlar işhallıklar: *isteyiptä, başaşaa, enikunu, dışanna, içänna, altänna, do/ayanna/dolayanına, dolayanda/dolayanında, kendibaşına* h. b.

Ayırın yazılêrlar

Katlı işhallıklar, angıları kurulu türlü söz payları birleşmesinnän: *bir kerä, kimär kerä, bir sestä, bir aazda* h. b.

Katlı işhallıklar, angıları kurulu adtan hem ardlaftan: *geeri dooru, ileri dooru, ötää dooru, gerää gibi* h. b.

Çizgicik (defis) aşırı yazılêrlar

Çizgicik aşırı yazılêrlar katlı işhallıklar, angıları kurulu:

1. Sadä işhallik temeli tekrarlanmasınnan: *hemen-hemen, may-may, yavaş-yavaş, çok-çok, yakın-yakın, gücülä-gücülä, taman-taman, henez-henez, ancak-ancak, dayma-dayma* h. b.
2. Türlü söz paylarından lafların tekrarlanmasınnan birtürlü ya da başka-başka gramatika göstergesinnän: *adım-adım, kat-kat, parça-parça, başka-başka, azar-azar, güüs-güüsä, gın-gündän, yıldan-yıla, yıl-yıldan, başa-baş, baştan-baş, el-eldän, yan-yana, istär-istemöz, birä-bir, yıl-ba-yıl, diz-be-diz, üz-be-üz, cet-be-cet* h. b.
3. Türlü laflar birleşmesinnän, angıları kurêrlar katlı işhallıkları (çiftli laflar): *gecä-gündüz, avşam-saba, büün-yaarın, ileri-geeri, ilk-seftä, nasi-nicä, oyanı-buyanı, ötää-beeri, arada-saatta, arada-sırada, ötänna-béräänna, orada-burada, şurada-burada, aykırı-buykuru, param-parça, daran-peran* h. b.

Kimi işhallıkların dooru yazılmasını läözım aklında tutmaa: *şindidän sora/şansora; sabaalen, çin-sabaalen, avşamnen; zorlan, zünnän, ardınnan, öleliklän; üzükoynu, hakına, tezlää, siirek* h. b.

- 90.** Düzün bu işhallıkların üz-be-üz, baştan-baş, yıldan-yıla katlı cümlä, filosofiyä temasını açıklayarak.

İŞLİK

Katlı hem düzülü işliklerin dooru yazılması

Yazılêrlar birleşik

İşliklär, angıların semantikalı ad temeli birleşmiş yardımcı payınnan: *lafetmä, afetmä, zapetmä, altetmä, kabletmä, kaybetmä, metetmä, siiretmä, razgelmä, yoketmä, saletmä, eletmä, payetmä, zänetmä, hesapalmaa* h. b.

Katlı işliklerdä haliştennikli semantika temeli yazılêr birleşik işliklärün bitmä, vermä: *yazabilmä, tutabilmä, alabilmä, yapabilmä, yazıvermä, kapıvermä, üfleyivermä, saklayıvermä* h. b.

Ayın yazılêrlar

Yardımcı payından ayın yazılar katlı semantika adlardan toplama işliklerin temeli: *betva etmä, belli etnä, cuvap etmä, hesap etmä, izmet etmä, yardım etmä, prost etmä, karşı gelmä, aklına getirmä, yavklu olmaa, kayıl olmaa, yok olmaa, pay olmaa, şen olmaa, çiçek açmaa, aklında tutmaa, zarar yapmaa, seläm vermä, don kalmaa* h. b.

Çizgicik (defis) aşırı yazılêrlar

Katlı işliklär, angıların ilk payı – haliştenniklär *-ip, -ip, -up, -tip* afikslärlän ya da işlik izin çalımı forması: *alıp-gitmä, uçup-gitmä, aılayıp-oynamaa, gidip-gelmä, dönüp-gitmä, açıp-örtmä, açılıp-örtünmä, tutup-düümä, alıp-satmaa (hesapalmaa), dön-dönmä, dur-demä, kaç-kaçınmaa* h. b.

91. Yazın bu lafbirleşmelerini teftelerinizä. Annadin onnarın dooru yazılması için. Düzün cümlä.

Çürüyer erdä, örüyer yavaş-yavaş, saayêrsınız keçiyi, yaayêrlar çarşafı, koruyêrsın canını, soluyêrim sıkı-sıkı, taşıyêrsın cantamı, büüyeriz gün-gündän, düüyerim cannarı, iyersin yavaş-yavaş.

İŞLİKLERİN ÜZ FORMALARININ DOORU YAZILMASI

İşliklerin dooru yazılması

İşliklerin şindiki zaman formasını kurmaa deyni kullanêrlar afikslär -êr, -er, -(y)êr, -(y)er. Şindiki zaman formasını kuran gramatika temeli uyêr izin çalı-mı formasına: *al-, bul-, yap-, koy-, sakla-, işlä-, kazı-, saa-, kuu-, dîni-, de-, i-;*
al, bul, yap, koy, sakla, işlä, kazı, saa, kuu, düü, de, i h. b.

Afiks -êr şindiki zaman formasında yazılêr ard sıradan vokallarlan bitän işliklerdä:

1. Temeli konsonnan bitän:

almaa (al-): al-êr-im, al-êr-sın, al-êr, al-êr-ız, al-êr-sınız, al-êr-lar;
çalmaa (çal-): çal-ir-im, çal-êr-sın, çal-êr, çal-êr-ız, çal-êr-sınız, çal-êr-lar h. b.

2. Temeli **y (yollan)** bitän:

saymaa (say-): say-êr-im, say-êr-sın, say-êr, say-êr-in, say-êr-sınız, say-êr-lar;
kıymaa (kıy-): kıy-êr-im, kıy-êr-sın, kıy-êr, kıy-êr-ız, kıy-êr-sınız, kıy-êr-lar;
duymaa (duy-): duy-êr-im, duy-êr-sın, duy-êr, duy-êr-ız, duy-êr-sınız, duy-êr-lar;
uymaa (uy-): uy-êr-im, uy-êr-sın, uy-êr, uy-êr-ız, uy-êr-sınız, uy-êr-lar h. b.

3. Temeli geniş, ard sıradan **[a]** vokallan bitän:

saklamaa (sakla-): saklê-êr-im, saklê-êr-sın, saklê-êr, saklê-êr-ız, saklê-êr-sınız, saklê-êr-lar;
aalamaa (adla-): aalê-êr-im, aalê-êr-sın, aalê-êr, aalê-êr-ız, aalê-êr-sınız, aalê-êr-lar;
otlamaa (otla-): otlê-êr-im, ollê-êr-sm, otlê-êr, otlê-êr-ız, otlê-êr-smız, otlê-êr-lar;
boyamaa (boya-): boyê-êr-im, boyê-êr-sın, boyê-êr, boyê-êr-ız, boyê-êr-sınız, boyê-êr-lar h. b.

4. Temeli uzun dar vokallarlan [uu] bitän, birkisimni temellän **[u]**:

duumaa (duu-): duu-êr-im, duu-êr-sın, duu-êr, duu-êr-ız, duu-êr-sınız, duu-êr-lar;
buumaa (buu-): buu-êr-im, buu-êr-sın, buu-êr, buu-êr-ız, buu-êr-sınız, buu-êr-lar;
suumaa (suu-): suu-êr-im, suu-êr-sın, suu-êr, suu-êr-ız, suu-êr-sınız, suu-êr-lar;
uumaa(uu-): uu-êr-im, uu-êr-sın, uu-êr, uu-êr-ız, uu-êr-sınız, uu-êr-lar;
tumaa (tıı-): tıı-êr-im, tıı-êr-sm, tıı-êr, tıı-êr-ız, tıı-êr-sınız, tıı-êr-lar h. b.

Afiks -er şindiki zaman formasında yazılêr ön sıradan vokallarlan bitän işliklerdä:

1. Temeli konsonnan bitän:

gelmää (gel-): gel-er-im, gel-er-sın, gel-er, gel-er-ız, gel-er-sın ız, gel-er-lär;
dinmää(din-): din-er-im, din-er-sın, din-er, din-er-ız, din-er-sınız, din-er-lär;
gülmää(gül-): giil-er-im, gül-er-sın, gül-er, gül-er-ız, gül-er-lär; böl-mää(böl-): böl-er-im, böl-er-sın, böl-er, böl-er-ız, böl-er-sınız, böl-er-lär;
kesmää(kes-): kes-er-im, kes-er-sın, kes-er, kes-er-ız, kes-er-sınız, kes-er-lär;
örmää(ör-): ör-er-im, ör-er-sın, ör-er, ör-er-ız, ör-er-sınız, ör-er-lär h. b.

2. Temeli geniş ön sıradan vokalları bitän, angısı döner [e] vokalına:
seslemää (seslä-): sesle-er-im, sesle-er-sin, sesle-er, sesle-er-iz, sesle-er-siniz, sesle-er-lär;
işlemää (işlä-): işle-er-im, işle-er-sin, işle-er, işle-er-iz, işle-er-siniz, işle-er-lär;
beklemää (beklä-): bekle-er-im, bekle-er-sin, bekle-er, bekle-er-iz, bekle-er-siniz, bekle-er-lär h. b.

Afiks y(-êr) şindiki zaman formasında yazılêr işliklerdä:

1. Temeli uzun *aa* vokalları bitän birkısımnı laflarda:
saamaa (saa-): saa-yêr-im, saa-yêr-sin, saa-yêr, saa-yêr-iz, saa-yêr-siniz, saa-yêr-lar;
yaamaa (yaa-): yaa-yêr-im, yaa-yêr-sin, yaa-yêr, yaa-yêr-iz, yaa-yêr-siniz, yaa-yêr-lar h. b.
2. Sadä dar **u, ı** vokalları bitän:
okumaa (oku-): oku-yêr-im, oku-yêr-sin, oku-yêr, oku-yêr-iz, oku-yêr-siniz, oku-yêr-lar;
korumaa (koru-): koru-yêr-im, koru-yêr-sin, koru-yêr, koru-yêr-iz, koru-yêr-siniz, koru-yêr-lar;
solumaa (solu-): solu-yêr-im, solu-yêr-sin, solu-yêr, solu-yêr-iz, solu-yêr-siniz, solu-yêr-lar;
kaşımaa (kaşı-): kaşı-yêr-im, kaşı-yêr-sin, kaşı-yêr, kaşı-yêr-iz, kaşı-yêr-siniz, kaşı-yêr-lar;
taşımaa (taşı-): taşı-yêr-im, taşı-yêr-sin, taşı-yêr, taşı-yêr-iz, taşı-yêr-siniz, taşı-yêr-lar h. b.

Afiks -(y)er şindiki zaman formasında yazılêr işliklerdä:

1. Çok kısımnı laflarda, angılarının temel forması ön sıradan dar **ü, i** vokalları biter:
örümää (örü-): örü-yer-im, örü-yer-sin, örü-yer, örü-yer-iz, örü-yer-siniz, örü-yer-lär;
erimää (eri-): eri-yer-im, eri-yer-sin, eri-yer, eri-yer-iz, eri-yer-siniz, eri-yer-lär;
çürümää (çürü-): çürü-yer-im, çürü-yer-sin, çürü-yer, çürü-yer-iz, çürü-yer-siniz, çürü-yer-lär h. b.
2. Birkısımnı laflarda, angılarının temel forması ön sıradan uzun **üü, ii** vokalları biter:
büümää (büü-): büü-yer-im, büü-yer-sin, büü-yer, büü-yer-iz, büü-yer-siniz, büü-yer-lär h. b.;
düümää (düü-): düü-yer-im, düü-yer-sin, düü-yer, düü-yer-iz, düü-yer-siniz, düü-yer-lär;
giiimää (gii-): gii-yer-im, gii-yer-sin, gii-yer, gii-yer-iz, gii-yer-siniz, gii-yer-lär;
diimää (dii-): dii-yer-im, dii-yer-sin, dii-yer, dii-yer-iz, dii-yer-siniz, dii-yer-lär.
3. Birkısımnı işliktä: *imää (i-): i-yer-im, i-yer-sin, i-yer, i-yer-iz, i-yer-siniz, i-yer-lär h. b.*

İşliklerin gelecek zaman formasında dooru yazılması

Mutlak gelecek zaman afiksini var iki variantı **-(y)acek // -(y)ecek**, angılarında **ç** konsonundan sora her zaman yazılêr **e** vokali: *al-açek, dad-acek, bid-acek, koş-acek: başla-yacek, koru-yacek, saa-yacek, gel-ecek, dön-ecek, eş-ecek, sesle-ecek, döşe-ecek, sürü-yecek h. b.*

Afiks -acek // -ecek yazılêr işliin temellerindän sora, angıları biter konsonnan hem uzun uu, u vokallarınnan: *kat-acek, kes-ecek, gül-ecek, dur-acek, sev-ecek, kırıl-acek; kuu-acam, kuu-acan, kuu-acek, tıı-acam, tn-acan, tıı-acek* h. b.

1. İşliklerdä konsonnan bitän ard sıradan vokallı temellerdän sora mutlak gelecek zaman formasında yazılêr afiks **-acek**:

al-: al-aca-m, al-aca-n, al-acek, al-ace-z, al-ace-nız, al-acek-lar h. b.

cek zaman formasında yazılêr afiks **-ecek**:

gel-: gel-ecä-m, gel-ecä-n, gel-ecek, gel-ece-z, gel-ece-niz, gel-ecek-lär h. b.

Afiks -yacek// -yecek yazılêr vokallan bitän temellerdan sora:

sakla-yacek, kuru-yacek, sesle-yecek, söle-yecek, çürü-yecek; kalma-yacek, deme-yecek; biü-yecek, dii-yecek, i-yecek.

1. İşliklerdä ard sıradan **a, i, u, aa** vokallarlan bitän temellerdän sora mutlak gelecek zaman formasında yazılêr afiks **-yacek**:

kapla-: kapla-yaca-m, kapla-yaca-n, kapla-yacek,

kapla-yace-z, kapla-yace-niz, kapla-yacek-lar;

kaşı-: kaşı-yaca-m, kaşı-yaca-n, kaşı-yacek, kaşı-yace-z,

kaşı-yace-lar, kaşı-yacek-lar:

koru-: koru-yaca-m, koru-yaca-n, koru-yacek, koru-yace-z,

koru-yace-niz, koru-yacek-lar:

saa-: saa-yaca-m, saa-yaca-n, saa-yacek, saa-yace-z, saa-yace-niz,

saa-yacek-lar h. b.

Not. Formaların "diil taman" variantlar afikslärlän: *kapla-yca-m, kapla-ycek, saa-ca-m, saa-cek, koru-yca-m, koru-ycek, kaşı-yca-m, kaşı-ycek* h. b. – paradigmanın stilistika tipidir hem sözün lafetmäk stilinin payıdır.

2. İşliklerdä ön sıradan **e, i, ü, ii, üü** vokallarlan bitän temellerdän sora mutlak gelecek zaman formasında yazılêr afiks **-yecek**:

eri-: eri-yecä-m, eri-yecä-n, eri-yecek; eri-yece-z, eri-yece-niz, eri-yecek-lär;

i-: i-yecä-m, i-yecä-n, i-yecek; i-yece-z, i-yece-niz, i-yecek-lar:

sürü-: sürü-yecä-m, sürü-yecä-n, sürü-yecek; sürü-yece-z, sürü-yece-niz,

sürü-yecek-lär;

dii-: dii-yecä-m, dii-yecä-n, dii-yecek, dii-yece-z, dii-yece-niz, dii-yecek-lär;

büü-: büü-yecä-m, büü-yecä-n, büü-yecek, büü-yece-z, büü-yece-niz, büü-yecek-lör;

de-: de-yecä-m, de-yecä-n, de-yecek, de-yece-z, de-yece-niz, de-yecek-lör h. b.

3. Temeli ön sıradan **[d]** vokallan bitän işliklerdän mutlak gelecek zamanın formasını kurarkan, temeldeki vokal döner **[e]** vokalına, da bu dönmäk gösteriler yazıda:

işlä-: işle-yeca-m, işle-yecä-n, işle-yecek; işle-yece-z, işle-yece-niz, işle-yecek-lär h. b.

4. Mutlak gelecek zamanın inkärlik formasında afikstä **-mä** ön sıradan **[ä]** vokali döner **[e]** vokalına, da bu dönmäk gösteriler yazıda **(-me)**:

seslämä-: sesläme-yecä-m, sesläme-yecä-n, sesläme-yecek h. b.

2. **Gelecek-geçmiş zamanın formalarında (geçmiş neet zamanı), angıları kurulu mutlak gelecek zamanın temelindän afiksleri k konsonun düşme-sinnän, yazılêr:** *al-acey-di-m, al-acey-di-n, al-acey-di; kes-ecey-di-m, kes-ecey-di-n, kes-ecey-di, sakla-yacey-di-m, sakla-yacey-di-n, sakla-yacey-di; sesle-yecey-di-m, sesle-yecey-di-n, sesle-yecey-di; deme-yecey-di-m,*

deme-yecey-di-n, deme-yecey-di; i-yecey-di-m. i-yecey-di-n, i-yecey-di;
büü-yecey-di-m, büü-yecey-di-n, büü-yecey-di;
ama: kuu-acey-di-m, kuu-acey-di-n, kuu-acey-di; tu-acey-di-m, tu-acey-di-n,
tu-acey-di h. b.

Bellisiz gelecek zamanın temel formalarında yazılêr afikslâr -r, -ar, -ür:
sakla-r, kal-ar, tut-ar, ol-ar (ama: modal laf otur), bul-ar, say-ar, bulun-ar,
annad-ar; duu-ar; saa-yar; bil-är, gel-är, gör-är, gül-är, düşün-är, etiş-är; dii-yär,
gii-yär, büü-yär h. b.

1. Ard sıradan [**a**], [**i**], [**u**] vokallarlan bitän temellerdän sora yazılêrlar **-yar//r** afiksin variantları: başla-yar // başla-r, sakla-yar // sakla-r; taşı-yar // taşı-r, tanı-yar // tanı-r; oku-yar // oku-r; kurtı-yar // kuru-r h. b.
2. Ön sıradan [**ä**], [**i**], [**ü**] vokallarlan bitän çok kısımni temellerdän sora yazılêrlar bellisiz gelecek zamanın **-yär//r** afiksin variantları: sesle-yär//seslä-r, eri-yär//eri-r, ürü-yär//ürü-r, kürü-yär//kürü-r h. b.
3. Ön sıradan [**i**], [**ii**], [**üü**] vokallarlan bitän bir kısımni temellerdän sora yazılêrlar bellisiz gelecek zamanda yazılêr afiks **-yär**:
imää (temel i-): i-yär; diimää (tem. dii-): dii-yär;
giimää (tem. gii-): gii-yär;
büümää (temel büü-): büü-yär, büü-yür;
düümää (temel düü-): düü-yär // düü-yür h. b.
4. Uzun [**uu**] vokallan bitän temeldän sora bellisiz gelecek zamanda yazılêr afiks **-yar**: saamaa (temel saa-): saa-yar; yaamaa (temel yaa-): yaa-yar h. b.
5. Uzun [**uu**], [**u**] vokallarlan bitän temellerdän sora bellisiz gelecek zamanda yazılêr afiks **-ar**: duu-ar, buu-ar, uu-ar, suu-ar, tıı-ar h. b.
6. **Demää** işliin bellisiz gelecek zaman forması işleer hem yazılêr de temelindän: de-yär-im, de-yär-sin, de-yär, de-yär-iz, de-yär-sin-iz, de-yär-lär h. b.
7. Mutlak gelecek zaman inkärlik formasının var iki paralel variantı **-r// -z** afikslän ya da afiksiz (1-ci üzdä b. s.). Hem dä zaman afiksi atladılmış 1-ci üzdä b. s. forması lâüzim sayılısın baş forma, **-z** afiksi, nicä dä **-r** afiksi, teklif ediler sade 3-cü üzdä birlik hem çokluk sayılarında:
olmamaa (temel olma-): ol-ma-r-im, ol-ma-r-sin, ol-ma-r // ol-ma-z, ol-ma-r-iz, ol-ma-r-sınız, ol-ma-r-lar // ol-ma-z-lar h. b.
gitmemää (temel gitmä-): git-mä-m/git-mä-r-im, git-mä-r-iz, git-mä-r-sin, git-mä-r-siniz, git-mä-r/git-mä-z, git-mä-r-lär/git-mä-z-lär h. b.

Bellisiz gelecek zamanın kullanılêr hem olamazlık forması, hem dä inkärlik forması: yazamamaa (temel yazama-): yazama-m/yazama-r-im, yazama-r-sin, yazama-r/yazama-z, yazama-r-iz, yazama-r-sınız, yazama-r-lar/yazama-z-lar h. b.

İŞLİN BELLİSİZ FORMALARININ DOORU YAZILMASI

İnfinitiv

. İşliin infinitiv forması vokal garmoniyasına görä yazıda gösteriler **-maa, -mää** afikslerinnän: at-maa, atla-maa, atlat-maa, dur-maa, durgut-maa, gez-mää, dişle-mää, cuvap et-mää, karşı gel-mää h. b.

İştenniklerin dooru yazılması

İştenniklär şindiki-geçmiş zamanda yazılêrlar:

1. **-an, -än** afikslerinnän, eer onnar kuruluysa konsonnan bitän temellerdän: *al-an, sor-an, tut-an, koy-an, dad-an; gör-än, biç-än, gid-än, ez-än, bit-än* h. b.
2. **-yan, -yän** afikslerinnän, eer onnar kuruluysa vokallan bitän temellerdän (uzun *uu* vokallan bitän temeldän kaarä): *oyna-yan, kazi-yan, oku-yan, saa-yan, tıı-yan; söle-yän, de-yän, eri-yän, i-yän, sürü-yän, gii-yän, düü-yän; alma-yan, alama-yan; bekläme-yän, bekleyäme-yän* h. b.
3. **-an** afikslän, eer onnar kuruluysa uzun *uu* vokallan bilän temellerdän: *duu-an, kuu-an, suu-an, buu-an, uu-an* h. b.

Halıştenniklerin dooru yazılması

Halıştenniklerin çoyu kurulêr işliin temelindän **-(y)ip, -(y)ip, -(y)up, -(y)üp** afikslerinin yardımınnan hem yazılêrlar:

1. **-ip, -ip, -up, -üp** afikslerinnän, eer onnar kuruluysa işliin konsonnarlar bitän temellerindän: *kal-ip, dad-ip, tut-up, duy-up, koy-ıtp, gid-ip, bit-ip, ez-ip, gör-üp* h. b.
2. **-yip, -yip, -yup, -yüp** afikslerinnän, eer onnar kuruluysa işliin vokallarlar bitän temellcrindän (uzun *uu* vokallan bitän temellerdän kaarä): *oyna-yip, kazi-yip, doku-yup, saa-yip, tıı-yıp; de-yip, eri-yip, pürü-yiip, gii-yip, diiü-yüp* h. b.
3. **-ip, -up** afikslerinnän, eer onnar kuruluysa uzun *uu, ıı* vokallan bitän temellerdän: *duu-up, kuu-up, suu-up, buu-up, tıı-ip, uu-up* h. b.

Uzun vokallan yazılêr halıştenniklär:

1. **-ma-daan, -me-dään** afikslärlän bitän, angıları nişanneclar inkärlik aktını: *sormadaan, bulmadaan, koymadaan; bitmedään, görmedään, medään; (aina dolu forma: almadiynan, gitmediynän, yapmadiynan, tütmediynän)* h. b.
2. **-dicaan, -dicään, -ticaan, -ticään** afikslärlän bilän: *aldicaan, geldicään, kattıcaan. kecticään, bııducaan, luttucaan, Keçlicään* h. b.

-(y)ınca, -(y)ıncä, -(y)unca, -(y)üncä afikslärlän bitän halıştenniklerdä yazılêr:

1. Afiks **-yınca, -yıncä, -yunca, -yüncä** y (yot) bukvaylan vokallan bitän temellerdän sora, uzun *uu* hem *u* vokallardan kaarä: *kapla-yınca, söle-yıncä, de-yıncä, taşı-yınca, eri-yıncä, i-yıncä* h. b.
2. Afiks **-ınca, -ıncä, -unca, -üncä** konsonnan hem uzun **[hu], [h]** vokallan bitän temellerdän sora yotsuz (y): *al-ınca, bul-unca, gör-üncä, kuu-unca; lıı-ınca, uu-unca, buu-unca, duu-unca* h. b.
3. **-(y)mca, -(y)ıncä, -(y)unca, -(y)üncä** afikslärlän bitän halıştenniklerin formasında singarmonizma zakonuna görä yazılêr bukva **a** ya da **ä**: *bık-ınca, kapa-yınca, gel-ıncä, de-yıncä, kop-unca. doy-unca, süün-üncä, biüü-yüncä* h. b.

Singarmonizma kanonuna görä vokallar **a** hem **ä** yazılêrlar:

1. **-dıkça/l-dıkçä, -tıkça//tikçä** afikslärlän bitän halıştenniklär: *aldıkça, buldukça, geldikçä, idikçä; kaptıkça, tuttukça, çektikçä, büüttükçä; başladıkça, söledikçä, giidikçä; düüdiikçä, büüdükçä, uudukça, tıdıkça, kuudukça* h. b.

2. Haliştenniklerin **-kan//kän** afikslerindä: *alar-kan, gelär-kän, kazar-kan, kesär-kän: almış-kan, gelmiş-kän, kazmış-kan, kesmiş-kän; alacey-kan, gelecey-kän, kazacey-kan, kesecey-kän* h. b.

Çizgicik aşırı yazılêr tekrarlamaktan kurulu haliştenniklär: *kana-kana, salına-salına, baka-baka, aalaya-aalaya, görä-görä, yana-yana* h. b.

92. Düzün bu temel formasından işliklerdän infinitiv forması. Yazın onnarı tefterlernizä. İkisinnän düzün cümlä.

Atlat, karşı gel, dur, gez, cuvap et, getirt, yazdır, ver, soy, annat, sölä, işlä, al.

YARDIMCI SÖZ PAYLARI HEM MODAL LAFLAR

Yardımcı söz payları (ardlaflar, baalaycılar, paycıklar, modal laflar) o laflarlan, angılarına onnar baalı, yazılêrlar ayırı.

Ardlafların dooru yazılması

Adların hal formalarinnan kullanılan ardlaflar yazılêrlar ayırı: *için (adam için), gibi (sizin gibi), görä (buna görä), kadar (şkolaya kadar), çak (çak orayı //orayı çak: çak ozaman), kaarä (evdekilerdän kaarä), karşı (duşmannara karşı), dooru (evä dooru), sora (yaamurdan sora), başka (bunnardan başka), beeri (bildirdan beeri), ileri (üç gün ileri), deyni (kardaşıma deyni)* h. b.

Ardlaflar **-lan, -län//nan, -nän; -dan, -dan, -dak, -däk belli edilän laflarlan yazılêrlar birleşik hem tamannêrlar afiks funksiyasını:** *kiyatlan, demirlän, almaylan, testeräylän, adamnan, bizimnän; avşamadan/avşamadak, kıradan/kıradak, üülenädän/üülenädäk* h. b.

Singarmonizma zakonnarına sıraylan yamanêrlar ardlaflar-afikslär **-lan, -län/-nan, -nün hem **-dan, -dän/-dak, -dük:**** *kırlan, göllän, odunnan, günnän, avşamadan,üülenädän, daayadak, dizädäk, küüyädäk* h. b.

Baalayıcıların dooru yazılması

Koordinativ baalayıcılar: *hem, da, da/dä (enklitik), ama, ya... ya; ya... ya da; ya da; hem dä; eki, osa/osaydı; ne... ne, hep, ba... ba.*

Vani hem Koli; Vani hem dä Koli; ya Vani, ya Koli; ya Vani, ya da Koli; Vani ya da Koli; Vani osa Koli; Vani osaydı Koli; ne Vani, ne Koli; ba i, ba Koli; Koli hep gelecek; Koli dä hep gelecek h. b.

Not. Ayırdıcı baalayıcıyı **osa//osaydı** diil läüzim karıştıрмаa o aderlii hem karşılayıcı enklitik *sa//saydı* baalayıcısı birleşmesinnän: *Kendin mi gelecän osa yol-layım ardına bir maşına mı? (DK) Bekledik bir saat, o sa gelmedi.*

Subordinativ baalayıcıları yazılêrlar birleşik hem ayırı:

1. Birleşik yazılêrlar katlı baalayıcılar *aniki, neçinki, eki, makarki.*

2. Ayırı yazılêrlar toplama baalayıcılar: *makar ani, neçin deyni.*

Ayırı yazılêrlar toplama baalayıcılar, angıları kurulu enklitik balayıcıların yardımınan: *da, dä, ta, tä: hem dä, hep tä, eki dä, ya dä.*

Paycıkların dooru yazılması

1. Paycıklar yardım ederlär kurmaa türlü söz paylarının gramatika formalarını hem her zaman yazılêrlar ayırı o laflardan, angılarına onnar baalı:

Buldun mu? (*Soruş*)

Biler miysin, ne hepsindän bet bu diinnedä? (*D. Kara Çoban*)

Kız mıysin, tatar mıysin, şefteli satar mıysin? (*Maani*)

Diil islää kavgalaşmaa. (*İnkärlik*)

Ko oynasın uşak. (*Oluşluk çal.*)

Mamu en paalı bizä. (*Yaraştırmak uuru*)

Kardaşım taa üüsek bendän. (*Yaraştırmak uuru*)

Tä geldi sıcak günnär!

Te bu adamı pek benzederim bizim däduya.

Modal paycıklar vererlär laflara hem cümlelerä türlü modal hem duygu nüanslarını da yazılêrlar her zaman ayırı:

Ya göster kiyadını!

Na bir çiçek sana.

Hadi gidelim.

Helä bak sän ona!

Te şindi gelecäm.

Ha tutunalım kol-kola!

Modal lafların dooru yazılması

Modal laflar göstererlär lafedän kişinin gerçeklerä davranışını hem lafedän kişinin söledii işlerä duygulu davranışını. Modal laflar yazılêrlar ayırı: *acaba, sanki, hiç, haliz, beki/bekim, yazık, naafilä, aile/allem/allele/ allelem, zer, elbetki, belliki, mutlak, bezbelli* h. b.

Sanki haber etmedilär mi?

Acaba ne olacek?

Hiç bişey işidilmeer.

Allem, şaşırđık yolu.

Beki, gelecäm tezdä.

Ölä, zer.

Elbetki, geç oldu...

Vallaa, etiştirömüzdim bay Zaarinin ardına.

Görgilär, bezbelli, taa erken yola çıkabildilär.

- 93.** Düzün bu laflardan sadä hem katlı cümlä. Annadın, nicä yazılêr ardlaflar laflarlan.

Sizin gibi, buna görä, duşmannara karşı, bildirdän beeri, üç gün ile-ri, kardaşıma deyni, avşamadan, üülenädän, o sa gelmedi, neçin deyni uzak, hem da sän, ya dä sabaa.

- 94.** Ayırın teksttän lafbirleşmelerini, yazın onnarı tefterlerä, çizin onnarın orfogrammalarını.

- 95.**  Düzün laf diktandını, göstereräk katlı olmaları söz payların dooru yazılmasında.

§ 16. TAMANNAMAK BECERMEKLERİ DİL ANALİZİN YAPMASINDA, KULLANMAK ÜRENİLMİŞ DİLİN FORMALARINI AAZDAN HEM YAZMAK SÖLEMEKLERDÄ

96. Okuyun demekli Ivan Krilovun basnäsını "Canavar hem Turna". Nesoy moral açıklêêr avtor yaratmasında? Okuyun o sıracıkları.

CANAVAR HEM TURNA

Ki canavar tamaa heptän,
Bilerlär hepsi küçüktän:
Açan bir av-bişey tütêr,
Kemiklän karışık yudêr.
Ne dâ soluk alsın...
Bir dâ tâ, kısmetinä,
Bir Turna tez konmuş erä.
Yaban açan onu görer,
Tekerlener, yuvarlanêr,
Ki annasın, yardım etsin,
Şu ölümdän ki kurtarsın.

Canavarın buazına
Burnusunu bu kuş sokêr,
Buuşêr, düüner, kemii kapêr.
Sora zeeti için ödek isteer.
– Sän, Turna, ne? –
Yaban başlêêr baarmaa, –
Bu dünnedä bıktın hep yaşamaa?
Ödek sana? Ya bak sän akılı!
E ani sän buazımdan
Uzun o gaganı
Ahmak da kafanı
Bütüncenä tâ çıkardın, –
Ödek o diil mi, ki aldın?
Cendem olasın başımdan!
Vazgeç hem sän bu akıldan!
Da bak, başka sän çıkma önümä,
Başka da düşmä gözümä!



İ. Krilov
Çevirdi K. Kreşu

TUTUNUZ AKLINIZDA!

1. Fonetika analizi

1. Kısım, urgu;
2. Vokal sesleri: kalın \ incä; kısa \ uzun ; urgulu \ urgusuz;
3. Konson sesleri: sesli \ tutnuk; çetin \ yımışak;
4. Kaç bukva hem ses.

Yaamur – yaa-mur

y – [y] – kon., sesli., yımışak;

aa – [a] – vokal, kalın, uzun, urgusuz;

m – [m] – kon., sesli, çetin;

u – [u] – vok., kalın, urgulu, kısa;

r – [r] – kon., sesli,

6 bukva, 5 ses.

Ellär – el-lär

e – [e] – vok., incä, kısa, urgusuz;

l } [l] – kon., sesli, yımışak;
l }

ä – [ä] – vok., incä, kısa, urgulu;

r – [r] – kon., sesli, yımışak ;

5 bukva, 4 ses.

2. Morfologiya analizi – (adlık)

I. Söz payı. Maanası.

II. Morfologiya nişannarı:

temel forma (birlik sayısı temel hal); adetçä mi osa kendili mi; cannı mı osa cansız mı; (diil mi saabilik formasında); hallanmak tipi, hal, sayı.

III. Sintaksis fonksiyası

Yazılı analiz.

I. *İlkyaz – adl.(ne?)*

II. *T.f. – ilkyaz, adetçä, cansız, konsonnan bitän, birlik sayısında temel halda.*

III. *(ne?) ilkyaz.*

3. Morfologiya analizi – (işlik)

I. Söz payı. Maanası.

II. Morfologiya nişannarı:

Temel forma (ne yap?); bölüm; sadä\düzülü\ katlı; geçär\geçmäs; çalım; üz; sayı; zaman;

III. Sintaksis fonksiyası.

Yazılı analiz.

I. *Geldi – işlik*

II. *T.f. – gel, afiks di – diiştirici, sadä, geçär, oluşluk çalımında, üçüncü üzdä, birlik sayısında, mutlak geçmiş zamanda, halizlik formasında.*

III. *(ne yaptı?) geldi – cümledä predikat olêr.*

97. Yapın fonetika analizi verilmiş laflara.

Yudêr, buulsun, ölsün, baarsın, yabanı.


98. Yapın morfologiya analizi verilmiş laflara.

Kemiklän, buazında; buulsun, yuvarlanêr.

99. Yapın sintaksis analizi verilmiş cümleyä.

Açan bir av-bişey tutêr, kemiklän karışık yudêr.

Bir canavar koyun imiş, buazında kemik kalmış.

 **100.** Ne o basnä? Cuvap edin bu soruşa, yazıp onu tefterlerä:

- 1) Yapın sintaksis analizi bu cümleyä;
- 2) Yapın morfologiya analizi bir adlaa bir da işlää;
- 3) Yapın fonetika analizi kendibaşına ayıran lafa.

§ 17. DOORU SÖLEMENİN HEM DOORU YAZILMANIN BİLGİLERİN EDENMESİ

 **101.** Okuyun tekstleri demekli. Gösterin onnarın öz fikirini. Bulunuz cümbüş elementlerini.

Karabin hem yaban domuzu

Durêr askerci karaulda. Gecä uzun. Herersi daa. Uyuklêêr askerci. Kayêr karabini erä.

Olêr bir şamata, askerci daptur geler, açêr gözlerini.

Düş gibi görer bir yaban domuzu, domuz kaçêr, onunnan sürüner bir karabin. Bir dä yok olêrlar karannık daa içindä.

Askerci uuêr gözlerini – ne bu bana göründü? Açan bakêr – karabin yok.

Gelerlär onu diiştirmää. Neredä karabin?

– Yaban domuzu aldı.

– Sän uşakmıysın?

Susêr askerci. Ne sölesin?

...Siz inanêrsınız mı bunu? Bän inanmêêrim.



Karabin – автомат (укр., рос.)

Askerci – солдат (укр., рос.)

Franţuzka

Vaniylän Peti oldular dost askerciliktä. Geler Peti musaafirläâ dostuna.

Üülendän sora brakêrlar onu dinnenmäâ – yolu diildi pek yakın. Uyuklamış çocuk.

Vaninin kızkardaşları hem onnarın surataları düşünmüşlär yapmaa bir zarar.

Aldılar onnar bir franţuzka, koparttilar onun ucunu hem bu yakar erinnän diidirttilär Petinin aazına.

Düş mü siiredecän?

Geñ olan firlêêr erindän, kavreêr o bibercii, islää uuêr dişlerini da takışêr kızların ardına.

Angı birini tutarsaydı – öper yanacı. Bunnar baarêrlar, ama yok ne yapmaa – ateşlän oyunulmêêr.

*Annatma toplumundan “Bir dizi boncuk”,
Tamara Korneevna Pavlenko*



Surata – приятелька, подруга (укр.), подружка (рос.)

Franțuzka, çușka – пекучий перець (укр.), горький перець (рос.)

KONSONNARIN DOORU YAZILMASI

Sondaki **p, t, ç** konsonnar vokalların ya da sonor konsonun hem vokalin arasında sesli olêrlar da dönerlär **b, d, c** konsonnara. Bir lafin bölä gramatika formaları yazılêrlar sölenmesinä görä:

P-B kap – kabım – kabı – kaplar;

dip – dibi – diplär – dipçääz;

cög – cöbüm – cöbii – cöplär;

cuvap – cuvabım – cuvaba – cuvaplar h. b.

T-D git – gidecek – gidiniz – gitmää;

dat – dadanmaa – dalsız;

yarat – yaradıcı – yaratmaa;

dört – dördü – dörtlemää;

şirit – şiridi – şiritlär – şiritçik h. b.

Not. International laflarda üniversitet, komitet, parlament, reglament, segment, student, deputat, advokat, sertifikat, pasport, avtoritet, sekret, asistent, doçent/ doçent, parket, țement h b. sondaki **t** vokaller arasında sesli olmêêr hem yazıda korunêr: universitet – universiteti, komitet – komiteti, deputat – deputatın, advokat – advokata.

C-Ç uç- ucu – ucunda – uçta;

tıkaç – tıkaçı – tıkaçında – tıkaçta;

çekiç – çekici – çekicindä – çekiçlär;

aaç – aacı – aaca – aaçlar;

genç – genci – gencin – gençlik h. b.

Kimi birkısmını laflarda p, t, ç konsonnar sesli olmeerlar:

ip – ipi – ipti – iptan – iplär;

ot – otu – ota – otları – otlar;

pat – patı – pata – patları – patlar;

sırt – sırtı – sırtı – sırttan – sırtlar;

sort – sortu – sorta – sorttan – sortlar;

et (yaanı) – etin – etä – eti – etlär;

saç – saçın – saça – saçı – saçlar;

kaç – kaçı – kaçta;

iç – için – içä – içi – içtä;

tuç – tuçun – tuça – tuçu – tuçlar h. b.

Kimi laflarda sondaki k konsonu (n konsondan sora) oler sesli:

cenk – cengi – cengä – cenkçi; renk – rengi – rengä – renkli h. b.

Sondaki **k** korunêr laflarda:

*ük – ükün – ükä – ükü – üklük;
gök – gökün – gökä – gökü – göktä;
tük – tükün – tükä – tükü – tüktä, tüklän;
ok – okun – oka – oku – oklar;
tok – tokun – toka – toku – toktan h. b.*

Kuraldan dışarı: çok – çoyu – çoyuna.

Alınma laflarda sondaki konsonnar **b, d, z, g** sölemektä sessiz olêrlar. Bu sessizleşmêk orfografiyada gösterilmeer. Ama bölä laflara eklener sessiz konsondan çekedän hal afiksleri:

*klub – klubu – kluba – klubta;
stog – stogu – stogta – stogtan;
popaz – popazi – popazlar – popazsız;
zavod – zavodu – zavodta – zavodlar h. b.*

Z konsonun sessizleşmesi lafların sonunda hem sessiz konsonarın önündä lafin ortasında (adetçä **s, ç** konsonnarın önündä) yazıda gösterilmeer, sayılêr, hep okadar **z** konson yazılêr:

*biz – bizi – bizsiz; siz – sizsiz;
kız – kıza – kızım – kızsız – kızçaa;
horoz – horoza – horozsuz – horozçuk;
gezmää – gez – gezsinnär;
düzmää – düz – düzsünnär h. b.*

Sondaki **z** konsonun yazmakta korunması geçer hem işlik formalarına, hem adlıkların predikatlık formalarına: *gideriz – gidecez, alêriz – alacez; istemâz, olmaz, tükenmâz; yolcu yuz, yolcuysunuz, kismetliyiz, kismetliysiniz h. b.*

V konsonun dooru yazılması

V konson taa sık işidiler yufka, geçer u vokala ya da düşer. Durumnarın taa çoyunda bu diişilmeklär yazıda gösterilmeerlär.

1. Bukva **v** läüzüm kalsın laflarda: *avcı, avlanmaa; suva (evi suvamaa), suvamaa, suvazlamaa; tavşam, avşam, avşamnamaa; duvar, duvarcık, duvarcı; savsak; kav; giivää, düvä, çüven, düven h. b.*
2. Bukva **v** yazılmêêr laflarda: *suan, kuan, duak, tank, aul, duan, kaun, sua (diil derin), suamaa (ennerini), sauşmaa, autmaa, aurt, kauş, kauşmaa, saurmaa, saurgun, kaurmaa, kaurma h. b.*

H konsonun dooru yazılması

Yufkaca sölenän h konsonun dooru yazılması baalı aşaadakı kurallara.

1. Kökteki **h** konsonu kalêr yazıda laflarda:

1) *lafların çeketmesindä: hava, hayır, haygır, hatır, havez, hepsi, hızlı, hayvan, hamur, hamut, hazır, haber, hıyar, hergelä, hal, hep, heptän, halver/hayver, horoz, hem // hem da, hacı (hacılık edän); harman, haşlak, haşlama, hafta, hasta, haylak, hardal, haylaz, haram, haranı (büük çüven), herek, hobur, hasır, hasret, hiştir, hesap, hendek, halka, haymana, haydut, helal, halva, halvişa, harşak, huzurluk, hotar, hırleğ h. b.*

- 2) lafın ortasında: *kahir, ahır, mahkul (yavaş, uslu), ahenk, ahmak*.
2. Lafların çeketmesindä **h** yazılmêêr: *aş, aşçı; ani, angı, angısı; acı // acımsı; aslı; en (izmetçi laf), engeç, eer (baalayıcı), endezä, elbet // elbetki, oloy; izmet, arpa, astar, armut, arşın, ayva, oruç, ıstırmaa (bildirmä), ıstırmaa* h. b.
3. Lafın ortasında **h** konsonu ya düşer, ya da onu yuder önündeki vokal da sıkça onunnan barabar kurer ikincili uzun vokal: *laana, yaanı, raamet, raametli, maasuz, zaamet, pelivan, anatar* h. b.
4. Sondaki **h** yazılmêêr, onu yudêr önündeki vokal da onunnan barabar kurêr ikincili uzun vokal lafın sonunda: *sabaa, islää; (ama: siläh, şah)*.

Not. Kimi arap-pers dillerindän alınma laflar var nasıl variantlı yazılsın: *padişaa // padişah; günaa // günah, günahker; Allaa // Allah, Allahım*.

Gagauz dilindä ön sıradaki vokallar lafın çeketmesindä yotlu sölenler, sayilêr, kapanêrlar protetik yotlan (y) ya da (taa siirek) enidän üzä çıkêr etimologiyalı y. Ama yazıda aazdan sözün bu tendentiyaları gösterilmeerlär: *er, el (kol), el (lüzgâr), el (yabancı kişi), ev, edek, elek, emeni, ela, ek, elken, elli, elsimää, em, emmää, ekmää, ekmek, eki; ibrik, iilik, iisik, iışı, iilmää, iiri, iyä, ikona, ikram, ilaç, ilerki; ön, öbürü, ödek, ödül, ördek, öz, ökçä, ölçü, örnek, ötäa, örtü, özek, öt (anatom.), ötmää; ün, üzük, üzmää, ütü, üülen, üürenmää, üz (surat), üz (sayı), üzbaşı, üklük, üsük, üüsek* h. b.

Bukva **y (yot)** lafın ortasında

Adlardan söz paylarında

Şindiki, mutlak geçmiş, bellisiz geçmiş zamannarda predikatlık afikslerinin önündä (vokallan bitän temeldän sora) adlardan söz paylarında peydalanêr hem yazılêr protetik y: *üüreniciyim, iştäyiz, akıllıysınız, dooruysun; eskiydi, karaydı, oydu, dooruydu, sürüydü, ölüymüş; tertipliydi, kireçliymiş, tozluymuş, kürülüymüş; evdäydi, iştäymiş, burasıydı, boşunaydılar, moldovancaydı* h. b.

Adlardan söz paylarının vokallan bitän kurulmasında -sa, -sä sankilik afikslerin önündä peydalanêr protetik y, angısı gösteriler yazıda: *iiriysä, hastaysa, öläysä, kirliysä, küllüysä, gagauzçaysa, tersinäysä, kırdaysa, oradaysa, kendindäysä, kızıysan, ooluyusan, gözalcäysä, tuzlucaysa, erindäysä* h. b.

Adlardan söz payların zamana baalı formasında -kan, -kän afikslerin önündä: *taazäykän, ustaykan, birerdäykän, tavandaykan, sinidäykän, bizdäiykän, kaviykän* h. b.

Var hem yok predikatlık laflarının sankilik formasında: *varsaydı, yoksaydı*.

İkili konsonnarın dooru yazılması

Gagauz laflarında ikili konsonnar peydalanêrlar morfemaların sınırında temelin (kökün) hem afiksin arasında, açan yannaşık durêrlar birtürlü konsonnar ya da razgeler progresiv asimilätiyaya:

attım (<at+af. -tim), kollu (<kol+af. -lu), assın (<as+af. -sın), yummaa (<yum+af. -maa), duttan (<dut+af. -tan), şennik (<şen+af. -nik), odunnuk (<odun+af. -nuk) h. b.

AFİKSLERİN DOORU YAZILMASI

Afikslerin dooru yazılması temellener vokal hem konson garmoniyasına hem progresiv asimilätiyaya. Bu üzerä gagauz dilindä afikslerin var birkaç variantı, angıllarını läüzüm göstermää yazıda. Afikslär lafın kökännän hem temelinnän yazılêr birleşik.

Vokallar uurnda afikslerin var iki, dört hem altı fonetika variantları vokallarlan: **-a, -ä, -ı, -i, -u, -ü.**

1. İkivariantlı afikslär:

- lar, -lär// -nar, -när: *alma-lar, erik-lär, odun-nar, gün-när;*
- maa, -mää: *bul-maa, gel-mää; -mak, -mäk: bul-mak, gel-mäk;*
- ma, -mä: *bul-ma, gel-mä;*
- ma, -mä// -me: *al-ma, gel-mä, gel-me-mää (işlik);*
- ca, -cä: *sarı-ca, eşil-cä;*
- (y)êr, -(y)er: *al-êr, kap-lê-êr, koy-êr, gel-er, ses-le-er;*
- la, -lä (-le)// -na, -nä (-ne): *baş-la, iş-lä, iş-le-mää;*
- a, -ä, -ya, -yä: *adam-a, ev-ä, alma-ya, dere-yä (adl.);*
- a, -ä, -ya, -yä: *bata-bata, kana-kana, gülä-gülä, işleyä-işleyä; al-a-bilmää, işle-yä-bilmää (işlik);*
- (y)an, -(y)än: *al-an, gel-än; başla-yan, sesle-yän;*
- r; -ar, -är: *şıla-r; ak-ar, gid-är;*
- (y)acek, -(y)ecek: *yak-acek, yat-acek, dön-ecek, i-yecek; kazı-yacek, kaşı-yacek;*
- ma-dık, -me-dik: *boyan-ma-dık, sürül-me-dik;*
- ma-daan, -me-dään: *al-ma-daan, gör-me-dään;*
- (y)arak, -(y)eräk: *sus-arak, çekiş-eräk; damna-yarak, işle-yeräk;*
- kan(a), -kän(ä): *yazar-kan, gelär-kän; yazmış-kan, gelmiş-kän; alacey-kan, girecey-kän;*
- da, -dä// -ta, -tä: *adam-da, ev-dä; tokat-ta, set-tä;*
- dan, -dän// -tan, -tän: *adam-dan, ev-dän; pat-tan, piliç-tän,*
- an, -än, -yan, -yän: *al-an, gel-än, koru-yan, söle-yän, sürü-yän.*

2. Dörtvariantlı afikslär:

- lı, -li, -lu, -lü// -nı, -ni, -nu, -nü: *para-lı, ev-li; su-lu, ük-lü; saman-nı, tiken-ni, limon-nu, görüm-nü;*
- sız, -süz, -suz, -süz: *para-sız, ev-süz; su-suz, püskül-süz;*
- cı, -ci, -cu, -cü// -çı, -çi, -çu, -çü: *fıçı-cı, dermen-ci, yol-cu, kömür-cü, kalpak-çı, çiçek-çi, pamuk-çu, süt-çü;*
- (i)ncı, -(i)nci, -(u)ncu, -(ü)ncü: *altı-ncı, kırk-ıncı, edi-nci, beş-inci, dokuz-uncu, üz-üncü;*
- (y)mca(k), -(y)incä(k), -(y)unca(k), -(y)üncä(k): *al-inca(k), gel-incä(k); bul-unca(k), sür-iincä(k), başla-yınca(k), söle-yincä(k).*

3. Altivariantlı afikslär:

- (y)ı, -(y)i, -(y)u, -(y)ii, -a, -ä (G. H.): *adam-ı, ev-i, kol-u, giil-ü, karı-yı, kedi-yi, tolu-yu, ütü-yii, uşa-a, ürä-ä.*

Konsonnar uurunda söylenmesinä hem yazılmasına görä afikslerin var iki variantı, seslilärlän hem sessizlärlän:

-da, -ta, -dä, -tä: kır-da, uşak-ta; biz-dä, ürek-tä;
 -gan, -kan, -gın, -kın, -gin, -kin, -gun, -kun, gün, -kün: baar-gan, acız-gan, çalış-kan; er-gin, kay-gın, diiş-kün, saur-gun, düz-gün, çis-kin;
 -ca// -ça, -cä// -çä: moldovan-ca, türkmen-cä; gagauz-ça, türk-çä;
 -cı//çi, -ci//çi, -cu//çu, -cü//çü: satı-cı, gemi-ci, odun-cu, ödiil-cü; kalpak-çı, izmet-çi, karpuz-çu, kark-çü;
 -caaz// -çaaz, -cääz// -çääz: bal-caaz, gül-cääz; ot-çaaz, süt-çääz;
 -dıkça// -tıkça, -dikçä//tikçä, -dukça// -tukça, -dükçä// -tükçä: al-dıkça, gel-dikçä, bul-dukça, gör-dükçä; bak-tıkça, git-tikçä, tut-tukça, tüt-tükçä;
 -dıynan//tıynan, -diynän// -tiynän, -duynan// -tuynan, -düynän// -tüynän: al-dıynan, gel-dıynän, bul-duynan, gör-düynän; bak-tıynan, git-tıynän, tut-tuynan, tüt-tüynän;
 -dıcaan//tıcaan, -dicään// -ticään, -ducaan// -tucaan, -diicään// -tücään: al-dıcaan, gel-dicään, bul-ducaan, gör-dücään; bak-tıcaan, git-ticään, tut-tucaan, tüt-tücään;
 -cık// -çık, -cik// -çik, -cuk//çuk, -cük// -çük: alma-cık, gölme-cik, odun-cuk, gölcük; kolaç-çık, şirit-çik, kuzu-cuk, üzüm-cük, horoz-çuk, öküz-çük.

2. Dörtvariantlı afikslär:

-lı, -li, -lu, -lü// -nı, -ni, -nu, -nü: para-lı, ev-li; su-lu, ök-lü; saman-nı, tiken-ni, limon-nu, görüm-nü;
 -sız, -siz, -suz, -süz: para-sız, ev-siz; su-suz, püskül-süz;
 -cı, -ci, -cu, -cü// -çı, -çi, -çu, -çü: fıçı-cı, dermen-ci, yol-cu, kömür-cü, kalpak-çı, çiçek-çi, pamuk-çu, süt-çü;
 -(ı)ncı, -(i)nci, -(u)ncu, -(ü)ncü: altı-ncı, kırk-ıncı, edi-nci, beş-inci, dokuz-uncu, üz-üncü;
 -(y)mca(k), -(y)incä(k), -(y)unca(k), -(y)üncä(k): al-inca(k), gel-incä(k); bul-unca(k), sür-üncä(k), başla-yınca(k), söle-yincä(k).

3. Altvariantlı afikslär:

-(y)ı, -(y)i, -(y)u, -(y)ü, -a, -ä (G. H.): adam-ı, ev-i, kol-u, gül-ü, karı-yı, kedi-yi, tolu-yu, ütü-yii, uşa-a, ürä-ä.

Afikslerin çeketnesindä I konsonu m, n konsonnarlan bitän temellerdän sora geçer n konsonuna. Kurulêrlar birleşmeklär mn, nn, angıları gösterilerlär yazıda:

-lar>-nar; -lär>-när: adam-nar, olan-nar; üzüm-när, gün-när;
 -lık>-nık; -lik>-nik: adam-nık, kuan-nık; çim-nik, geren-nik;
 -luk>-mık; -lük>-niik: kum-nuk, on-nuk; ölüm-nük, tütün-nük;
 -la, -lä>-na, -nä; -//, -li>-nı, -ni: adım-na, ben-nä; suan-nı, kan-nı, güyim-ni;
 -lu, -lü>-nu, -nü: kurum-nu, sayım-nı, görüm-nü, önem-ni h. b.

Progressiv asimilätiya kanonuna görä başlankı I / konsonu m, n konsonnarından sora geçer n konsonuna ardaflarda -lan, -län, angıları gerçekteşti-rerlär afiks funktiyasını da: -lan, -nan, -län, -nän. Hepsı başka fonetika şartlarında afiksin temel çeşidi korunêr:

-kumnan (<kum-län), unnan (<un-lan), günnän (<gün-län), üzüm-nän (<üzüm-lan), ama: otları, taşları, güllän, havayları h. b.

Urgusuz paycık -sa> -sä, angısı soruş-ilişiklik laflarından kurêr bellisiz aderlikleri hem işhallıklarını, gerçekteştir afiks funktiyasını hem yazılêr birleşik: nezamansa (<nezaman-sa), nesoyşa (<nesoy-sa), nekadarsa (<nekadar-sa), kaçşa (<kaç-sa) h. b.


Y konsonun önündä, genel kurala görä, a korunêr, ama vokal ä döner e vokalına: kaçşaydı, nekadarsaydı, nezamansaydı, nesoyşaydı, kimseydi, neşeydi, kiminseydi, kimdäseydi, neredäseydi h. b.

102. Koyun verilmiş laflara urgu.

Sadä, bilmeycä, lafetmä, lafetmää, Canabiniz, Evangeliya, vaatizedici, buaz, hristian, bilimci, türkolog, talmaç, çevirici, koruyucu, malär, kuyumcu, dülgör, marangoz, arabacı, terzi, kürkçü, zaamet, zaabit, zanaat.

103. Koyunuz kaçırılmış bukvaları, annadın orfogramaları için.

Cuva...ım, tu...un, popa...sız, zavo...lar, horo...çuk, su...an, ka...un, (h)ava, ya(a)rın, bom(boş), bim(biyaz), pam(pak), adam...ar, üzüm...är, nezaman(sa), gi(i)yimni.

104.  Annadın kendi küüyünüzün bir kahramanı için. Annatmanızdan ayırın lafları, angılarının dooru yazılmasını zor tutmaa aklında.

§ 18. PRAKTİK RİTORİKANIN ELEMENTLERİ. SÖZ ALMANIN TEHNİK HAZIRLANMASI. MATERİAL TOPLANMASI, ONUN FİKİRLENMESİ, KONSPEKT TEMEL LAFLARA

105. Okuyun teksti demekli. Bulun lafları, angıların maanalarını sizä zor annamaa. Danişın sözlä.

Haber, ani mongollar neetlenerlär yollanmaa Batı tarafına, o saat uçtu Kıpçak kelemeyä, nicä bora, angısı nicä lüzgersiz yaz günündä hızlı geçer düzlüktä, kaldırıp tozdan direk, çıkarıp gümeleri köklän, aktarıp prost kurulu diil sıkılı yurtaları. Herbir tarafa daaldılar habercilär, kışlıktan kışlaa götürüp haberleri büük neetlär için, angılar diiştireceklär onnarın uslu yaşamaklarını. Toplanêrlar uzun yola kıpçak halkın oniki dizi.

Nazar-Kärizek geçti kavakların boyundan, angıları büüyärdilər Seyhun derenin kenarlarında. Yaamurlardan sora derenin suları diildilər

duruk. Onun önündä açıldı geniş kenarsız düzlük. Herbir taraftan, alatlayıp, geçärdilər atlılar, yannaşık adımnardılar üklü çuvallarlan yıvılı ikikamburlu develär. Onnara yakın yayan gidärdilər karılar uşaklarlan.



Çıplak çıraklar haydardılar sır hem koyun sürülerini. Ne sa fasıldı bu büyük geniş kenarsız düzlüktä. O sansın kaynaardı, şamata kaldırdı uyanıp uzun uykudan.

*Vasiliy Yan. “Batıy” romandan parça
Çevirdi İvan Kior*



Kıpçaklar, kıpçaklar – türk kökündän büyük halk, angısı bulunardı, kaplaardı erleri Aral denizdän taa Dnepr deresinädän. Rus evelki yazılarda onnara deyərdilər polovtı. Evropa gezicileri onnara deyərdilər kumannar. Bu erlerä dä deyərdilər Kıpçak kelemesi ya Kumaniyä.



Yurta, şatra – юрта, шатро (укр.) – житло більшості кочових народів (племен) Сходу (татар, монголів); юрта, шатёр (рос.) – жилище большинства кочевых народов (племен) Востока (татар, монголов).

- ***Istoriyanın angı period için gider söz teksttä?***
- ***Belliedin tekstin stilini, yapın analiz onun dil kolaylıklarına.***
- ***Nesoy janraya çekiler bu tekst? Argumentleyin.***
- ***Paylaştırın teksti, koyarak soruş herbir payına.***

106. Okuyun teksti. Söläyin onun temasını hem öz fikirini.

Gözäl sözün istoriyası çekeder Eski Greşiyada. Orator incezanaatlı bilärdilər Egipetta, Asiriyada, Vavilonda, ama peydalanmış o Êladada. Auditoriyä önündä sözleşmäk önemlimiş politika adamnara, üristlara, neçinki ona görä sayarmışlar insanı üürenmiş. V-si asirin başlantısında peydalanmışlar sofistlar – bu üüredicilər gözäl sözleşmää deyni. Onnara ödärmışlar para. Seftä çeketmişlar yazmaa orator sözlerini, angıları ozamanadan varmışlar sade aazdan formada.

Sofistlerä çekiler evelki anılmış oratorcu – Gorgiy Leontindan.

Taa geç yaşarmış Demosfen. O lafedärmiş, doldurup aazına taşçaazları. Yapmaa deyni sesini taa kaavi, gidärmiş deniz boyuna, açan dalgalar kalkınarmışlar yukarı, olsun şamata, da orada üüsek-üüsek seslän annadarmış. Kaaviletmää deyni soluunu, okuyarmış şiirleri demekli, kalkınarkana bayırlara.

Rimin anılmış ritoru – Mark Tuliyy Tıŧeron. O bir fikaara ayledänmiş, ama, ŧükür ederäk orator talandına, kabul etmiş ŧannık, girmiş senada, olmuş konsul.

Eer siz bir kerä işittiyseniz Lina Kostenkonun auditoriyanın önündä sözleşmesini, denedeniz, ani o herkerä – dialog zallan. Karılara deyni – başka söz, adamnara deyni – taa da başka. O becerärdi bulmaa kontakt her türlü auditoriyan. Onun annatmaları becerikli, ŧakalı, derin. Pek islää öter sesi, nezaman läözüm var intonaŧıya, pauza. Ölä açığöz sesleersin, ani hiç aklına da gelmeer fikirini başka işlär. Lina Kostenko annadêr, sansın taŧcaazların arasından, çöŧmedän, su akêr.

 **107.** Okuyun tekstleri, yaraŧtırın onnarı. Var nicä mi demää, ani onnarda annadılêr bir iş için? Belliedin stilini hem tipini.

I. Ilkyaz Bucakta

Günnär gün-gündän uzêêr,
Yısnêr toprak,
Dallarda peydalanêr
İlk eŧil yaprak.
Çayırılar eŧil – kadfä,
Fidannar – çiçek.
Payacannar yalabêêr,
Nicä bir ipek.
Sıyırıcıklar aaçlarda
Çırtmasız çalêr.

Kuzular hem olaklar
Zum-zum-zum oynêêr.
Karannıktan karannaadan
Kırda insannar.
Traktorlar kırda uuldêêr,
Nicä kuannar.
Küü içindä uŧaklar
Gününä kaçar.
Pek gözäldir Bucakta
İlkyazın, dostlar!

Kosti Vasilioglu

II. Ilkyaz. Nofrey dädu dinnener meyva başçasında. O beener bu güneŧli zamanı. Taa çok sever bereketli güzü. Bu vakıt aaçlar dolêr olmuş meyvalarlan.

Dädunun başçada en sevgili aacı var. O hepsindän kıvrak bir armut aacı. Dädu sever onun ŧıralı armutlarını da. Onnar sap-sarı hem baldan tatlı olêrlar.

ŧindi ihtär onun altında bulunêr. Aaç çiçektän bim-biyaz, gelindän gözäl. Gün ŧılamasından, çiçek kokusundan dädu uyukladı.

Çeketti görmää düŧ.

Te gider o geniŧ uzun derenin boyundan...

Todur Zanet

  **108.** Hazırlayın seslän takrir, ritorika elementlerinnär cullanınız.

§ 19. SÖZ OLMANIN STRUKTURASI: TEMA, İÇİNDEKİSİ, NEET KOYMASI, KULMİNAŦIYA, TEMEL FİKİRLERİN TEKRARLAMASI, LAKONİZMA, ŞAKALAŞMAK, İRONİYA

109. Okuyun demekli teksti. Belliedin tipini, stilini, janrasını. Argumentleyin söyleyişinizi.

Dünnedä var çok meraklı iş: käämil devletlär, geniş derelär, üüsek bayırlar, kenarsız daalar, kızgın kumnuklar, buzlu – kaarlı taraflar. Biz, elbetki, yok nicä hepsini görelim, çok erlerä gidelim. Deerlär: “Yok nicä kaplamaa kaplayanmayı”. Biz bunu annêêrız yufka neetlän, umutlan, isteeriz kendi kendimizä saklı söylemää: “Bulunsun bir büülü sopacık ya da altın balıcağ da çıksınnar aslıya bu neetlär, umutlar, isteyişlär”.

Ölä, biz pek islää annêêrız hepsini: uyacak ne sa yaşamakta neet osat var nicä neettän olsun haliz, aslı. Tä bölä yaşêêrız, bekleeeriz, umutlanêrız.

Ama dünnedä herbir insanda var er, angısı en paalı, en paasız, en gözäl, en sıcak, en yakın – bu ana topraa, Vatan, ana tarafı. Neredä o bulunêr – üülen tarafında osa batıda, gün duusunda ya poyrazda – bu diil öz. Bu er – büülü er. Sän burada duudun, büüdün, ananın türkülêrini sesledin, bobanın kucaanda oturdum, şıralı salkım çiçeklerini koktum, diil derin dereciktä yıkandım, malinin elindän sıcak ekmek idin, dost buldun, kuvet aldın, insan oldun... Var mı nicä bu topraa beenmemää, korumaa, kötölemää?!

Dünnedä binnän halk. Kimisi – miliardtan zeedä, kimisi sa – küçük, ama hepsi onnar – zenginnik. Onnar yaşêêrlar ölä erlerdä, neredä sadä sıcak güneş kızdırêr bütün yıl, var halklar, angıları kaardan kaarä bişey görmeerlär.

Dünnää – bizim zenginniimiz. Insannar benzeerlär biri birinä, ama herbir insan – bir, nicä da Vatan. Yok nasıl olsun çok. Nicä ömür, nicä ana.

Bu – en paalı-paasız kısmet yaşamakta.

Ivan Kior

Söz olmanın hazırlanmak etapları:

1. Tema ayırması. Bellietmäk neetleri, tipi, stili, janrasını.
2. Plan düzmäk.
3. Uydurmak material temaya hem plana görä türlü yazmalardan.
4. Açıklamak sözün mektubunu hem sesleyenlerin tiplerini.
5. Material düşünmekleri, baalantıların belliedilmesi, kontrol faktlara, iş tekstlän.
6. Baş payın stilistika donaltması (tabiat koyulması, materialın dooru erleşmesi).
7. Düzmää söz olmanın çeketmesini hem bitkisini.
8. İş tekstin yanlışlıklarınnan.
9. Düzmää kontakt sesleyennärlän.

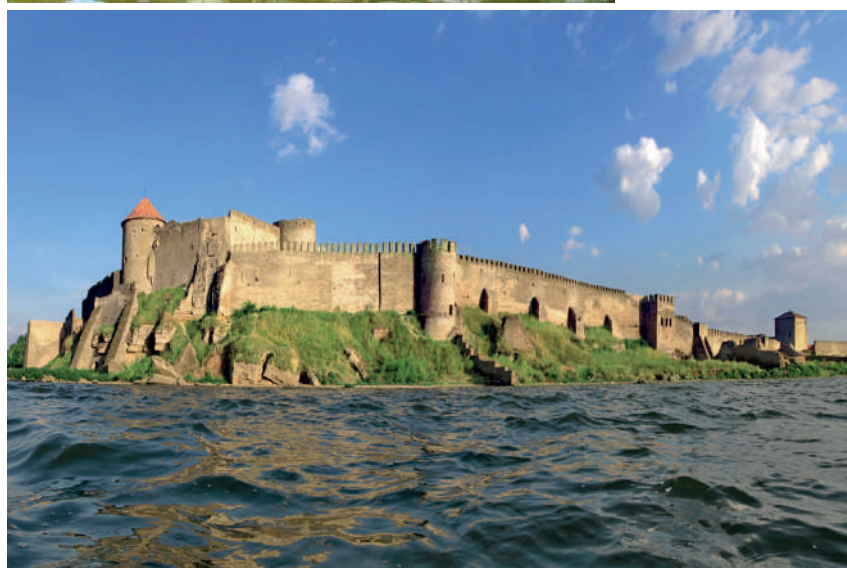
- 110.** Düzün türlü temalara görä söz olmalarını, annadarak Ukrainanın en gözäl erleri için.



Odesa opera teatrusu



Vilkovo kasabanın sokaası



Akerman kalası

TUTUNUZ AKLINIZDA!

Proektin strukturası:

1. Tema, onun açıklanması.
2. Problema, angısına danışmış proektin avtoru.
3. Neredän alınmış informațiya ayırılma temaya.
4. Avtorun çıkışı.

Proektin prezentaıyası.

1. Problemanın belliedilmesi.
2. Gipoteza.
3. Gipotezanın koorunması.
4. Çıkış.
5. Cuvaplar soruşlara.

111. Düzün proekt bu temalara görä:

- 1) Kısmet – canın durumu.
- 2) Laf – anatar, angısınnan açılêr can eri.
- 3) Dil – halkın istoriyası.
- 4) Baas tutmakta enseer te o, kim becerer düşünmää.

112. Okuyun teksti.

DELFIN

Evelki eski vakıtlarda insannar delfinnär için çok hem türlü legenda-lar kurmuştlar... Delfinnär sayıldardı Allahın hem ayozların aralıksız yoldaşları.

Ama delfinnär halizdän – denizin büyük hayvannarı, angıları balıklara benzeerlär hem üzerlär may herbir denizin sularında. Delfinnär – kit hayvannarın aylesindän çekilerlär, onnar kitlerin arasında en küçük hayvanıdır.

Onnarın uzunnuu – sade üç metraya kadar. Delfinnerin dişleri pek sivri, iyerlär, doyunêrlar küçük balıcaklarlan. Delfinnär, nasıl da kit aylesindä bulunan başka hayvannar, su içindä büyük sürü düzerlär da topluca birerdä denizlerin sularında üzerlär. Deniz dalgaların altında kimär kerä binnärlän delfin sürülerini var nicä karşılamaa.



Delfinnär pek ii, kâr dostçası-na, biri-birinnän yaşêrlar. Her-zaman, zor hala düştüynän, onnar yardım ederlär biri-birinä. Hasta olannarı, yufkaları kaldırêrlar suyun üstünä, buulma-sınnar deyni hem biraz soluk alsınnar. Bu soluk kimär-kerä delfinnerin kimisini ölümdän kurtarêr. Butürlü yapêrlar del-

finnär buulan insannara da. Açan onnar görerlär, ani deniz içindä adam soluk alamêêr da buulmaa çekeder, gelerlär yardıma: nicä kendi deniz kardaşlarını, adamı deniz üstünä kaldırıp, buulmaktan kurtarêrlar.

Bilim izmetçileri denemişlär, ani delfinnär, incä sestän kaarä, çıkarêrlar aazlarından çoktörlü başka seslär dä; maasuz aparatların yardımınan delfinlerin “laf signallarını” seslemişlär da sora onnarı magnetofona yazmışlar. Delfinlerdä var pek çok türlü “laflar”. Onnar pek ii annêêrlar insanın buyurmasını, izin vermesini, onuştan onnarı kolay terbiyetmää...

Geçän yıllarda Siçiliyada-oradaki Ak denizin adasında, delfinin biri “dostlaşmış” bir küçük çocuklan, da delfin her sabaa kendi arkasında, üzeräk, götürürmiş çocu şkolaya. Delfinnär üzerlär pek hızlı, ölä, nicä trennär hızlı gider demir yollarda. Delfinnär pek hızlı üzerlär onuştan, ki onnarın derileri bölä kurulu: yalabık, çetin, kayar. Onnarın derileri kolay aralêêrlar deniz sularını, sansın buz üstündä kayêrlar. Delfinlerin derilerindän örnek alıp, bilim izmetçileri düzmüşlär deniz altındaki kayıklara biraz maasuz rezina kabuu. Bu kabuklarlan onnar sarmışlar deniz suların altında üzän kayıkları. Bu üzerä onnarın üzmesi su altında taa çabuk oldu. Delfinlerä büünkü günnerdä dä araştırmak yapılêr.



Ak deniz – Середземне море (укр.), Средиземное море (рос.)

Tren – потяг (укр.), поезд (рос.)

Bilim izmetçileri – вчені, дослідники, наукові працівники (укр.), ученые, исследователи, научные работники (рос.)

113. Demekli, gözäl annadınız bu teksti. Cullanınız ritorika elementlerinnär.

§ 20. KONSPEKT

Konspekta gösteriler avtorun ideyaları. Bu diil sade titatalar, bu – eni yaratma. Konspekta veriler faktlar, adlar, datalar, shemalar, resimnär açıklanmış temaya görä.

Konspekta läüzüm ayırmaa adını, önemli kuralları, formulaları, çıkışları çizmêk-län, türlü renklerdä yazallarlan ayırmaklan.

Konspekt yapıler statyaya, referada, kiyada, angısinnarda veriler informatiya, material bilim tarafından.

Konspektin çeşitleri:

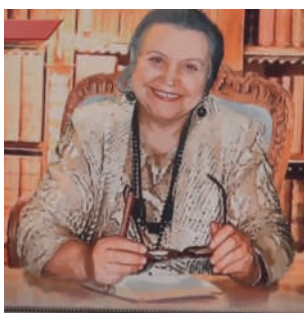
- plan-konspekt;
- plan-shema;
- konspekt teksta görä;

- serbestli;
- konspekt temaya görä;
- grafika konspekti.

114. Var nicä mı yapmaa konspekt romana yada şiirä? Var nicä mı yapmaa konspekt romanın yada şiirin analizlerinä? Neçin?
115. Çevirin bu teksti ukrain dilindän gagauz dilinä. Yapın konspekt hazırlanmış tekstä.

MARUNEVİÇ MARIYA VASILYEVNA

(1937 – 2004)



Марія Василівна Маруневич – учена, гагаузознавець, докторка історичних наук, завідувачка кафедри суспільних наук Комратського університету, директорка Центру наукових досліджень та методичних робіт Гагаузії, авторка 37 наукових праць, громадська і політична діячка.

Марія Маруневич народилася 25 жовтня 1937 року в Комраті, у багатодітній родині гагаузького селянина Василя Василіогло. Її дитинство, як і більшості ровесників, було сповнене негараздів: війна, післявоєнний занепад, злидні, страшний голод 1946-го року, тиф, смерть матері, братів і сестер.

Мати маленької Марійки, жінка чуйна, добра і безвідмовна, заразилася від сусідки тифом і незабаром померла. Рано залишившись без материнської опіки й турботи, маленька дівчинка зазнала усіх труднощів, які, проте, виховали в ній надзвичайну твердість і силу духу.

З дитинства Марія була дуже допитливою і старанною, з живим і гострим розумом. У 1952 році, закінчивши 7 класів, вона вирішила продовжити навчання і вступила до педучилища. "Мене завжди вабило до знань, – пригадувала пізніше Марія Василівна. – У науку я йшла, інтуїтивно відчуваючи, що це саме те, що потрібно для справи. Мені здавалося, що я народилася з цим. І воно, сокровенне, рухало мною через голодне і холодне існування з ранього дитинства понині". Викладачі одразу ж звернули увагу на здібну дівчину і порадили продовжувати навчання.

Дорослішаючи, Марія Маруневич випромінювала те яскраве світло, яке з кожним разом притягує все сильніше. Життя довкола неї кипіло й нуртувало. Вона хотіла багато знати й уміти і завжди до цього прагнула.

Щодо своєї наукової діяльності Маруневич писала так: “Академія наук Молдови стала для мене і моїх колег-гагаузознавців справжньою *альма-матер*. Двадцять дев'ять з половиною років – термін чималий. Були книги, статті, конференції, експедиції. Була складна й відповідальна робота вченого”.

Ще одна сторінка її життя – це створення жіночого руху в Гагаузії і безпосередня участь у ньому. Вона вела за собою гагаузьких жінок, захищаючи їхні права та свободи. Не раз брала участь у делегаціях на різних форумах, зібраннях жінок тюркського світу. На одному з них було проголошено про створення загальнотюркської жіночої організації, куди увійшли, зокрема, й жінки Гагаузії.

У 1998 році в газеті “Вісті Гагаузії” було надруковано інтерв'ю з цією жінкою, де на питання кореспондента про плани на майбутнє Марія Василівна відповіла: “У мене є мрія: організувати розвиток науки за всіма напрямками народного життя, головне – дослідження історії та культури гагаузів”. Марія Маруневич втілила свою мрію в життя. Влітку 2001 року Національний центр наукових досліджень було відкрито, але занадто високою була його ціна.

 **116.** Yapın konspekt geografiya, istoriya, yada literatura paragrafına.

§ 21. KONTROL TAKRİNİN YAZILMASI

 **117.** Ayırmaklı bir takrir yazın, önemli işleri açıklayarak.

GAGAUZLAR

Da yaşarmış gagauzlar yurtluunda, Balkanda, uslu hem doorulukta. Hayvan bakarmışlar, çiftçilii işläärmişlär, bakırcılık ta yaparmışlar. Onnarın da varmış küüleri, kasabaları, nicä Kavarna, Varna, Balçık... Varmış kendi devleti dä, da başmış onnara Bey. Çok kısmetli olmuş Araslan-bey. O çok çalışmış korumaa gagauz yurtluunu.


Tä gelmiş onnarın üstünä Vizanti padişası cenklän. Araslan-bey düzgün askerinnän kalkêr karşı. Ama pek zormuş bu küçük beylik karşı dursun. E-e, ne çirkin düüşlär olmuş ozamannar! Araslan-bey verilmemiş, insan da yardım edärmış askerlää korumaa gagauz yurtluunu... Duşman ama hep ilerläärmiş. Araslan-bey izin vermiş hepsi insannar çekilsinnär bayırlar içinä, daalıklar içinä.

Zengin beylär hem popazlar ama başlamışlar homurdanmaa, ki lää-zımmış gök Allahına Tangriya bir büyük kurban getirmää. Zerä başka türlü enseyämeyeceymişlär. Hem ani Araslan-bey kurban vermiş kendi oolunu, gözäl hem girgin askerciyi Eymuru. Bey lääzım

олмуш kayıl olsun, zerä insan inanarmış, ani bu kurban yardım edeceymiş. Eymur da inanarmış. Da açık üreklän kabletmiş, ki kurbanı koysun ken-disini. O da pek sevärmiş yurtluunu hem dä istäärmış kurtarmaa onu duş-mandan. Da tä kurbanı getireceklär bir bayır tepesinä gökä yakın sabaaya karşı. Yakaceklar bir büük ateş ceviz dallarından da orada yanacek. Hepsi dä bekleyecek, ki Tangri Allaa kabletsin bu kurbanı da yardım etsin.

Avşamdan Eymur girmiş beygir damına da prost olmuş kendi bey-girinnän Karamannan. Sora prost olmuş hepsinnän, topraklan, yaşa-maklan... Sabaaya karşı onu uyutmuşlar maasuz içkiylän da götür-müşlär bayır tepesinä. Ateş hazırmış. Popazlar sölemişlär fasıl duvalar, kandillemişlär günnüklän, serpmişlär “ayozlu suylan”... Da yanmış Eymur, kül olmuş. Hepsi dä inanmış, ani onun canı çıkmış yukarı gök-lerä Tangri Allaya. Araslan-beyin ama canı yanmış acıdan hem kahır-dan. Bu duygularlan hem inanan askerlär hem insan urmuşlar duşma-nı geeri. Beylär hem popazlar demişlär, ani Tangri Allaa kabletmişmiş kurbanı da yardım etmişmiş...

§ 22. ÇEVİRMÄK

 **118.** Okuyun tekstleri, çevirin ukrain dilindän gagauz dilinä. Açıklayın onnarın öz fikirlerini.

БЕРЕГ ДИТИНСТВА

Я – син свого часу і весь належу сучасникам своїм. Коли ж обер-таюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до моєї білої при-вітної хатини, посилаю їм у далеке минуле своє благословіння, я роблю ту лише “помилку”, яку роблять і робитимуть, скільки й світ стоятиме, душі народні живі всіх епох і народів, згадуючи про неза-бутні чари дитинства.

Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє.

Майже все вже розтануло в далекім мареві часу, як сон. Одна лише Десна зосталася нетлінною у стомленій уяві. Святая, чиста ріка моїх дитячих незабутніх літ і мрій.

Благословенна будь, моя незаймана дівице Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно ба-гатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя.

Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по тво-їх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і ка-зання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі,

що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах (*За О. Довженком*).

МАРУСЯ ЧУРАЙ

Є прадавні скарби, що намертво лежать у землі, і є живі скарби, що йдуть по землі від покоління до покоління, огортаючи глибинним чаром людську душу. До таких національних скарбів належить і наша лірична пісня.

Погортайте сторінки сивих віків, вчитайтеся в прості і хвилюючі слова пісень, віднайдіть золоті ключі мелодій – і вам відкриється багато поетичних таємниць, ви почуете голоси великих творців, імена яких розгубила історія, і ми навряд чи знайдемо багато сячів, чия поетична нива, ставши народною, квітує по всій землі українській.

І тільки тоді, крізь тумани часу, окреслиться схожа на легенду постать творця. До таких славнозвісних постатей і належить народна поетеса Маруся Чурай.

Народжена для любові, вона не знала її радощів і всі свої надії, все своє любляче серце по краплині сточила в неперевершені пісні, що й зараз бентежно озиваються в наших серцях і вражають нас глибиною і щирістю висловленого в них почуття, чарівністю мелодій.

І зацвіла, закрасувала калиною на лугах нашого мелосу творчість народної поетеси.

Три віки ходить пісня Марусі Чурай по нашій землі, три віки любові вже подарувала дівчина людям. А попереду – вічність, бо велика любов і велика творчість – невмирущі (*За М. Стельмахом*).

УСМІШКА

Недаремно говорять, що люди – ніби дзеркало. Усміхайся – і світ вертатиме тобі усмішку. Якщо ж хмуритимешся на людей – вони хмуритимуться на тебе. Це одна з мудростей, яка має велике значення у спілкуванні з людьми. Посмішка – це найдієвіша зброя, за допомогою якої найлегше проникнути крізь панцир інших «я». Дружня усмішка усуває настороженість або агресивність, долає всілякі перешкоди у спілкуванні з людьми.

Якщо досі ви не користувалися цим засобом, щоб завоювати симпатії людей, спробуйте провести такий дослід. Усміхайтеся до кожного, з ким маєте намір установити контакти, і ви переконаєтеся, що усмішка настроює розмову на зовсім інший лад. І люди навкруги здаватимуться вам приязнішими, доброзичливішими. Усмішка може повністю змінити атмосферу довкола вас. Ви побачите, що вона піднімає настрої не тільки вашого оточення, а й ваш власний. Гідним подиву психологічним явищем є те, що не тільки внутрішній стан

людини впливає на зовнішні його вияви, а й ті чи інші зовнішні вияви незабаром створять відповідний внутрішній стан. Іронізуйте над собою, посміхайтесь, і поступово ваш настрій неодмінно покращиться. Зрозуміло, що все своє життя ми не можемо ходити усміхненими. Тут, звичайно, багато залежить від ситуації та обставин, але не слід забувати, що людина – господар свого настрою (За І. Тomanом).

РІДНА МОВА


Людина може володіти кількома мовами, залежно від її здібностей, нахилів і прагнень. Але найкраще, найдосконаліше вона має володіти рідною мовою. Рідна мова – це невід’ємна частка Батьківщини, голос народу й чарівний інструмент, на звуки якого відгукується найтонші й найніжніші струни людської душі.

Є мови більш і менш розвинені, є мови, що своїм чарівним звучанням здобули світову славу. Та наймилішою і найдорожчою для людини є її рідна мова. Бо рідна мова не тільки зберігає світлі спогади з життя людини й зв’язує її з сучасниками. В ній чується голос предків, відлунюють перегорнені сторінки історії свого народу. Вона є тим найдорожчим і найміцнішим зв’язком, що з’єднує усі покоління народу в одне велике історичне живе ціле. Мова народу – це саме життя.

Український народ завжди ставився з великою пошаною, вірою й любов’ю до своєї мови, яка була йому на тернистих шляхах поневіряння в сумній минувшині і за єдину зброю, і за єдину втіху. Нашою мелодійною, співучою мовою милувались іноземці, що побували в Україні.

Ми повинні цінувати нашу мову – нетлінний скарб українського народу, що його наші предки зберегли, незважаючи на всілякі заборони й утиски, передавши нам у спадщину (За Б. Антоненком-Давидовичем).

§ 23. YARATMALI TAKRİRİ EKLENTİSİNİN

 119. Okuyun teksti demekli. Belliedin paylarını. Koyun ad tekstä. Düzün plan. Açıklayın temasını hem öz fikirini. Yazın sıradan takriri.

Insan lââzım dayma dikkat bakışlan baksın kendi yaşamasına. Bunsuz yok nicä büüsün adamın kendilii. Lev Nikolaeviç Tolstoy söledi, ani herbir insanda “...hep gider en öz fikirlemäk: ölä mi yaşêêrım, esaplêêrım kendimi...” Esaplamaa kendini hiç diil geç, her keret faydalı, lââzım salt başlamaa. Sadä kendi insan var nicä bulsun onun yannişlıklarını, angılar, bekim, kuvet vereceklär yaşamak yolunda. Doru sölerlär, ani

kaybettiynän inanı kendinä, yaşamakta peydanêr çok bela. İnsanın kendilii çekeder kenditerbietmektän, kendikaaviletmektän, kendiilerlemektän.

İnsan yaşamêêr boşlukta. O sayêr dolayıda yaşayan insannarın notalarını, alêr onnardan bilim, üürener, uz yol bulêr yaşamasında.

Sözleşmâk yardım eder insana olmaa taa islää, taa fikirli, akıllı.

Herbir insan – bütün dünnää, angısınnan o duuêr hem öler. Bütün dünnää tarihi yaşêr dildä.

İnsan ölümsüz ozamanadan, nekadâr yaşêêr millet, halk. Evlad dizleri yollêêrlar yıl yıldan, asir asirdän dili, adetleri, dini. Ama hepsindän üüsek – lafetmâk, söz zenginnii. Dil düzer halkı, halk – dilin düzücüsü.

Zamannardan kaldı bir öz kanon, ani dil, sözleşmâk – bizim koruyucularımız.

**A. Petrovskiyä görä
Çevirdi Ivan Kior**



Esaplamaa – тут: перевіряти, оцінювати (укр.); здесь: проверять, оценивать (рос.)

Boşluk – тут: порожнеча, вакуум (укр.); здесь: пустота, вакуум (рос.)

Bütüdünnä tarihi – всесвітня історія (укр.); всемирная история (рос.)

Evlad dizleri – покоління (укр.), поколения (рос.)

120. Okuduynan teksti cuvap edin soruşa: “Yaşamanın özünü nedä görêrsiniz?” Yazın cuvabınızı tefterä nicä bir çıkış.

Bölümün annayışları:

1. Sözleşmenin hem lafetmenin temel annayışları.
2. Kultura sözün normaları içindekilik, logika sırası.
3. Tematik yazmakları. Dilin hem fikirlemenin baalantısı. Dilin rolü üürenicinin kurmasında.



Audirovaniye

121. Sesläyin teksti. Belliedin tipini hem stilini. Cuvap edin soruşlara teksta görä.

GÜLLERDÄ YAŞLAR



Çiçek panayırı

Todur Aflatarlı büüdü bir kalaba ayledä. Onun vardı Allahtan saalı hem gözäl fikiri. O taa küçüktän annadıydı, ani aalem arasına çıkmaa deyni, ona yoktu kim versin büük yardım. Ama en paalı yardımı o kabul ettiydi anadan-bobadan evdä: terbiyettiydilär onu doorulukta, acızganlıkta, aalemin zorunu annamakta. Nicä onnarın içersinda uşaklar üürenikti biri-birinä yardım etmää, ölä aalemin da zorunda onnar hazırdılar her zaman bulunmaa. Bakmadaan türlü yaşamak zorlarına. Todur sırasında hem olur deyelim kolay başardıydı institutta üürenmesini da kendi-kendisinä yol actıydı kasabada işa. Çalışkannık hem üşenmemäk verirdilär çocaa, kendi kazancından başka, türlü yanı başından da gelirlär. Boşuna gezinmeklerdä vakıdın geçirmääzdi, içkicilää salınmaazdı, herbir aylakçı ona yabancıydı. Lääzımnı işleri etişsin deyni, o bekeçi da oldu, hamalcılık ta yaptı, sokakları da süpürdü. Ama büünnän-büün o orta yaşta adam düzdü pek gözäl aylä: iki kızçaazı pek benzeşerlär biri-birinä hem anaya-bobaya pak, nicä bir içim su. Karısı da razgeldi onun karakterindä, pek hatırlı hem gözäl hanum.

Yaşêêr Todur kendi üç odalı konaanda kasaba kenarında. Her sabaa, işa gidärkän, o geçer evindän birazıcık aşaa da bir küçük panayırıcık icindän. Hep oradan geçer o avşamnen evä dönärkenä da. Burada en geçimni mallar – çiçeklärdi. Yolcaazın iki tarafında her sabaa dizilirdi

sıraya gümelär – türlü fasıl renktä, dolu içli güz çiçekleri, karanfillär, zümbüllär, laalelär hem çok taa başka taazä sucaazlan serpili çiçeklär. Herbir gümenin da ardında durardı satıcıyklar, havezlän bekleyeräk müşterileri. Todur dayma bu panayır çiçeklerindän getirirdi karısına ya bir karanfil topcaazı, ya gül, ya da başka dünnäa gözelliklerindän, angıları taa pek dolu hem şen yapardılar onun sevdalı içersini.

Bir sabaa Todur kalktı da, yıkanıp, traş olduktan sora, hızlandı işinä hep o eski yolundan. Taa uzaktan o denedi, ani büün panayırın çiçekleri hem taa çoktular hem, sansın, taa meraklı görünärdilär. Satıcıyklar ölä gözäl erleştirmiştilär onnarı, geçennerin gözleri, kendileri durup, mayıl olurdular bu pak cennettän kopma gözelliklerä. Todur da, girdiyän panayırcık icinä, yavaşıtı adımınarını, uslu gidärdi hem bakardı. Kimsä ona teklif etti:

– Buyurun, efendi, alın bendän, pek taazä, bu sabaa koparılma karanfillär!

– Saa olun! – cevap etti Todur. – Bän dönüştä alırım. Şindi işä gideirim. Orada avşamadan olur sensinnär, sevinmäa onnara vakıdım olmayacak. Ama şimdi olur mu biraz bakayım çiçeklerinizä?

Hakına pek gözäldilar onnar.

– Olur, olur bakasınız, – yalpak dedi satıcıyka. – Siiretmesi hem mayıl olması parasızdır!

Todur kanaat gülümsedi da gitti ileri. Kefi onun en ii haldıydı. Bu gözäl çiçek gözelliindän o hep taa alamaazdı gözlerini. Ama, açan etişti panayırın kenarına, onun bakışı birdän erindä durdu – kaldı bir büyük kazan içindä güllerdä. Onnar görünärdilär Todura büünkü panayırın – en gözelleri.

Ama... naşey? Neçin satıcıyka, bir orta yaşta karı, çıkarıp, çıkarıp basmasını cebindän, silärdi gözlerindän yaşları. Toduru bu iş kuşkulanırdı. O başladı taa pek çiçeklerdä göz gezdirmäa, ama fikiri pek istäardı sorsun: “Ne oldu?” Bir taraftan da kıyıştıramaazdı, çünkü hep çiçeklerä bakardı. Satıcıyka kendisi açıkladı lafı:

– Efendi, görerim Canabinizä çiçek läazım!

– Ölä, ölä, – salladı Todur kafasını hiç düşünmedään, çalışardı inkär etmesin insanın teklifini.

– Panayırdä var çok çiçek, – uzattı lafını satıcıyka, – var neredän ayırasınız, ama yalvaracam yapın okadar ilik, alın bendän te bu beş gülcezi, ucuz verecäm onnarı.

Todur gördü, ani karı söledi son lafını, artık aalayarık pek.

– Uslanınız, hanum! – dedi Todur. – Bän alacam gülceezleri, ama söyleyin, ne oldu, neçin kahırlıysınız?

– Şindi hemen etiştim panayıra, ardıma da komşumdan geldi haber: oolumu yolda maşına çinemiş. Bän sa taa satmadım hiç bir dä çiçek, evä gitmäa deyni hiç yok param.

Ötää dooru insan artık bişey söyleyämääzdi, ayakları, bezbollahi, kesilir-di da o usulcuunnan oturdu erä. İki elinnän kapamıştı gözlerini, pek garip aalaardı.

– Bän, hanum, alacam hepsini sizin çiçeklerinizi, ama Canabiniz kalkın erdän, olmaz çok erdä oturmaa, suuklayamaysınız! – dedi Todur da aldı onu koltuundan, kaldırdı... Satıcıyka azbucuk topladı kendini, sansın sevinir gibi oldu.

– Buyurun alın, Canabinizdä düün olmalı, – dedi o insan, basmasınnan hep silineräk gözlerini.

– Diil düün, – dedi Todur. – Büün bendä bir başka nişannı gün. Kaç yapacak çiçeklär?

– Ne söyleyim, efendi, en azdan bölä bir kazan çiçektän 25 lei alırdım başka günnerdä, ama şindi çok duramayacam, olur irmi veräsiniz.

– Buyurun 30 lei! – uzadêr Todur parayı da alêr kazanı.

– Ödeerim sizä kazanı da, o bana lääzım olacek. Ama Canabiniz te bu taksiya pinin da tez gidin, bekim kurtarırısınız oolunuzu!

Karı bilmääzdi, ne yapsın, ne cuvap etsin. O aldı parayı, baktı Todurun üzünä da hızlandı taksiya. İki-üç adım yapıp, döndü geeri:

– Bekim hepsi çiçeklär Canabinä diil lääzım?

– Lääzım, lääzım, gidin taa tez! Ey, taksi, sabur et, şindi tä gider! – baardı Todur.

Karı pindi da gitti. Alış-verişçilär hic duymadılar, ne oldu panayırın bu ucunda – herkezi bakardı kendi işinä. Ortalık kuşkulandı, açan Todur başladı kazandan gülleri paylaşırmaa hepsinä, kimä karşı gelirdi. Kimisi alırdı çiçää hiç bişey sormadaan, kimisi sade gözlerinnän istäardilär bişey sormaa, ama Todur susardı, verirdi ileri dooru başkalarına. Birkaç genç kızcaaz pek havezlän aldılar sonunku gülleri Todurdan da şen gittilär. Belliydi, ani onnar şkolacıydılar. Todur usulcuunnan koydu boş kazanı o erä, neredä satıcıyka dururdu da istedi uzaklansın, ama orada yannaşık olan bir başka çiçekçi darıldı Todura:

– Neçin brakêrsınız insanın kazanını hiç kimseycää sımarlamadaan? Alır onu birisi, da yaarın karı bizdän tutunur.

– Kahırlanmayın! – cuvap etti Todur. – Kaybelirsä dä kabaatlı kalma-yacınız – o ödenmiş...

Avşammen Todur Aflatarlı, iştän evä dönärkän, yolu genä panayır icindändi. Orada kimisi çiçekçilär satmıştilar mallarını da artık gitmiştilär, ama çoyu hep taa yapardılar alış-verişlerini. Saa tarafta sıradan iki satıcıyka, Toduru gördüynän, başladılar lafetmää:

– Tä o adam, ani bu sabaa hepsinä çiçek daadardı.

– A-ha, tanıdım. O kendisi. Sanki, ne sevinmeli vardı?!

Todur yaklaştı o kenarda kariya, gördü, ani sabaalen braktı kazan erindäydi da dedi:

– Tä, görermiysiniz, boşuna kalibinizi çürüttünüz. Kimsey bu kazana dokunmamış.

– Durun, – zoruna çıkardı cevabını o karı, – çeketsinnär avşama doo-ru evä gitmää, ilışecek o birisinin elinä. Taa ii alınız onu tezçä evä, açan ödemişiniz.

– Alacam, – dedi Todur, ama onun akli hiç diildi kazanda.

– Bilerim, ani büyük sevinmeliiniz var, – uzattı sözü o karı.



– Söläyin, ne kismet uuradı üstünüzä?

– Hiç birşey, – kısından kesti o, – kefim pek isläädi da okadar.

– Kefiniz gözäl, yok maana, – dedi o insan, – ama çiçek ayırmaa be-
cermeersiniz. Benim güllerim taa gözäldilär. Bu sabaa lääzımdı bendän
alarsınız... Bekim şindi alacenzı?.. Hadi, toptan ucuz verecäm!

– Alacedım toptan senin dä güllerini, eer soraydınız, neçin o karı pek
kahırlıydı.

– Ama ne, o pek kahırlımıydı? Bän hiç tä denämemişim.

– Ne, görmediniz mi, ani o aalaardı?

– Allahım, bak sän, nasıl biz gamsızız! Vallaa, hiç birimiz dä esap al-
madı! Şindi da hep kumalarlan lafederiz: kismetli insan sabaalen bir-
dän sattı malını da gitti evä işinä bakmaa...

Nikolay Baboglu

1. Neyi vardı Todurun Aflatarlı Allahtan?

a) boyu;

ä) gözellii ;

b) gözäl fikiri.

2. Kimdän kabul etti en paalı yardımını Todur?

a) şkoladan;

ä) anadan-bobadan;

b) instituttan.

3. Kaç yaşında Todur?

a) orta yaşta;

ä) 30 yaşında;

- b) 45 yaşında.
4. Onun vardı
- a) bir kızı;
 - ä) iki kızı;
 - b) üç kızı.
5. Kaç odalı konaa vardı Todinin?
- a) bir odalı;
 - ä) iki odalı;
 - b) üç odalı.
6. İşä gidärkän, neredän geçärdi Todur?
- a) küçük köprücükten;
 - ä) küçük panayırıcın içindän;
 - b) küçük sokacıktan.
7. Ne satardılar bu panayırıcıkta?
- a) çiçek;
 - ä) zarzavat hem meyva;
 - b) ruba.
8. Nedän alamazdı gözlerini Todur?
- a) gözäl kızlardan;
 - ä) gözäl rubalardan;
 - b) çiçek güzelliindän.
9. Ne yalvardı satıcı Todiyä?
- a) alsın ondan makar ki bir ruba;
 - ä) alsın ondan gülleri;
 - b) yardım etsin taşımaa çantaları.
10. Kaç gül aldı Todur karıdan?
- a) bir kazan gül;
 - ä) bir gül;
 - b) beş gül.
11. Angı söz tipinnän düzülü tekst?
- a) annatma;
 - ä) fikirlemä;
 - b) yazdırma.
12. Belliedin tekstin stilini
- a) artistik;
 - ä) publişistik;
 - b) bilgilik.



Okumak sessiz

122. Okuyun teksti. Belliedin tekstin tipini hem söz stilini. Cuvap edin soruşlara teksta görä.

BİTKİ AVŞAM



Avşamdı, açan bitki avtobus geldi küüyä. Uldayarak döndü, tangırdayrak sincirlärlän tekerleklerindä, kopararak çetin kaar parçalarını, geçti dereciktän, çalkayıp suyu, da, ansırıp, durdu. Buradaydı onun durmak eri. Gıcırdayıp, açıldı kapular.

Avtobus geldi biraz ileri da bekläardı vakıdını yollanmaa. “Allelem, sade bir yolcu”, – düşündü Kurgaf da, sıbıdıp tütünü, girdi avtobusa. Erleşip islää, o yumdu gözlerini. Üšek direktän şafk enikunu açıklardı onun üzünü. Kurgaf bir delikat adamdı, yanına koydu kafesli materialdan çemodanı.

İki afta geeri Kurgaf geldiydi kasabadan görüşmää anasının hem bobasının. İki afta o dinnendiydi ana tarafında. O verildi bollaa, hiç bişeylän zorlamardı kendisini. Hepsı öläydi, nasıl o istardı olsun: pek sevindiydi, ani anası-bobası saadılar, makar ki denediydi, ani onnar artık ihtärlamıştılar.

Sabaalän o içardı taazä süt, yaki dä iyärdi kaymak, sıcak gözlemä. Sabaa ekmeendän sora o kapanırdı içeri, ani maasuz düzülüydü onun için da bütün gün yatırdı. Her gün o okuyardı, siiredärdi televizoru. Sokaktan işidilardi gecän maşınaların, traktorların uuldamaları. Dangırdardı traktor, ani paklardı yolu kaardan. Bu seslär dä kaaviledärdilär Kurgafta fasıl bir ilin yalnızlık duygusu. Açan sokaktan geldi şüpelı seslär: belli oldu, ani kimsä urulmuş yolda, Kurgaf çıkmadı, onuştan ani taman uyuklaardı, da uyku verärdi ona ölä bir duygulu kef, ki o hiç istemääzdi ne çıkmaa sokaa, ne da kımıldanma. Üreendä o bulardı doo-ruluk kendisinä, ani kimsey yok ne desin ona. Ne yok nasıl mı adam bir kerä yılda kapansın da dinnensin ölä, nicä o isteer?

Üülendä anası hem komuşuykası aşcılık edärdilär aşhaneda. Kukular etişärdilär ona, da o getirärdi aklısına, nica çoktan küçüklüunda gördüydü nasıl karılar, suvalı enni babular yolardılar taukları, pipileri. Ozamandan beeri unudamazdı, açan gördüydü, nasıl iki traş olmadık gaga-uz, giyimni keptarlarlan kesärdilär koçları. Adamnar cekärdilär buy-nuzlarından inat hayvannarı aaç altına, neredä dalda asılıydı sivri gega. Bastırıp, yıkardılar koçu erä, keskin bıçaklan damarlari. Sıkı tuttardı-lar, dayayıp dizlerinnän hayvanı, ki hiç dalbınmasın da. Kan buazından akardı dooru kuyucuk içinä, maasuz bu iş için kazılı. Ordan sora onu içardı köpek. Kurgafın aklısında kaldıydı laflar, ani sölediymi adammarnın birisi: “Kır va! Kır ensäkökünü!”. Da onnar hızlı darttılar koçun buynuz-

larından belinä dooru, çatırdadılar kıtırdaklar. Sora adamnar asardılar güüdeyi geeriki bacaandan gegaya. Kamişlan şişirärdilärda soyardılar.

Kurgafın gözlerin önündä hep durardı o dirsäädän suvalı ennär... O istemäzdi onnara bakmaa, açan neçinsä bakardı da duyardı bir korku te ondan, ani onu çeker şu kaavi ellerä, angılan tütärdilär suukta, belli-di onnarın şiş damarları. Fasıl kaaviydilär iştä: kesärdilär, tuzlardılar.

Getirip bunu aklına, Kurgaf gülümsedi, nezamandan o gittiydi evdän, o üürettiydi kendisini tutmaa kaavi, makar ki bilärdi, ani o darsık ürekli hem ii pak duygulu. Nelär o geçirmede ozamandan, ama duyardı kendisini kaavi hem şen.

Avtobus tangırdattı, dattı erindän da Kurgaf açtı gözlerini, önündä dalgalı yalabıyardı, sansın o çok vakit bakmıştı güneşä. Çirkin koktu benzinä da belli oldu, ani salona girer tütün. Oldu naafilä. Kurgaf baktı pençereyä da bişey görmedi, o evlerdän hem o aaçlardan kaarä. Kurgaf istämedi inanmaa, ani iki afta geçti, da genä o çok vakıda brakêr ana tarafını.

Avtobusta, ondan kaarä, vardı taa bir kişi, yaşlı, giyimni andatra kalpaklan. Kurgaf tanıdıydı onu. O nezamansa brigadirdi sovhozda. Motor uuldadı, da avtobus yollandı gitmää, sarsarak çukurlarda. Köprü yanında avtobus durdu da ön kapudan girdi bir kambur dädu, giyimni kara dimilärlän hem eski abaylan. O usulunnan kaldırdı gözlerini da baktı, bakışı razgeldi andatra kalpaklıya. Dädunun suratında peyda oldu sevinmelik, tutunarak skemnelerin başlarından, dädu yaklaştı o adamın yanına.

– Ehe-hey! Mäli-aga, zdrasti!

– Drasti, drastı, bay Sandı!

– Nasıl işlär, Mäli-aga?

– Aalaşmêêrim, pensiyadayım.

– Vah, vah, vah! Nasıl işledik biz, Mäli? Ama tä ban şindi gelerim bolnişadan. Babum benim hastalandı, çok yufkalanmış, iki kerä büün onu dolaştım.

– Ne okadar mı aşaaladı?

– Yufka, kardaşım, yufka...

– Doorulacek, kahırlanma.

– Allaa, bekim, onu acıyacak!

Kurgaf istär-istemäz işidirdi bu lafetmeyi da denedi, ani andatra kalpaklı diil kanaat bu buluşmaya. Gördü onun suratını hem nasıl o nesä mırıldandı burnusu altından. Dädu denämedi da ilerledi açmaa üreeni.

– Ey! Ama nasıl biz işledik senin brigadanda? Ban çok seni sayêrim, Mäli, nasıl yaşamak?

– İslää, islää...

– Bän sa büün iki kerä gittim babuya. O nasılsa pek yufkalanmış. Oturdum onun baş ucunda da susêrim. O bana deer: “İdin mi?” Bän cu-

vap ederim: “İdim”. Kendim sa bişey aazıma atmadım. Hiç ta istämeerim. Biz onnan islää yaşadık.

Bir kerä, açan taa diildik evli, geçirim onnarın evin yanından, bakêrım, tokatlara karşı durêr bir taliga, koşulu bir çift gök beygırlärlän. Yularlarında peşkir baalı. Gördüm bunu, kesildi bacaklarım, yaşlarım da çıktı. Avşamadan er kendimä bulamadım, sandım, ani kaybettim sevgilimi. Horuda buluştuyunan, o bana deer, babum benim: “Sandi, sendän kaarä, kimseycää gitmeyecäm istär kessinnär”. Tölä şindi, dört duvar içindä yalnız kaldım.

Dädu kaldırdı kolunu da genä kolverdi onu. Sora sildi yaşlarını, sustu biraz, işidilärdi, nasıl o aar soluyêr. Avtobus içindä bet kokardı benzinä. Andatra kalpaklı ansızın sordu däduya:

– Sansın kızın var?

Dädu yannattı kafasını.

– Kızım Sibirä gitti. Evlendi orda da hiç gelmeer.

– E, Dani? Çocuun ne, gelmeer mi?

Dädu kaldırdı başını da dedi:

– Dani kapanda.

İşidildi, nasıl üfleer motor.

– A, a, a...

– Näbacan, açan ölä.

Avtobus durdu küü kenarında. Bırda vardı bitki duraa, ötää dooru avtobus stanıyayadan durmazdı. Dädu aar kalktı erindän.

– Kalın saahıcaklan! – dedi o da, iilip, çıktı avtobustan. Taa kapu kapanmadıyanan, Kurgaf işitti, nasıl ihtär ofladı da bundan neçinsä onun teni tikennendi. Avtobus geçti köprüdän da hızlandı. Şılacıklar kaldılar geerida, sanılırdı, ani onnar giderlär dipsizlää.

Kurgaf kalktı erindän, yaklaştı şoferin yanına. Durdu biraz, bakarak ileri, sora iildi da dedi şoferä: “Durgut!” Şofer annamadı.

– Durgut avtobusu, ba!

Şofer bastı mıyaa. Avtobus gıcır-gıcır kızakladı.

– Aç kapuyu!

Kapu açıldı.

– Nereyi sän, ba?

Dolayda yayılmıştı alaca kırlar. Gökta sessiz, suuk şılardılar yıldızlar. Kurgaf aldı çemodanını, kaldırdı abasının yakasını da gitti nereyisa koyu karannaa.

Stepan Bulgar

1. Nezaman geldi ydi Kurgaf küüyä kasabadan?

a) İki gün geeri;

ä) Bir gün geeri;

b) İki afta geeri.

2. Ne yaptı Kurgaf evdä?

a) herbir işi

- ä) kapandı günnän içeri
b) ne buyurdular, onu da yaptı.
3. Nicä duuyardı kendisini Kurgaf?
a) küsülü;
ä) hasta hem yufka;
b) kaavi hem şen.
4. Ondan kaarä avtobusta vardı:
a) bir delikannı çocuk;
ä) bir delikannı kızçaaz;
b) bir yaşlı kişi andatra kalpaklan.
5. Kim girdi üçüncü?
a) bir kambur dädu;
ä) bir ihtär babucuk;
b) bir 15 yaşında çocuk.
6. Neredän gelirdi dädu?
a) panayırdan;
ä) bolniţadan;
b) kasabadan.
7. Kimi dolaştı dädu?
a) unukasını;
ä) kızını;
b) babusunu.
8. Ne denedi Kurgaf, sesleyeräk bu adamnarı?
a) ani andatra kalpaklı diil kanaat bu buluşmaya;
ä) ani andatra kalpaklı tanımadı däduyu;
b) ani dädu isteer ona yardım etsinnär.
9. Ne getirdi aklısına dädu?
a) küçüklüünü;
ä) şkola vakıdını;
b) gençliini.
10. Neredeydi dädunun kızı?
a) Sibirdä;
ä) dädunun yanında;
b) başka memlekettä.
11. Nedän tikennendi Kurgafın teni?
a) ihtärın bakışından;
ä) ihtärın oflamasından;
b) ihtärın eski rubalarından.
12. Ne düşündü yapmaa Kurgaf?
a) dönmaa geeri evinä;
ä) diiştirmää işini;
b) gitmaa däduylan bolniţaya.



Okumak seslän

BİLGİ HEM RUH ZENGİNNİİ



Bilgi adamın gözlerini açêr. İnsan nekadar çok üürener, okadar çok biler, dunnedä, yaşamakta oluşları tanıyêr. Bilgi insannarı zengin yapêr ruh tarafından. Bilginin yardımınnan insan zanaat kendinä ediner. Agronomnar, traktorcular, şoferlar, uçakçılar, kosmonavtlar hem taa çok başkaları en ilkin bilgi kabletilâr da sora butürlü speşialist oldular. Boşuna insan biri-birinä demeer: “Bilgidän zarar hiç yok, ama faydası pek çok”, “Eer istärseydin çok bilmää, lâázım çok üürenmää”. Onuştan türlü kiyatlarla lâázım dostlaşmaa, çalışmaa onnarı dikat okumaa, onlarda bilgi bulup, savaşımaa aklında tutmaa. Ozaman var nicä kabletmää ruh zenginini.

Kiyat – ruh nasaatıdır, bir evlat boyların öbürünä, bir ihtärin gençlerä akıl simarlamasını öbür nöbetçiyä, angısı erinä beklemää gelmiş. Kiyatları çok kerä sayêrlar nasıl bir programa insannarın gelän yaşamasına deyni.

Kim biler dooru kiyat okumaa, onnar benzeer bir yolcuya, angısı tren-dä uzak erä gider, da trenin pençeresindän bakarak, dünneyi üürener. En önemli – olmaa talantlı okuyucu! Okumakta annamaa, neyi hem ne için annadilêr, düşünmää oluşlar için, avtorun fikirleri için, koymaa kendini o oluşlar arasına, o durum erinä, angıları var bu kiyatta. Açan okuyucu olacek oluşlara, yazılmış duruma gözgörän, ozaman ona açılacak avtorun, yazıcının büyük hem geniş ruh zenginii.

DOORULUK

(Halk yaratması)

Adamın biri işlemiş, savaşmış, para toplamış, bir eni ev satın almış. Sora tutunêr aulun içindä bir pınar kazsın. Kazırkan, bir bakır altın paraylan bulmuş.

– Lääzim, – demiş, – bu bakırı altın paraylan götüreyim o adama, ani evi sattı bana, zerä ban ödedim sade onu, ne vardı erin üstünda, ama ne bulunêr erin içindä, onnar ona düşer.

Nasıl düşünmüş, ölä da yapmış. Almış bakırı paraylan da gitmiş o adama, ani evi satmış ona.

– Aulda pınar kazdım, – demiş, – te bu bakırı altın paraylan buldum. O sana düşer, zerä ban ödedim sade ne vardı er üstünda. Buyur!

– Yok nasıl alayım! Paralar şansora senin, zerä ban sattım sana evi erinnän birerdä, – demiş öbürü.

– Ba al! Ba almayacam! – başlêêrlar çekişmää, kavga yapmaa.

Bir fikirli adamı yalvarêrlar dooruluk yapsın, onnarı uzlaştırsın. İhtâr savaşêr onnarı uzlaştırsın, parayı kardaş payı yapsınnar, ama başa sudu çıkaramêêr: biri verer, öbürü almêêr. Açan görer, ani uzlaşmak bişeyä çıkmêêr, fikirli adam sorêr:

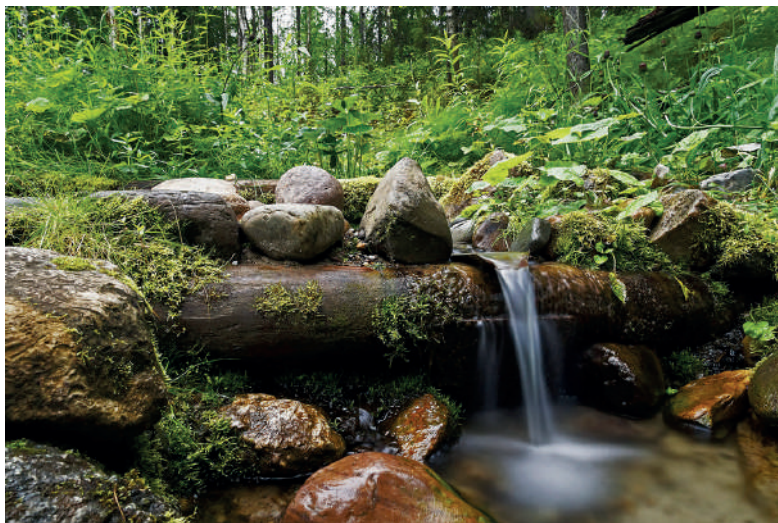
– Var mı sizin uşaklarınız?

Biri demiş, ani var delikannı çocu, öbürü demiş, ani var büyük kızı.

– Everin onnarı! – adam demiş. – Bakırı altın paraylan onnara verin!

Adamnar o saat uzlaşêrlar, uşaklarını evererlär, suvatu olêrlar, bakırı altın paraylan gençlerä vererlär.

CALTAY KÜÜYÜNÜN LEGENDASI



Gagauzların arasında türlü legendalar da (uydurmalar, çıkartmalar) gezerlär: kimi küülär için, pınarlar için, erlär için, kosmos işleri için. Caltay için dä bir legenda uydurmuş gagauzlar, ama onun gerçek maa-nası da var.

Büünkü caltaylılar, çünkü, taa baştan yaşamışlar diil şindiki erindä, ama orada, näända büün bulunêr Çokrak küüsü (Tarutino taa soradaki adı).

Orada erlär çökmüş, çukurlu varmış. Bucak kırlarında o vakıtlar büü-yärmış adam boyunca üüsek ispas otu (nagaralık), sürülär, hergelelär, koyunnar o nagaraların içindä yazı-kışısı otlarmışlar. O küüyün kenarında, bir derin çukurun dibindä, bir beş kurnalı çöşmä kurmuştu o gaga-uzlar, yaşayarak bucak tatarların arasında. Çok vakıt yolcular Çokraa panayıra gelärkän yada evä gidärkän o çöşmelerde serin tatlı su içärmişlär, malları sularmışlar. Şindi o çöşmelär tıkanmışlar.

Da tä, bir yılın o gagauzların hergeleleri nagaralık içindä otlayarak, bir büük çıvgınnı yaamur çıkmış da o hergeleleri hep haydamış taa kaybelincä oradan uzak. Hergelecilär dä kaybetmişlär onnarı. Da kal-kıp-kopmuş bütün insan hergeleleri aaramaa. Aaraya-aaraya o nagaralıkların içindä, yamaç, podiş, çayır aşıp, herersı yabannık... Çok gezmış onnar, da uzakta bir derin kulak içindä, kuytuda, bulerlar o hayvannarı. İnsan annamış, neçin o hayvannar orada durgunmuşlar, ani o er pek uygunmuş yaşamaa deyni. Brakıp eski Çokrak erlerini, geçerlär hepsi eni erä yaşamaa. Adı Caltay (bekim, “Çoltay” – çöllük – boş üüsek er), olmalı tatarlar koymuştur?..

KOMRAT – GAGAUZİYANIN BAŞ KASABASIDIR



Komrat – Gagauziyanın baş kasabasıdır. Bu laf bizä taa fasıl geler, ama şansora ona sınaşêrız. O avtonomiyanın administrativ merkezi diil çoktan seçildi, 1995-ci yılda. Bölä üüsek status kasabaya deyni beklenmâz diildi – yuridik tarafında bu status sade kaavilendi.

Komrada Gagauziyanın baş kasabası deyärdilär taa XIX-cu asirdä. Neylän o başka gagauz küülerindän başkalanardı? Bir eski dastan sesleyelim...

...Nezamansa büünkü Komradın erindä büük beygir alış-verişleri olarmış. Arada-sırada beygir yarışmakları da gösterilärmişlär. Bir kerä yarışmakta orada yaşayan bir zenginin beygiri ensemiş. Onun adıymış Kömür at (Kara beygir). Bu olayı anmaa deyni o zengin adam küüyün adım Komur at koymuş. Bilgiç adamnar deerlär, ki bu sade bir gözäl legendaymış. Bilgi tarafın bakışından kasabanın adı nogay senselenin “Kungrad” adından gelmiş. Ama nicä da olmasa, kasabada her zaman savaşmak ruhu vardı.

Nicä dä başka Bucak küülerindä, Komrat XIX-cu asiri çeketmesindä hızlı ilerlemää başladı. Gür otlayacêklar kolaylık verärdilär hayvancılı

kullanmaa; cömert topraktan zengin papşoy, darı hem başka terekä bereketi insan toplardı. Çok erleri meyvalıklar hem baalarlar kaplardılar, angıları büyük gelir saabilerä verärdilär.

Büün Komratta birkaç üürenmäk merkezi dä var: Komrat Devlet Universiteti, angısı oldu bir en meraklı olay bizim regionumuz için speşialistleri hazırlamaa deyni; üüredici köleci, neredä üüsek uurda kompetenşiyalı üüredicilär üç bölümä aşaadakı zanaatlarda studentleri üürederlär: başlankı klaslara deyni üüredicileri, uşak başçalarına deyni terbiyecileri hem muzıka işçilerini. 1995-96 yılda muzıka işçilerinin kolektivi 26 konşert türlü yortularda hem musaafirilər için gösterdilär. Bundan kaarä türlü oyun ansambllerinä Moldova Respublikası kultura merkezi “Halk ansamblisi” adını verdi. Üüredici kolektivi bütün Moldovanın koleclerinnän bir uurda festivaldä pay aldı, neredä üüsek uurda kendi ustalımı şiir okumasında, oynunnarda hem türkü çalmasında gösterdi. En bitkidä gala-konşerttä genä pay aldı.

Anılmış oldu bizim kasabamız resimcilerin da yaratmaları yardımınan. Gagauzların resimcilik temellerini birkaç resimci koydu, onnarın arasında Dimitri Savastin. Ayoglu Dimitrinin resim yapmakta kendi özellikleri var: o çalışêr kendi geroyların ruh dünnesini göstersiz. Miha-il Arabacının resimleri taa çok tabiati hem avtorun duuma erini, yaşamasını göstererlär. Andrey Yuvarlaa da bizim tarafımızda bilerlär. Yontucu hem resimci Tanas Karaçoban bitki yıllarda birkaç önemli iş yaptı. Bütün dünnedä Petri Vlahın susakları hem ornamentleri bilinerlär.

Komrat kasabasında artık çok yıl çalışêr muzey, neredä var unikal eksponatlar bizim tarafımızın istoriyası için. Hepsi komratlılar hem dolaylarda yaşayannar bilerlär komratlı Mariya Maruneviçi (Vasilioglu), o bir bilgiç insan, etnograf, “Gagauzların material kulturası” kiyadının avtoru.

Ama lääzım kasabannın istoriyasını ileri dooru aaraştırmaa.

Bizim baş kasabamızda çok istoriya olayı geçti: “Gagauz halkı” akıntısının 1-ci kurultayı 1989-cu yılda, mayın 21-ndä; türlü-türlü konferenşiyalar, halklararası organizaşıya azaların hem öndercilerin buluşmaları.

Büün Komratta 27,2 bin insan yaşêr. Onnarın arasında 21,8 bin gagauz, 900 bulgar, 2,7 bin rus, 600 ukrain, 1200 da başka milletlär.

Kasabada 11 fabrika hem zavod var, 4 çiftçilik merkezi, 33 alış-veriş merkezi, 4 bank açıldı, bundan kaarä var 9 uşak başçası, neredä 1623 uşak terbiyeciler; 6 orta okul, neredä 4 961 uşak üürener, 311 üüredici işleer (225 üüredici üüsek okulu başardılar). Bir muzıka şkolası var, neredä 170 uşak kendi muzıka becermeklerini üüselderlär. Komratta 6 biblioteka çalışêr, neredä 83 bin kiyat fondu var.

Bir poliklinika var, angısı bir gündä 1000 insan kabul eder bir bolnişa 425 kişiyä deyni hem regionun diagnostika merkezi yapılır.

“Komrat”. Kiyattan parça

ÇİZMELÄR

Evelki vakıtlarda, yaptırdıyan bir fistan yada ki başka bir ruba diktirdiynän, insan onu koruyarmış, nicä gözünü koruyarsın. Eni rubası yıllarlan asılı durarmış büük başta, sansın nicä bir ikona.

Kalkan Todi vakıdının birindä diktirer kendisinä bir çift çizmä. Diktirmää deyni bu ayak kaplarını, o çok vakıtta paracı toplamış. Açan getirir evä çizmelerini, o kararlêr, ani onnarı pek koruyacak hem salt kliseyâ gitmää deyni giyecek. Bütün küü bilirmiş, ani o ölä dä yaparmış. Yollanarmış kliseyâ – nezaman yalnayak, nezaman da çarıklan, çizmeleri sä, sarılı, alarmış koltuuna. Etiştıynän kliseyâ, o, çıkarıp çarıklarını, giyärmış çizmelerini, ki insannar ona şaş-beş baksınar.

Kalkan Todi çok kabardarmış kendini, ani varmış käämil çizmeleri. Toplandıyan insannarlan sokakta, hep sevärmış üünmää, ani çizmelerini taşıyacak çak on yıldan zeedä, ama hep tä onnarı eni tutacak. Yanbaşında olannar şaş-beş olarmışlar, nasıl var kolayı bir çift çizmeyi on yıldan zeedä kullanmaa! Da onnar meraklı sorarmışlar Kalkan Todiya, nicä bu işi o yapêr.

Birisi kişilerin arasından, angısına deyärmışlär Koltuk İvan, karalamış: ya ban girişeyim da edeneyim bu çizmeleri. Da sorêr Todiya, ne paa tutturacak bu çizmelerini. Çekeder onnar, nicä geçirmiş, biri-birini soymaa da bitkidä satıcı olan demiş:

– Hadi, bän kayılım artık bu paaya.

Açan döner o evä, çekeder annatmaa karısına, ani sattı çizmelerini. Karısı sorêr, kaçā onnarı verdi.

– Olmalı, sän onnarı baaşladın! – bir sert seslän o demiş kocasına. Kalkan Todi diilmış o adamnardan, angıları baaşlêrlar. Karısına o cuvaplêr:

– Bilersin, karı, ani bän harcımı çevirdim geeri?

Koltuk Vani bulamazmış ucunu sevinmesini.

– Ya bak, mari Mançi, – deer o karısına, – olmuş on yıldan zeedä taşıdı onnarı Kalkan Todi, ama onnar nicä eni dururlar!

Vani başlêr taşımaa çizmelerini, ama birkaç vakıttan sora esaplêr, ani onnar başlêrlar daalmaa: su kaçırarmışlar, tabannarı ayırılmışlar, üstleri çatlamışlar...

Dayanamêr Koltuk İvan da buluşêr Kalkan Todiylän, sorêr:

– Nasıl sän onnarı on yıldan zeedä taşıdın? Ta bendä onnar şindän sora daaldılar!

Çok düşünmedään, Kalkan Todi bölä cevap kıvradêr:

– E-e-e, becermeersin taşımaa, onnarı sade kliseyâ lâazım giymää!

Kalêr İvan kurulu.

Mina Kösä



Literatura okumakları



Folklor

Insanın ariflii, fikir keskinii görüner sözündä, yaratmalarında: bilmeycelerdä, masallarda, legendalarda, türkülerdä, söleyişlerdä, maanilerdä, cümbüşlerdä, porezennerdä, fıkralarda. Bu yaratmalara bir laflan deniler folklor. Herbir milletin var kendi folkloru. Ama gagauzların literaturası, nasıl başka halklarda da, çekeder folklordan. Çok asirlär, üzlärlän yıllar aazdan-aaza, ihtärlardan – gençlerä, bobalardan – oollara – geçmiş bu paalı sedef gibi gözäl halk yaratmaları.

Nasıl büünkü bilgi gösterer, pek derin evellerdän bizim dä dedelerimizin varmış kendi yazıları. Oguz milletleri, angılarından eski damarımız çeker kendini, taa zamannarda yazıyı kullanırmışlar. Orhon hem Enisey derelerin boyu kanaralarında çentili yazılar bizim dedelerimizin dilindäymişlär. Kimi şu yazıları şindi da bizim mezar taşlarında bulêrız. Sayılêr, bizim dä köklerimiz derin eskilää gider. Orta asirlerdä dä, nasıl gösterer istoriyä, gagauzların varmış kendi devleti hem olmalıydı yazıları da, ama karışmalıkta, dayma düüşlär arasında onnar unudulmuş. Folklordan annêırız, ani kıyatçılık bizim millettä pek hatırlıymış, hem büyük havezmiş insan bilgiyä. Te nasıl sölenir bilmeycä: “Acız toprak, kırk sarı yaprak, ya onu bilmeli, ya sabaadan ölmeli”. Bilmäk okadar çok lâüzimlymiş, ani bilmemezlik yazıyı ölümä benzedilirmiş.

Beş-altüz yıl geeri kimi milletlerin folklor yaratmaları başlamışlar kıyatlara da geçmää. Ama bizim Gagauz halkımızın folkloru başlêer yazıya geçmää çok taa sora, neçinki gagauzça ofițial yazımız 1957-nci yıla kadar yokmuş. Buna bakmadaan, geçmiş asirin başlantısında, beki biraz taa ileri gagauz folklorunu da başlamışlar aaraştırmaa. Ne yazık, ki diil kendileri gagauzlar, ama yabancı milletlerin bilimcileri.

En ilkin derindän izlemiş gagauz folklorunu büyük rus etnografi V. Moşkov, gezmiş bizim Besarabiyalı gagauz küülerimizdä da ihtärlardan yazmış çok masallar, türkülär, bilmeycelär da tiparlamış onnarı ırminci asirin başlantısında kiril bukvalarınnan.

Ama 1957-nci yılda gagauz halkın yazısız zamanı biter. İyül ayın 30-da kabulediler gagauz dilin alfabeti. Yazı kabuledilmesinnaän folklor işleri dä kazanêr kolaylık ilerlemää. 1961-inci yılda peydalanêr bir kıyat “Gagauz folkloru”. Bu ilk ayırı folklor kıyadını topladı hem düzdürdü

yazıcı – N. Baboglu. Çok zaamet koydu gagauz folklorunu aaraştırmak-
ta poêt hem yazıcı D. Tanasoglu. İlk folklor örneklerini o verdi yazı pey-
dalanmasınnan barabar basılan almanahta “Bucaktan seslär “ (1959).

KAMBERİM, SANA NE GELİR?

(Gagauz halk êposu)

Üşüdüm, üşüdüm,
Daadan odun taşıdım.
Oduklarımı çaldılar,
Bana cürüm dedilär.
Cürümlükten bezdim,
Derin kuyu kazdım...
Ani o er keçi?
Er keçi kazanda kaynar,
Kamber karşısında oynar.
Kamberim, sana ne gelir?
Kuyrucaama kuş gelir.
Tuttum kuşu uçurttum,
Edi deniz aşırıttım,
Gelirseydi Halip paşa,
Sorarsaydı anatarı,
Uz gitsin, uz çıksın,
Elä geçti – kız çıksın...
Ay beendi, kimi beendi?
Laaleyi, gülü beendi.
O izin etti kendi
Geçelim dokuz derä,
Dokuz derä, dokuz su.
Mayıl gün duusu olsun
Atlı, yayan varalım,
Kendi kolay alalım,
Ortasını brakalım.
Elim, elim üstünä
El olsun gelsin
Bir omuz ona versin,
Eki kula edensin,
Belinä kemer koysun,
Kulaana küpä ursun.
Verirsa umut inan
Buyursun sana – aman,
Amandan da hatır olsun
Dolaya korku olsun
Yazık sizä bukadar

Sınırlarınız olsunar
Ak dünnäin ucunda
Denizlerin boyunda.
Yok orda ne uç, kenar,
Sade käämil adı var.
Adı, kökü kendindän
Diil o sarı, çinidän.
Kap kuşları uçurttum,
Edi deniz aşirtım.
Mavi sular donmadı,
Kuşlar uçtu, konmadı.
Eni soluk buyurduk,
Ne kaybettik, ne bulduk;
Hem sän taa yıldız oolum,
Oradan irak olun
Hem denizlän barabar...
Elä kalsın urumnar,
Kuşlu geniş sınırlar.
Gün duusu hem batılar
Taraflar alan, ulan.
Zitliktä var ıçıran,
Dokuz bin asker ölä
Çıktı kangaklı yola.
Ani kentin başları?
Deyin çıksın dışarı,
Er çıkmasalar gölä
Kaldılar zapa – elä
Ecelimsen – ecelim,
Bu dünnä bizä elim.
İki evim, bir canım,
Meşä taşı inanım...
Oduñarımı çaldılar,
Eminerimi çeenner
Bana cürüm deyennär.
Kurtlar onu imesin,
Kabaat bana gelmesin.
Cürümlüktän bezdim,
Derin kuyu kazdım.
Ani o er keçi?
Er keçi yukarda oynar,
Masal kazanda kaynar...
Sizä ne masal gelir,
Kamberim onu bilir...

Yollar marak karannık
 Ucu yok, ne çok varlık.
 Buldum yolu, uz gittim,
 Edi ay, bir güz gittim.
 Kamberim, sana ne geldi?
 Canıma korku geldi...
 Uçtu, uçtu, kuş kondu,
 Erlen gök arasında,
 Dünneyin ortasında.
 Mermer taşından direk,
 Zamana paalı örnek.
 Sözü sözdür –sızıntı,
 Denizä göl – kırıntı...
 Geçtimidir aazlardan,
 Oldumudur nazlardan...
 Ne sölendi – adı var,
 Sölenmedi karalar.
 Ne geldi naz kahırdan,
 Betfa bizä yukardan,
 Mavi göktän, yıldızdan,
 Saklısı kara gölün,
 Sımarlaması Növün,
 Göktän uzak yıldızdan,
 Yol da basılı tozdan...



Kamber – ім'я героя епосу (укр.), имя героя эпоса (рос.)

Cürüm – провинa, злочин (укр.), проступок, преступление (рос.)

Kemer – ремінь (укр.), ремень (рос.)

Kent – місто (укр.), город (рос.)

Iciran – рана (укр., рос.)

Kangaklı – вибоїста (укр.), ухабистая (рос.)

Zapa etmāk – призупинити (укр.), приостановить (рос.)

Ecel – доля (укр.), судьба (рос.)

Marak – темрява, морок (укр.), мрак (рос.)

Zitlik – суперечність (укр.), противоречие (рос.)

Dastan – o ölä bir halk yaratması, angısı aazdan aaza gelmiş bizä de-rin eskiliktän. Baştan, olmalı, dastanı çalarmış halk yaratıcıları – akın-nar bir muzıka instrumentin yardımınnan. Uzun annatmakta varmış aslıylan masal işleri karışık.

“Garip Kamber” – gagauz halkın novella dastanı, “Aşık – Garib” das-tanın bir variandı. Dastanı “Garip Kamber” gagauzlar getirmiş Bucaa Balkan erindän, açan diıştirmişlär erlerini.

Ihtärların annatmalarına görä, bizim dedelär “Garip Kamberi” saat-lan türkü gibi çalarmışlar.

GARİP KAMBER

(Dastanın parçası)



Çok yıllar o zamannardan geçmiş, çok su o vakıtlardan beeri derelerdä akmış ihtärlärin aazından işidilmiş, ki kurulmuş bu halk annatmaları taa evellär. Çalarmışlar onu bir kemençä, kauş çalmasınan barabar gençlerä deyni, nasaat gibi.

Nezamansa, neredäsä çoktan, pek çoktan yaşarmış bir padişaa, angısının büyük zenginii varmış, ama o anılmış diil varlunnan, anılmış etişmiş çok gözäl kızınnan. Er üzündä bölä gözellik görülmemişti o vakıtlar. Kimisä söläärmiş, ani o padişaaayın kızının gö-

zelliinnän sade gün yarışarmış. Sabaalän kız, kalkıp, deyärmiş: “Gün, ya duu, ya bän duuarım senin erinä”. Başkaları annadarmış biri-birinä, ani bu kızın üzü açarmış, dolma içli gül gibi, ölä ani doyamazmışın ona bakmaa. Göz açık kızın bakışı insanın üreeni ateş içinä sokarmış. Kim işitmiş onun türkülerini, üreenä saalık kabletmiş; onun sesi durukmuş, nicä çöşmä suyun şırıltısı, nicä kuşun uçması.

Kısmetinä mi, kahrına mı, varmış o padişaaayın bir da çıraa. O çırak gözäl hem gür kaavi bir olanmış, onun adı Garipmiş. Da te padişaaayın kızı hem o çırak beenmişlär biri-birini. Görüşärmişlär onnar göz-göza çöşma yanında. Padişaa sa istäärmiş vermää kızını başka padişaaayın bir zengin ooluna. Kız duymuş, ani onu istämeyeceklär vermää fukaara sevdasına, da düşünmüş bir şiretlää.

Bir gün kız gider çöşmeyä, üzünü-elini yıkayıp, serinnetmää kendini. Çıkarıp altın bleziklerini, koyêr taş üstünä, bak bilirmiş, ani, çıraktan başka, oraya kimsey gelmeyecek, ondan başka, blezikleri kimsey almayacak. Peetlän bu iş için çalmamış te nasıl:

...tunuk-tunuk,
Sular akêr uluk-uluk,
Bän çöşmeyä vardıydım,
Elimi-üzümü uduyduum,
Bleziklerimi çıkarıp,
Taş üstünä koyduyduum.
İşidin aylar hem beylär,
Ne söleer Garip Kamber...

Kız üüsek pençeredän bakêr hem türküsündä çalêr, neetinä koyêr: "Kim benim bleziklerimi bulacak, ona bän, gelin olup, gidecäm". Açan bu haberi etiştirer padişayın kulaana, onun canı kahırlan hem büyük üfkäylän dolêr. Oturdêr kendi izmetçilerini, çıraklarını, beygirlerä da deer, çıkarıp-geçirsinnär Garibi onun padişaalıundan dışarı.

Geçer nekadar vakıt geçtisä, padişaa artık isteer kızını eversin o zengin olana. Kız koyêr bobasın önünä şart, ki gidecek o delikannıya, angısı çıkaracak damdan Gülgülü beygiri. O beygirä sa yaklaşarmış şada bir çırak Garip. Etişmiş bu işlar padişaalın dışyanına, neredä bulunurmuş Kamber. Pinip atına, o, sınırları geçip, gelmiş kızın evinä, padişayın saraylarına. Padişaa sa düşünmüş, nicä karşılamaa çıraa. Yollêer iki babu yola otursunnar mezar boyunda da beklesinnär, nezaman o yoldan Kamber geçecek. Babular, görüp bayır tepesindä bir atlı, beygirin oyunundan tanıyêrlar: Garip gelir. Yaklaşıp babulara, Garip sorêr:

– Canabinnär, neçin aalêêrsınız?

– Te filan bir kız öldü, padişayın kızı, büün onun taman üçü olacak, – demiş babular da uzatmışlar Garibä kolivadan datsın. Koliva sa zihirliymiş. Alıp kolivadan, Garip aktarılêr, babular sa, sevinip, alatêêrlar yola taa tez haberi padişaya götürmaa deyni. Geçmiş nekadar sa vakit, az mı, çok mu, gelir o çırak kendinä, diişer yolcularlan rubalarını, giyer yırtık giyimlerini, yaklaşıp kızın evinä, tokadın önündä duruklanêr. Orada sa çok insan toplanmış, siirederlar, kim çıkaracak Gülgülü beygiri, kim alacak padişayın kızını. Kimsey yaklaşamazmış o beygirä, deyärmişlar bu çıraa: "Bekim sän çıkarabilecän şunu, denä istärsän kısmetini".

Çırak tä ozaman demiş: "Bän savaşacam çıkarmaa beygiri, ama läâzım insannar çekinsinnär geeri, yapsinnar bir büyük alay, neçinki beygir var nicä, ürkünüp, hızlansın da insana zarar yapsın".

Açan yapêrlar bir büyük alay eri, cocuk girer dama, kız sa, elbetki, taman bunu bekläärmiş. Garip kavrêer kapudan kızı da, "haydi!" deyip, üçer uzun yola. Okadar da onnarı insannar görer. Şu-bu deyinca, annayınca, ne oldu, toz da sener yolun üstünä.

Çok sora işidilmiş, ani insannar hem padişaa kendisi da sevinmişlar bu iki sevdalı gençlerin kısmetini.

Masal – meraklı çok büyük fantazyalı janrasıdır. Onnarda görüner halkın inancı, ki iilik üsteleer fenalı, aslı enseer yalanı, haliz sevda, haliz dostluk her zaman masallarda üstün çıkêrlar, ama ikiüzlülük, aldatmaklar, haylazlık, alt kalıp, düşerlar aşaa, yok olêêrlar.

Halk masallarını var nicä pay etmää üç büyük bölümä:

- 1) hayvannar için,
- 2) yaşayış için,
- 3) büülü masallar.

GARGA

(Gagauz halk masalı)



*Masal, masal maniki,
Tırnaa vardır oniki.
Onikinin yarısı,
Beş tilkinin derisi,
Kuancının arısı,
Saticının danası...*

Çünkü, bir vakıtlarda varmış, bir vakıtlarda da yokmuş, eer olmaymış, söylenmeyeceymiş... Varmış bir kara garga, onun da ayaklarında diilmiş oniki, ama sade on tırnakmış. Da te bu garga gitmiş avlanmaa-tavlanmaa, ölecä küllüktä eşinärkän, batmış bacaana bir çalı. Savaşmış garga çıkarmaa çalışını, ama çıkaramamış da gitmiş, yalvarmış bir karıya- çıkarsın onun çalışını.

Almış o karı iineyi da, zar-zor çıkarıp, kurtarmış gargayı acidan.

– Saa olasin, – demiş garga, – ama çalımı kaldırasın, bän onu gelecäm almaa.

– Kaldırayım, – demiş kan da koymuş çalıyı sergenä.

Ertesi günü karı yakarmış fırını ekmek pişirmää deyni, ama yakacaa etişmemiş, atmış fırına çalıyı da pişirmiş ekmeeni. Gelmiş garga:

– Ver benim çalımy!

– E, te ölä-bölä, – annatmış karı, – yakacaam etişmedi, ekmeklerim çii kalırdı, attım çalıy da pişirdim ekmeklerimi.

– Bän bişey bilmeerim! – üfkelenmiş garga hem baarmış:

– Ya çalıy, ya somunu!

Yok ne yapsın karı, vermiş somunu. Garga almış somunu da götürmüş bir adama, o adam da kardaşınnan, öküzlärlän taman aulunu sürärmişlär.

– Olur mu bän brakayım sizä benim somunumu da gideyim avlanmaa-tavlanmaa, dönüştä alırım onu, – demiş garga. Adam kayıl olmuş da koymuş somunu sergenä. Üülendä sofraya oturduynan, kardaşlara etişmemiş ekmek da imişlär garganın da somununu. Gelmiş garga da demiş:

– Verin somunu!

Adam pişmannı sölemiş:

– Te etişmedi ekmeemiz da harcadık senin da somununu.

– Bän bişey bilmeerim: ya somunu, ya öküzü! – baarmış garga.

Yok ne yapsın adam, verer koşudan öküzü sade kurtulsun gargadan.

Alêr garga öküzü da gider bir başka küüyä, damışêr bir çorbacıya:

– Bän gideerim avlanmaa-tavlanmaa, olmaz mı, çorbacı, brakayım sendä benim öküzümü, sora, gelip, alırım onu?

– Olur, necin olmasın, – demiş hiç bir da şüpesiz adam da kolvermiş garganın öküzünü kendi sırlık auluna.

Geçmiş birkaç vakıt, adam yapmış düün da sofrasında etişmemiş iinti, kesmişlür garganın da öküzünü. Ama taa düün bitmedään, etiştirmiş, gelmiş garga.

– Bey, – tüflanırmış adam, – oldu bir zorumuz da düünü başarmaa deyni kestik senin da malını, dayan birkaç gün, satın alıp, erinä verecez bir öküz.

– Bän bişey bilmeerim, – demiş garga, – bana şindi verin: “Ya öküzü, ya gelini!”

Düün kalmış yarım, ayırmışlar güveedän gelini da vermişlär gargaya.

Garga götürmüş gelini daaya, pindirmiş onu bir büyük aaca da oradan çalarmış:

Çalıy verdim, somunu aldım,

”Gümbürdesin balaban, gümbürdesin”, – deyin!

Somunu verdim, öküzü aldım,

”Gümbürdesin balaban, gümbürdesin”, – deyin!

Öküzü verdim, gelini aldım,

”Gümbürdesin balaban, gümbürdesin”, – deyin!

Dayanamamış bu dooruluksuzlaa güvää, almış tüfaä, gitmiş daaya, da urup gargayı kurşuna, kurtarmış kendi gelinini.

KARDAŞLAR

(Gagauz halk masalı)

Bir vakıflar varmış, bir vakıflar yokmuş. Eer olmayaymış, sölenmeyeceymiş. Varmış iki kardaş. Yaşaarmışlar onnar yannaşık, ama birtakım diilmişlär. Birisi zenginmiş, islää giinärmiş, sofrası doluymuş, ama uşakları yokmuş. Öbürü fukaaraymış, dokuz uşaa varmış, da yoklukta yaşaarmış.

Bir yılın çok kıtlık olmuş, fukaara başka bereketli yıllarda da zor çekärmiş, ama şindi kıtlıkta ilkyazın heptän aaç kalmış, imeelik hiç yokmuş. Uşakları paçasından tutulu gezärmişlär. Ne yapsın bu fukaara? Gider zengin batüsuna.

– Batü, ver bana bir-iki auç terekä: uşaklarım aaçlıktan ölerlär. Sendän kaarä, kim beni acıyacak? Te senin ambarların dolu terekäylän!

– Vereyim, – demiş batüsü, ama bir iş: çıkar kendinin bir gözünü.

– Allahım, neçin sana bu läüzüm? Ne fayda olacak sana, açan ban gözümü çıkaracam? Ban iki gözlün uşaklarımı bakameenm, ama birlün nasıl bakınacam?

– Yok bişey, – demiş zulüm zengin. – Vereyim sana ödünç hep okadar getirmeyecän, ama bän aulumdan bişeycik vermeerim ölä boşuna, baari iştediimi yap.

Çok düşünmüş fukaara, ne yapsın. Ama açan görmüş, ani bıçak dayanmış kemää, düşmüş kayıllaa – taa ii kalsın kör, ama uşaklarını kurtarsın. Da tä ölä kendi elinnän çıkarmış kendi gözünü.

– Te, kardaşım, – deer o batüsuna, – senin istediin oldu, ver uşaklarıma imeelik.

Zengin görmüş, ani kardaşının gözü halizdän çıkık da vermiş ona bir çuval terekä.

Uşaklar sormamışlar bobasına, neredän aldı imeelik, ama sormuşlar, neçin bir gözü yok...

Kıtlıkta sa bir çuval terekä dokuz cana – ne var, ne yok. Butakım çok geçmemiş, fukaaranın imeelii genä bitmiş, görünärmiş, ani yok ne yapmaa, genä gider zengin batüsuna yalvarmaa.

– Ne iş için geldin? – zevkli sormuş ona zengin batüsü.

– Genä geldim imeelik istemää. Diil mi kardaşsın? Pek yalvaracam, ver taa bir çuval ekin da bekim etişirim ilkyaza, eni bereketä, – demiş kardaş.

– Çıkar öbür gözünü da, ozaman verecäm. Çıkarmasan, ekmek yok. Ya bak sän öbürünü getirmedi, genä gelmiş taa vereyim ona ödeksiz, – üfkelenmiş zengin.

– Sän batüysun, olur baaşlayasın da kıtlıkta aaçlık çekän hısımnan-na. Ne sevinmelik sana olacak, açan kardaşın kör kalacak?

– E-e, sän istemärsän, ozaman öl. Dedim sana, ani boşuna aulumdan bişeycik vermeerim.

– Nasıl bän yaşayacam, ba kardaş, kör karannıkta?
– Benim ne işim? Ama yok da ne çok düşünäsin, bir alay uşaan var, onnar seni edeyeceklär, – gülmää gibi alarak, demiş zengin kardaş.

Pek aar gelmiş fukaaraya bu laflar, ama taa da zormuş bakmaa açlıktan şişän uşaklarına. O çıkarmış öbür gözünü da. Batüsü verer taa bir çuval imeelik... Geçmeer çok vakit da çuval genä boşalêr.

Bu sıra fukaara batüsuna gitmemiş, üçüncü gözü yokmuş.

– Gidecäm öbür dünneyä dilenmää, – demiş o karısına, – sän da beni edeyecän. Ölä da yapmışlar. Gezärmişlär küüdän küüyä, evdän evä, dileneräk. Bir gün, bir panayırda kör dilenci karısını yollamış evä götürsün uşaklarına, ne toplanmış torbasında. Kendisi dä oturmuş bir taş üstündä, beklemää karısı evdän gelincä.

Da tä butakım oturarkan panayırın kenarında, taşın üstündä, adam işider ses:

– Bilsä bu zavalı, ani taşın altında, neredä o oturêr, var onun gözle rinä ilaç, kahırlanmayacak. Yanık küüyündä dä insannar susuz yanmayacaklar, bilselär, ani onnarın küüyünün meydanında var su sızıntısı... Sora bir aralık olmuş da o işitmiş taa bir ses: “Padişahın da kızı çoktan alışaceydı, biläydi, ani imdatı kendi yastının altında bulunêr...”

Taş üstündä oturan adam ötää dooru sesleyämemiş dolayın şamatasını. Kaldırmış taşı da bulmuş o büülü aydınnık otunu, yaalamış gözlerini da başlamış görmää ilerkisindän dä taa islää. Gitmiş evä sarfoş gibi sevinmeliklän, karısı dä, karşı çıkıp, şaş-beş olup, sorêr:

– Sän nasıl yalnız geldin evä?

– Benim gözlerim başladılar görmää, – cevap etmiş adam.

– Kim ilaçladı?

– Kendim, aydınnık otunnan! – demiş adam.

Pek sevinmişlär bu işä karısı hem uşakları.

– Şindi, – demiş adam karısına, – hazırla beni uzak yola.

Alêr o, ne läözüm yola, da gidêr.

Gider, gider, gider, gider da etişer Yanık küüyünä. Orada gösterer insannara, neredä kazsınnar pınar. Onnar o saat, tutunup, taa adamın yanında kazêrlar pınarı da uurêrlär en büyük kaynacının üstünä.

– Saa olasin, allah adamı, – şükür ederlär ona sevineräk insannar. Sora, toplayıp, vererlär paalı baaşışlar, da adam gider ileri yoluna. Üç gün, üç gecä örüdüktän sora, dördüncüda etişmiş padişahın saraylarına, durgunmuş tokatların önündä. Padişahın bekçisi ona sorêr:

– Sana ne läözüm ba, yolcu? Burada herbirinä olmaz durmaa.

– Kolverin beni içyanna, – deer adam. – Bän padişahın kızını alıştıracağam.

– Hadi, sän baari sauş taa tez, cendem ol buradan. Belli, ani diilsin o alıştırıcılardan. Burayı kaç türlü anılmış ilaççılar geldi, hiç birisi da bişey yapamadı, da sän mi alıştıracağam?

– Bän alıştıracağam, – çetin söleer adam.

Bildirerlär bu işi padişaha kendisinä. Te bölä-bölä, bir adam geldi.

– Kolverin, – izin eder padişah, – ne bilärsin, bekim, onun elindän imdat olur.

Girer yolcu saraylara, zengin donaklı içerlerä. Orada zavalı padişahın biricik kızı dokuz yıl olmuş yorgan-döşek yatêr. Bu yolcu adam alêr onun yastın altından nesä, suvazlêêr hastayı da kız taa erindä şenner, taa sora da biraz kalkêr da başlêêr gezmää.

Bütün padişahlık sevinmiş, yolcuya baaşlamışlar iki çıkı altın da o dönmüş evä. Tezdä kurtulmuş fukaaralıktan, giidirmiş uşaklarını, enidän yıkıp, düzdürmüş evini, yaşaarmış zengin batüsundan çok taa islää. Ama tamaa hem haseet batüsü, gördüynän bunnarı, çatlaarmış kıskaçlıktan.

– Kördü – alıştı, fukaaraydı – zenginnedi, altınnan oynêêr, köpek, – sölenärmış o kendi-kendisinä, – ya, gidip tä, sorayım, neredän ona bu zenginnik geldi.

Ölä da yapmış, gitmiş kardaşına:

– Ey, kardaş, ya solä bana da, nasıl sän ölä tez zenginnedin?

– Tez mi? Az mı bän dilendim bulunca o altınını panayırı!

– Ama neredä o altınını panayır?

– Te filan-fişman küüdä. Gidecän uz, sora bir çatırıktan sapacan saa tararafa, sora genä gidecän da uz altınını panayırın üstünä uurayacan.

– Ama orada hepsinü mi altın vererlär? – sorêr zengin kardaş.

– Diil hepsinä, sade körlerä. Çıkar gözlerini, vereceklär sana da, ne kadar istäärsän. Bu laftan sora tamaa kardaş çıkarmış kendisinin ikisini da gözlerini, taa çok altın kazansın deyni. Almış karısını edekçi da gitmiş. Gezmiş çok panayırlarda, ama altın kimsey ona vermemiş. Ölä da gelmiş evinä altınsız hem dä kör.

KELCÄ-KÜLCÄ

*Masal, masal matladı,
Masal küpü çatladı...*

Bir vakıtlar varmış, bir vakit yokmuş. Eer olmayaymış, sölenmeyeceymiş.

Şindi, çünkü, varmış padişahın biricik kızı, ama ool-evladı yokmuş, da yokmuş kimä padişahlı braksın. Ama o biricik kızı da okadar gözälmiş, ani salt gün ona eşmiş. Kalktıynan sabaalän, yıkanıp, aynada bakındıynan, günü deyärmış: “Ya duu, ya duuarım!”. Bundan başka, padişahın kızı güzelliinä görü dä akıllıymış, esaplıymış, ani var bir laf, Allah onu gücendirmemiş.

Düşünmüş padişah, esaplamış kendi eli-ayaa tutarkan, eversin kızın da bulsun ona görä bir islää güvää. Bu iş için kolvermiş memleketä ölä bir haber, ani kim bulacak onun kızının lafına laf, o olacak padişaha güvää hem kabul edecek yarım padişahlı.

Bu haberi işitmişlər yırak dolaydan genç boyar delikannıları, aşırıdan padişah oolları hem də hepsi, kim dayanarmış fikirinə padişah kızınnan laf yarıştıрмаa. Da butakım pazarlar günnerində gelərmişlər kismetlerini denemää – bekim, onnara düşür padişahın kızı gelin olsun hem yarım padişahlık, nasıl adanmış... Padişahın da kızı, Dünnä-Gözeli giyimni, düzülüt oturarmış açık pençeredä, yanından da geçərmişlər atlı delikannılar, ona laf katarak...

İşitmiş bu işleri zenginnär, boyarlar, ama işidilmiş bu gagauzluk tarafında da. Bir gagauzun varmış üç delikanni oolu. İkişi akıllıymış, ama en küçüü – Kelcä-Külcä, diilmiş pek akıllı. O bütün gün küllüktä oynarmış... Varmış o adamın iki də alaca beygircii, küçürükmişlür, ama onun çiftçiliini kotalarmışlar. Varmış onun bir də eşüü, angısmnan pek sevərmiş iilenmää, atlı gezmää küçük oolu, Kelcä-Külcä.

Bir gün gelmiş adamın oolları bobasına da annatmışlar, ani padişah haber kolvermiş, ki kızını everer, da istemişlər onnar da katılsınnar o Dünnä-Gözellinnän laf yarıştıрмаa.

– E-e-e, uşakların, pek yukarsını almışınız. Biz diiliz padişahlara eş. Boşuna umut kızıştırmayın, baş koşamasmız siz o üüsek boyar, padişah delikannılannan...

– Baka, biz çok umut etmeeriz, ama delikannıyız da isteeriz baari kismetimizi deneyelim. Ne bir laf mı aalem gibi becerümeyecez söyleyelim. Diiliz biz də pek zabun fikirlilerdän. Ne bilärsin, taman bizä düşär kismet, ama sana da bozar mı padişahlan svatu olasin?

– Denemää o var nasıl, – demiş bobaları, ama neredän alacınız ölä seçi giyim, islää beygir? Orayı gider bilersiniz nasıl zengin seirintilär, onnarda rubalar yalap-yalap eder, beygirleri bakılmış, besli: altın özenkilär, korafılı çullar. Ama bizim beygirlerimiz onnarın yanında kaybeleceklür da kimsey sizi hiç görmeyecek. Bän deyecüm: taa ii vazgeçiniz bu boşuna iştä, olur taa üstünü kendinizi gülüntü da yapasınız.

Ama oollar uslanamazmışlar:

– Yok, boba, kolver bizi dü gidelim, baari görelim.

– Baka, bän də gidecäm! – deyivermiş Kelcä-Külcä də, ani açık aazlan sevlürmiş batularının lafların.

– Sän baari sus, – demiş büyük batüsü, – orada akıllılar yok ne aarasın, ama senin gibi siirek fikirlilär, akına gülüntülük. Hem neredän sana da beygir alalım, bizdə onnar sade iki?

– Ban eşektä atlı gidecäm!

– A-ha, eşeklän gidärsän, traşla ysan dın, Padişahı sevindirecän! – gülmüş batüsü. – Seni orayı kimsey kolvermeyecek, ba ahmak.

– Ne isteersin bizi da mi gülüntü yapmaa? – demiş ortanca kardaş. – Git taa tez kendi küllük tepesinä oynamaa da burada kafa patlatma! – azarlamış onu.

– Bekim, padişahın kızı artık evlendi, ama siz burada kavga da taa kopuşturdunuz, – demiş boba çocuklarına.

– Yok, geçtii pazar çok atlı geçti yanımızdan, söledilär, ki kimsey pa-dişah kızına laf bulamamış. Şindi bu pazar genä gidilecek hem taa sora da, her pazar, taa çıkınca padişahın kızının kısmeti! – demiş büyük ool da genä sormuş bobasına, kolversin onnan da.

– Sizin işiniz, – kayıl olmuş adam, – görerim, ani isteersiniz. Gidin ozaman, siz da denäyin kısmetinizi.

O cumertesi tutunêrlar bu adamın oolları, kaşayıp-paklêêrlar beygir-leri, islää doyrêrlar onnarı. Ama Kelcä-Külcä hep küllüktä oynaarmış eski adetinä görü. Ertesi günü pazarmış. Batüları kaltaklêêrlar beygir-leri, koyêrlar eni kantırmaları yalabık pirinçlärän, kendileri dä giyer-lär eni rubalrını da hazırlanêrlar gitmää. Bir da Kelcä-Külcä da çıkmış küllüktän da pinmiş eşää. Hazırmış o da yola...

– İn o eşektün! – izin etmiş büyük batüsu, – zerä te bu kamçıylan şin-dicik onaracam seni!

– I-1-1-1-1! İnmeyecäm, – yamularmış Külcä, – bän dä gidecäm padişah-ın kızına laf bulmaa...

– Sän heptän mi akıldan çelindin? Sauş, görmeyim seni önümüzä! – demiş büyük batüsu.

– Brak, – demiş öbür kardaşı, – kenara çıktıynan, biz onu islää tokuç-layacez, da o kendisi geeri dönecek.

Çıkêr iki kardaş auldan, atlı gidärmişlär. Kelcä-Külcä dü yıraktan gelärmiş onnarın ardlarına. Birkaç kerä baarmışlar, ki dönsün geeri, ama anğı deliyä sän annadacan? O hiç seslemääzmiş. Gidä-gidä, uura-mışlar bir baltalaa. Geçärkän, Kelcä-Külcä bulmuş sazlar içindä bir yı-mırta da başlamış baarmaa:

– Batülar, batülar! Ya bän bir yımırta buldum!

– Näbacan o yaban kuş yımırtasını, o çilk, olmalı? – sormuş batüsu. – Sıbit onu da dön geeri!

– Sıbitmayacam, o benim kısmetim, – demiş Kelcä-Külcä da koymuş koynusuna, geeri dä dönmemiş. Giderlär, taa biraz nekadar gittisey-dilär, Kelcä-Külcä genä:

– Batülar, batülar, ya durun, bakın, bän naşey buldum!

– Dönerlär ona, baksalar – bir küflü alka bulmuş.

– Näbacan onu, ba ahmak? Sıbit çabuk da dön geeri!

– Sıbitmayacam, – demiş da koymuş alkayı da koynusuna.

– Sän taa inatlanacan mı? – sormuş büyük batüsu. – Bizi taa yolumuz-dan cevirecän mi? Şindi hemen dönäsin geeri evä, arkanı göreyim, – demiş dä birkaç ta kamçı çekmiş Kelcä-Külcenin omuzlarına... Sora pinmişlär beygirlerinä da koşarak gitmişlär ileri... Kalmış Kelcä-Külcä aalayararak, ama biraz uslandıktan sora pinmiş eşää dä “hu”! Genä ardlarına...

Açan etişmişlär orayı, e-he-he-he-e-e! Ne çullu, pirinçli beygirlär, ne-gözäl giyimni delikannılar, boyar-padişah oolları varmış! Hepsi dizili duralmışlar padişahın kızınnan, görüşüp, lafına laf bulmaa. Kelcä-Kül-

cenin dâ batûları dizilmişlâr en geeriyâ, ama onnarın ardına Kelcä-Külcä dâ dizilmiş. Batûları, onu görüncä, pek üfkelenmişlâr, ama aalem arasında istemääzmişlâr gösterebilirler, ani bu ahmak onnarın kardaşı da brakmışlar, ne yaparsa yapsın.

Çıkmış padişahın kızı pençeresinâ giimni, düzülü hem ölä gözäl, ani günâ deyârmış: “Ya duu, ya duualın!” Da te izin olmuş başlasınar geçmää. Geçârmış padişaa ooları, zengin delikannılar, ama kızın yanında dilleri tutularmış – hiç birisi dâ onun soruşlarına cevap edämääzmiş. Geçmiş Kelcä-Külcenin dâ batûları, ama onnar da, naşıl başkaları, boşuna. Padişahın kızı onnarı hiç sansın görmemiş tâ.

Bitkidä karauullar sormuşlar, kolversinnâr mi bu erifi dâ eşeklân, osa kuusunar mı onu buradan? Padişahın kızı da, bezbelli, gülmää istemiş dâ gözetmiş kolversinnâr bir da ahmak...

– Sän dâ ne uzun kulaklıylan gelmişin? – sormuş kız Kelcä-Külceyâ, etiştinyän yanına.

– Ne var bu malda? – demiş Kelcä-Külcä? – Onda bir Allah gezinmiş, bir dâ padişahın güveesinâ izin etmiş.

– Ama sän diilsin padişahın güveesi, e?

– Olacam! – demiş Kelcä-Külcä onun bu lafına.

Dünnä-Gözeli bir gülüş koparmış, hiç duruklanamaazmış, sora uslanmış da sormuş:

– E, taa ne söyleyecân?

– Getirdim sana bir yımırta baaşış...

– Neredä o? – sormuş kız.

– Te koynumda, – demiş çocuk, – da, çıkarıp, göstermiş.

– Nâbacan şindi onu? – sormuş genâ kız.

– Pişirecäm koorda.

Padişahın kızı susarmış. Ama, bir türlü kurtulsun bu eriftân deyni, demiş:

– O yımırta koorda patlayacak, ba ahmak!

– Bendä var, o patlamasın deyni, bir alka! – demiş Kelcä-Külcä da koymuş, kızın önünâ küflü alkayı.

– Helä bak sän, – demiş kız yanında duran izmetçilerinâ. – Bu küllü kalpaklı akıllı da çıkacak...

– Benim anterim dâ küllü! – demiş Kelcä-Külcä da, çıkarıp, silkmiş anterisini. Doz-dolay küllân dolmuş. Kız ansırmış da enidân gülmüş bütün ürektân...

– Oldu! – demişlâr bir sestâ izmetçilâr, – senin laflarına sadece bu erif uygun laf buldu. O da olacek senin kısmetin, ölä bobandan izin.

Yokmuş nâpsın padişahın kızı, çıkarêr da verer Kelcä-Külceyâ nışan üzünü. O piner eşeenâ da gider evâ. Yolda kimsey bişey bilmesin deyni, o baalamış parmaanı, angısındaymış altın üzük. Evdä batûları annadarmışlar, nelâr görmüşlâr, nekadâr gözälmiş padişahın kızı hem ani kimsey onun lafına laf bulamamış.

- Öbür pazara genä gidecez, – demiş delikannılar.
- Yok, – kayıl olmamış bobası, – bän sizä dedim, ani gitmeyäsiniz. Te gördünüz, ani boşuna! Brakın, başka kaybetmeyin vakıdı. Dünnä-Gözeli diil bizim için...
- Beki dä bizim için! – susmasın deyni, koymuş Kelcä-Külcä dä bir laf.
- Sus baari sän, ba ahmak, – takılmış ona batuları, – senin beterinä baka bizi dä kolvermeer gidelim kısmet denemää...
- Neçin parmaan baalı? – sormuş bobası.
- Kestim küllüktä, – cuvap etmiş Kelcä-Külcä.
- Ölä dä läüzım sana! – zevklenmiş batuları, – bekim, doyarsın o küllerdü eşinmää.
- Avşamneynın yatmışlar uyumaa. Kelcä-Külcä hep kümbet üstündü uyuyarmış.
- Süündürmüşlər şafkı, ama Kelcä-Külcä dayanamaazmış, çözüp parmaanı, bakarmış altın üzää, içersi dä aydınnanarmış. Bobası sormuş:
 - Näbersın sän orada?
 - Bişeycik, – deyärmış Kelcä-Külcä da baalaarmış parmaanda üzüü. Baaladı gibi, içersinä karannık çökärmış, sora genä çözürmış – içersi aydınnanarmış.
 - Nasıl bişeycik? – sormuş büyük batüsü. – Baka, bu ahmak, allele, sirnikleri yakêr, şaşkın, şindi bizim evi dä tutuştıracek! Taa yakacan mı sän o sirnikleri, ba zulüm? – sormuş batüsü dä, kalkıp, birkaç muştı basmış Kelcä-Külcenin boşlarına. Öleliklän dä onu uslandırmış.
 - Ertesi günü küü içində peydalanmış atlı silâhlı asker çeteleri – padişahın adamnarı aaraarmışlar bir küllü kalpaklıyı...
 - İştittik bu küüdä yaşaarmış o erif, ani padişahın kızının lafına laf bulmuş, çıksın meydana eşäännän, görelim, tanıyalım, da padişah ona kızını verecek. O padişaha güvää olacek hem da yarım padişahlık kabul edecek! – baarmış habercilär, gezeräk sokaklarda.
 - Kelcä-Külcenin büyük batüsü, kapıp, giimiş kardaşının kalpaanı, pinmiş eşää dä, koşarak yollanmış meydana. Ama Kelcä-Külcä dü yalnayak, ne kaçabilärsä gitmiş batüsünün ardına.
 - Sän mi padişahın kızının lafına laf buldun? – sormuş kılıçlı-süngülü askercilär.
 - Bän zer, kim başka? – kabarık cuvap etmiş büyük batüsü. Ama Kelcä-Külcä dä oradan baarmış:
 - Batü, ver kalpaanı, va, üşüdü kulaklarım!
 - Ne bu kalpak diil mi senin? – sormuş askercilür.
 - Benim, benim, – deyärmış batüsü. – O ahmak, bakmayın ona! Sora, uurlayıp askercilerin gözünä, birkaç tepmä bacaannan urmuş kardaşına, dişlerin arasından süzeräk:
 - Cendem ol buradan taa tez, sünepä, zerä evä gittiynän, kemiklerini dä senin ezeçäm!
 - Ne verdin sän padişahın kızına? – sormuş askercilür.

– Bişey vermedim, – demiş batüsu.
 – Bän bir yımıtıra verdim, bir yımıtıra verdim! – baarmış Kelcä-Külcä.
 – Sus ta, yok ol buradan, dedim sana, ba lekä, – üfkelenmiş batüsu da urmuş Kelcä-Külcenin boşuna taa bir tepmä.
 – Sora, kız ansırdıynan, ne dedin? – genä sormuş padişahın yollanmışları.
 – Hayır olsun, Dünnä-Gözeli! – dedim... Sölemiş ölä, sevineräk, büyük batüsu, sanarak, ani bu sıra razgelirdi cuvabını. Ama Kelcä-Külcä oradan:
 – Diil, bän anterimi silktim da, kız ansırdıynan, hiç bişey demedim, sade pek şen güldürdüm onu...
 Başlamış nesä şüpelemäa padişahın askercileri, görmüşlär, ani halizdün kalpak ta başında diil o büyük kardaşın.
 – Ne o kalpak sana küçük mü, neçin sade tependä durêr? – sormuş askercinin birisi.
 – O aldı benim kalpaamı! – demiş Kelcä-Külcä.
 – Na kalpaanı da git evä, ba! – sıbitmiş batüsu kalpaa da sanmış beki kurtulur, ama bu da yardım etmemiş.
 – Padişahın kızı verdi mi sana nişan üzünü? – koymuş askercilär en zor soruşu.
 – Gık-mık... – susarmış yalancı, yokmuş, ne sölesin.
 – Verdi, verdi! – demiş oradan Kelcä-Külcä da çözmüş parmaanı.
 – Sän olacan padişaha güvää, – demiş askercilär, açan görmüşlär altın üzüü.
 Tez giidirenlär onu cat-eni rubalara, ani hazırmışlar padişahın güvesi için makazdan kesilmä, pindirenlär onu faytona da yollanêrlar dooru padişahın küleli seraylarına, ama yalancıya, alıp bir tarafa, çekerlär lobudu taa eşek sudan gelincä.
 Bu arada kırnak düün için hazır seraylarda Kelcä-Külcä kara rubalarlan hem biyaz gölmeklän güvää yannaşmış gelinä, Dünnä-Gözelinä. Gördüm, gelärdilär stenozluktan...
 Düün tuttu üç gün, üç gecä. Beni da çaardılar, herbir çeşit mancalardan idim hem evä dä verdilär bir çanak keş-keş mancası, ama bän, girärkän bizim küü içinä, çıkmasın mı bana karşı kenarda yaşayan Çorlan Tanas.
 – Ver bana o mancaayı!
 – Nasıl ölä vereceymişim? – sordum. – Bän onu uşaklara dadımnık getirerim padişahın kızının düünündän, yok ol taa tez karşımdan...
 Ama – Çorlan Tanas – bir kıskanç hem cangaza adam, hıstırdı bana köpekleri. Beş taanä hayta beni sardılar, dedim, iyeceklär! Saldım çanaklan köpää da razgeldim Tanasın bacaana. Da tä ozamandan beeri büün dä topal gezer hem adı da kaldı Topal Tanas.

DELICÄ

(Gagauz halk masalı)

Şindi, çünkü, varmış bir vakıtlarda, bir vakıtta da yokmuş, üç kardaş. İki akıllıymış, üçüncüsü biraz taa az akıllıymış, da adını Delicä koymuşlar. Bu kardaşların anası taa kendisinin saalında, eli-ayaa tutarkan, paylaşmış kardaşlara aulu üç paya. Delicenin payı düşmüş en kenara. Batuları işläärmişlär paylarını, ama Delicä hep küllüktä oynaarmış da onun aulu kelemä kalırmış, orada belädän ot büüyürmüş. Da te, açan geler sıra, nasıl bu yaşamakta olêr, biter anasının günneri, da onu salık brakêr. Kalmış aulda bir üç yıllık dana, da kardaşların arasında onun beterinä çeketmiş büyük kavga. Büyük batuları deyärmiş:

– Mamu bana braktı danayı!

– Yok, bana braktı!– deyärmiş ortancısı. Ama Delicä da susmaazmış.

– Bän en küçük,– deyärmiş o, – bana kaldı dana.

Çekişerlär onnar ölä birkaç gün da, açan görerlär, ani annaşmak yok, düşerlär kayıllaa, çıkarsınnar danayı kira, da oradan kolversinnür – gelsin evä. Kimin auluna dana girecek, onun olacek.

Ölä da yapmışlar.

Dana geler, geler da uz Delicenin auluna girer, neçinki orada varmış çok eşillik otlamaa.

– Baksan Delicedä kısmeti! – tühlanırmışlar batuları. Ama yok näpsinnar. Öläymiş annaşmak.

Ertesi günü Delicä çatılêr Danayı da toparlanêr, näänısa gidärmiş. Batuları sorêrlar:

– Sän nereyâ götürersin o danayı, ba, Delicä?

– Satmaa, nereyâ, te mamunun kırkı yaklaşêr birkaç gümüş läüzüm olacek. Satacam da hazır paramız bulunsun.

– Bey, näbersın sän, dur, olmaz satmaa,– deyärmiş batuları. – Anadan-bobadan bir gözäl mal kaldı, onu da satarsan, aalemdän ayıp, üçümüzdä da bişey başka aullanımızda olmayacak.

– Yok, satacam, o benim işim. Mal benim, ne isterim, onu da yapêrım.

– Satma ba, olmaz!.. Ama Deliceyâ ne annadacan?

– Hıı-ı, ho-o-oy! – baarak, başlamış Delicä danayı sokaa aydamaa.

– Şindi yok paasına verecektir! – demiş büyük batüsü.

– Ey, Delicä, – baarmış ardından öbür batüsü, – sakın, baari ucuz vermä!

– Korkmayın, ne bän deliyim, yok paasına vereyim gözelim tuyan danayı, – demiş Delicä da gitmiş. Da te ölä gidärmiş danaylan edeendä, ama kendisi da bilmääzmiş, nereyâ gider. Yolda çıkêr bir büyük bora, başlêr yaamur damnaştırmaa.

Delicä duruklanêr bir büyük dallı acın kuytusunda. Baalamış danayı aaca da bekläärmış yaamur geçsin... Lüzgär sa, git-gidä, hep taa hızlanarmış, aaç sallanarmış, kökündä da nesä fasıl-fasıl gıdırdaarmış:

– Gı-ı-ı-ı-ırt, gı-ı-ı-ı-ırt!

Delicä bunu işidincä, başlêêr aaçlan lafetmaa:

– Naşey, naşey? – sorarmış aaca. – Sän danayı mı isteersin satın almaa?

Aaç genä:

– Gı-ı-ı-ı-ırt!

– Kaç, kırk mı? Olur, satêrım, ama yok paasına vermäm, delirmediydim.

– Gı-ı-ı-ı-ırt!

– Kaç, kırk mı? Yok, kırk-mırk, bän bilmäm, ver otuz da al danayı.

Aacın gıdırdaması genä işidilirmiş:

– Gı-ı-ı-ı-ırt!

– Kırk-kırk, gözelin danayı ver ona kırka. Dedim sana ver otuz, ama o – hep kırk da kırk, – üfkelenmiş Delicä. Şindi bän sana gösterecäm, nasıl yok paasına bir dana almaa!

Gider, alêr bir nacak hem hırleţ da başlêêr aacı köklemää, kazêr bir taban, kazêr iki... üçüncüdä çıkarêr bir çölmek altın.

– Otuz istemääzdin vermää, – demiş Delicä, – te şindi bir çölmek altın verdin, saa ol, brakêrım köklämeyecäm!

Çözüp, kolverer danayı gitsin, näanı gidärsä, kendi da, alıp çölmää, kaçarak evä yollanêr. Yolda sölenirmiş: “Ucuz vereceymişim. Diilim bän o hasetmiş ahmaklardan...”



Geldiynän evä, batüları sormuşlar:

– Näändan aldın o altınnarı, ba, Delicä?

– Danayı sattım.

– Da ne bir çölmek altına mı verdin?

– Bir çölmek altına zer, açan taa az vermedilär.

– Delicä, ama kısmetli, – genä gıpta etmiş batüları. – Ama hep okadar biz, aldadıp, alacez ondan o altınnarı.

Delicä sa gecä-gündüz hep çölmek elindä gezärmiş. Küllüktä altınnan, devirip çölmektän, karıştırmış küllärlän, sora toplaarmış genä çölmää. Onu görän deyärmiş: “Bu pak deli!”

Bir avşam onnarın komşusu bakêr pençeredän da görer küllüktä Deliceyi, sanmış, o ateşlän oynêêr, da baarmış:

– Ey, ahmak, sän etecek oldu eştin o küllüü, zerä şindi bir yangın yapacan da bütünnä küüyü yakacan!

Delicä sa sansın hiç işitmääzmiş, genä altınnarı, daadıp-toplaarmış...

– Bän sana demedim mi, baari gecä cendem ol o küllüktän, kendin da yanacan, bizi da yakacan, ba şaş! – baarmış ona komşusu da çıkmış bir sopaylan, ama etiştirämemiş, Delicä kaçmış. Sora Delicä edinmiş kendisinä bir eşek da onunnan başlamış oynamaa, küllüü bir çala brakmış.

Gelmiş sıra anasının kırkını yapmaa. Batüları çaarmışlar Deliceyi da annaşmaa.

Büük batüsu demiş:

– Mamu bizä uçümüzä dä bir. Hadi, koyalım el, eldän da yapalım mamunun kırkını, ölä, nasıl düşer, utanmayalım aalemdän. Lääzım alalım bir sofrä, çanak, kaşık hem taa nelär lääzım da verelim, nicä sırası, ani öbür dünnedä mamunun önündä bulunsunnar.

– Ban gidecäm panayıra sofrä, çanak almaa! – çıkıvermiş aradan Delicä. – Bendä var altın hem koşacaam da var-eşek, kotigam da var, dolduracam bir kotiga çanak, çölmek.

– Git sän, – kayıl olêr batüları. – Ama diil lääzım bir kotiga, al otuzkırk çanak okadar da kaşık, bir sofrä, birkaç tuzluk, da etecek. Biz da hazırlayacez sofraya iintileri.

Ertesi günü Delicä koşêr eşää kotigasına, da “dâş-çüş, dâş-çüş” gider panayıra. Doldurêr kotigayı çanaklan, üstünä da koyêr bir sofrä da toparlanêr evä. Ama yolda Delicä, kuşkulanmış, sesirgenmiş – kotigada çanaklar tıngırdaarmışlar:

– Tıkır-tıkır-tıkır, tıkır-tıkır-tıkır...!

– Naşey, našey, našey? – şüpele sorarmış Delicä. Ya, siz brakın baarışmayı, zerä şindicik uslandıracam!

– Yılma aşaa dooru kotigadan sofrä kaymış erä. Delicä iner taligasından, ama almamış sofrayı koysun taligaya, lafedärmiş onunnan:

– Sän ne taligada çekinmää mi bıktın? İsteersin yayan mı gitmää evä? Açan isteersin, senin işin. Git yayan, ayacıkların var, – demiş o da brakmış yarım yolda epiz-eni sofrayı. Kendisi pinmiş taligaya, kamçılarmış eşää. Ama çanaklar taligada genä:

– Tıngır-tıngır-tıngır, tıngır-tıngır! Delicä da, gittikça, taa pek üfkenlärmiş, onnara dönüp-dönüp, baarırmış:

– Susun, dedim sizä, annamazlar, etecek oldu baarıştınız!

Ama tıngırtı yılmaya aşaa dooru taa da pek hızlanarmış.

– A-ha, – demiş Delicä, – siz benim yınadıma baarışêrsınız, şindi baarışêrsınız erdä!

O iner taligadan da hepsini çanakları birär-birär urer erä hem tekerlää.

– Na sana da baarış! Na sana, na sana!

– Yolun üstü sade çanak parçasınnan dolmuş. Sora gelmiş evä boş elän.

– Näända sofrä? – sormuş büük batüsu.

– Geeridän gelir.

– Nasıl sofrä kendisi geleceymiş, ne o diri can mı, našey?

– Kendisi istedi! Taligadan atladı, durêr yol üstündä, isteer yayan gelmää. Bän da dedim: “İsteersin, var ayakların, gel yayan”.

– Tfu! deer batüsu, – keşki da, yollamayaydık biz bu Deliceyi panayıra. Yaarına mamunun kırkına insannar gelecek, ne verecez onnara?

– Yaarınadan sofrä gelecek, – uslu cuvap etmiş Delicä.

– E, çanaklar neredä? – sormuş batüsu.

– Çanaklarlan iş bet, – demiş Delicä, – yapacez mamunun kırkını çanaksız, bän onnarı kırdım.

– Neçin, ba ahmak, bobadan-dededän bir adet kalmış, onu da mı basalm? – sormuş üfkeli küçük batüsu. – Neçin kırdın çanakları?

– Neçin? Çanak mı onnar, hepsi zulüm. Giriştilär yolda baarışmaa, nicä gargalar. Bän dedim sussunnar, onnar genä gürültü kaldırdılar, benim yınadıma yaptılar. Bän yalvardım iliklän: “Brakın, susun, tangırdamayın”, – onnar genä uslanmadılar. Dayanılır mı bölä işä? İndim, sor-du – myok tıngırtı. “Aha, susêrsınız?” – düşündüm. Aldım da birär-birär hepsini tekerlää urdum, üürensinnar yınatlık yapmaa.

– Brak bu deliylän, yok ne annaşmaa, – dedi büyük batüsu. O yolladı küçük kardaşını panayıra, sımarladı, alsın, ne läözüm, da mamusunun kırkını yapsınar birkaç gün taa sora.

Söledim sizä bunu,
Buydur masalın sonu.
Delicä da Delicä,
Masallara iilencä,
Aklı açan gelecek,
Masaldan o gidecek.

CÜCÄ TODUR

(Gagauz halk masalı)

*Estek-pestek,
Topal eşää köstek.
Kim beni sesleyecek –
O bana-aga,
Kim seslämeyecek,
Ona damga.*



Zaman zamandaykan, saman çuvaldaykan, çuval tavandaykan, dädu delikannykan, ban sallangaç-taykan, bobam taa dünnedä yokmuş, anam da yollanmış Alaca Manastıra. Uz gitmiş, düz gitmiş, altı ay-bir güz gitmiş, kafä-tütün içeräk, laalä-zümbül biçeräk. Etişmiş haydut çöşmesinä, oturmuş din-nenmää. Gelmiş aklisna bir masal, annattı bana onu, angısını bän da unuttuydum da şindi tä aklıma geldi.

Varmış bir däduylan bir babu. Yaşarmışlar bir üstü suvalı bordeyciktä, angısının bacasında lelek-lär yuva yaparmışlar da her yılın lelecik çıkararmışlar. Varmış onnarda iki öküz – biri topal, birisi da kör, bir da çöl tarlaları varmış, ani iki yılda bir kerä bereket verärmış. Sadece onnarın uşakları yokmuş, da bu iş onnarı pek gücendirärmış.

– Babu, – demiş дәду, – gidecäm bän büün darıyı ekmää, bekim bu yıl bizim tarla bereket verär.

– Näänı gidecän aaç, içerdä hiç bir da kuruntumuz baari yok. Git ilkin tut birkaç balık da yapayım imää, sora gidärsin kıra.

Alêr дәду süzmesini da gider Kirez-gölünä. Atêr aayı su içinä – çıkarêr birkaç kızıl-kanat balıcaa. Atêr taa bir kerä... Baksa... Süzmä içindä tepiner bir küçücük çocuk. Boyu bir karışmış, bıyıkları iki karış, ayaklarında – sargıylan çarıcak.

– Zamanêêrsın, bobam! – selâm vermiş çocuk.

– Hayır, olsun, oolun! Sän kimsin hem kiminsin? – sorêr дәду.

– Bän hakına senin oolun. Bän taş üstündä, gölün dibindä, oturdım da hep bekläârdim, çıkarsın beni oradan birkimsey da götürsün sizä. Pek çok bekledim, bıyıklarım artık bendän uzun büüdülär. Açan gördüm senin süzmeni, atladım onun içinä da dedim, çıkıp, bakayım, ne var aydınnık dünnedä. Hadi, şindi götür beni evä, zerä ban yolu bilmee-rim.

Koyêr дәду çocucaa balıklarlan bilä torbaya da yollanêr evä. Babu görüncü uşacı, dili tutulmuş sevinmeliktän.

– Ha, sän benim uşacım! Hadi, buyur içeri, oolum. Senin artık bıyı-cakların da büümüş, benzeersin bizim uzak dedemizä Bıyıklı Todura, senin da adını Todur koyalım.

– Koyalım, – kayıl olmuş дәду da çok sevinmeliklün suvazlamış onun başını, sora da gitmiş kıra darı ekrää. Üülen üstü Cücä Todur götürmüş дәduya kıra balık çorbası. Dädu durgutmuş öküzleri da oturmuş ekmek imaü. Ama Todur tutunmuş iş yapmaa. Girmiş kör öküzün kulaana da bir keskin seslän baarmış:

– Çä, Martin! Hêys, Bräzu!

Öküzlär kaplêêrlar çiziye da işleer Todur bobasının erinä. Çekmiş bir çizi, çekmiş ikinciye, üçüncüyü – çizilär struna gibi darmışlar uzucuk, toprak ta kaymak gibi aktarılmış, pak mayıl olasin.

– Baka, – demiş o bobasına, etiştıynän genä bu başa, – sän yat, biraz dinnen, bän kendim tarlayı sürecäm. İstäärseydi beni birkimsey satın almaa – sat, korkma. Bän hep okadar geeri sana gelecäm.

Yatmış дәду dinnenmäâ da derin uyumuş. Bu arada oradan geçärmış bir zengin bazirgän. Baksa – çiftçi yan yatêr gölgedä, öküzlär sä kendileri tarlayı sürerlär. Bak sän cümbüşü!

– E-ey! – baarmış bazirgän. – Nesoy görölmedik iş bu?

– Ne oldu? – sormuş дәду.

– Tâ, şaşıp ta kaldım, da annayamadım, nasıl ölä öküzlär kendileri tarlayı sürerlär.

– Orada benim oolum işleer! – demiş дәду.

– Ee, neredä o? – taa da pek şaşmış bazirgän.

– Te orada, öküzün kulaanda.

Bazirgän yaklaşmış öküzü da denemiş çocucaa, belertmiş gözlerini, kala-kalmış, aaç gibi kesilmiş.

- Sat o senin çocuunu bana! – başlamış yalvarmaa bazirgän.
- Nekadar verecän? – sormuş dädu.
- Üz altın para.
- Olur, al onu.

Sayıp däduya parayı, bazirgän sokêr cebinä Cücä Toduru da gider yoluna.

Yolda Todur yırtmış bazirgenin cebini, enikunu inmiş paçasından çizmesinä da atlamış çizmedän erä, saklanmış bir tavşam gölgesi altına. Bazirgän örüyer ileri, hiç haberindü dä yok. Açan o uzaklanmış haylicä, Cücä Todur aykırlamış Babadak daayını, etişmiş Geçit köprüsünä dä kararlamış gecelesin orada bir küüdä, ama kimsey onu kabletmemiş, dä erleşmiş köprü altına. Kapamış-kapamamış gözlerini, hep o köprü altında toplanmış haydutlar da.

- Özledim lokma, – demiş birisi.
- Şiştä pişirilmiş lokma! – demiş ikincisi.
- Şiş kebapı özledim! – demiş üçüncüsü.
- Şiş kebapı da, koor bastı da olacek, – demiş üçüncüsü, onların öndercisi.

– Bu gecä çalacez bu küüyün kenarında yaşayan dädunun öküzünü da hepsi olacek. Kayılmışınız?

- Kayılız! – bir aazda baarmış öbürlär.
- Alınız beni dä, kardaşlar! – baarmış Todur.
- Ee, sän taman bizä lääzımsın. Biz seni çoktan aarêêrız. Sän, girip kapu aralından dama, açacan kapuları da çıkaracan öküzü.

Giderlär, etişerlär küüyün kenarına. Cücä Todur tanımış kendi evini. Haydutlar yardım etmişlär Cüceyü geçsin kapu arasından, kendileri da, köşeyä sinip, bekleyärmışlär.

– Kardaşlar, haydutlar, – sormuş Todur, – angısmı çözeyim, körü mü osa topalı mı?

– Sus, be şeytan, baarma, tutturacan! – fisirdemiş hırsızlar. – Çıkar körü.

– Ee, çatıyı çözeyim mi? – genä baarmış dam içindän Todur.

– Nicä olursa, sade çıkar, – üfkelenmiş önderci, – neredän bulduk esapsız meçikliyi. Ortalı kaldırdı, tutturacak bizi.

Son-sonunda o çıkarmış öküzü dä haydutlar götürmüşlär daaya, kesip, soymuşlar, yaanyı payetmişlär. Cüceyä düşmüş bir parça kara ceer hem mayası. Haydutlar da, alıp paylarını, daalışmışlar. Cüceyi dä unutmuşlar. Todur gitmiş Suuk pınarına, yarmış mayayı da, girip içinä, uyuklamış.

Geca yarısı uuramış onun üstünä aaç yabanı da yutmuş mayayı Todurlan bilä Cücä uyanmış – doz-dolay karannık, annayamêêr, neredä bulunêr. Annamış, ki ya köpek, ya canavar yuttu onu. Adım-adım gezeräk yabanının şkembesinda, etişmiş onun buazına, bakmış dışarı. Dışarda üülenmiş. Yabanı hızlı gidärmış yamaçta koyun sürüsünä dooru,

çobannar uyuyarmışlar. Yabancı kuzuyu may-may tutaceymış, ama Cücä baarmış:

– Kalk çoban, kalk olan! Yabancı paralayacak kuzunu!

Çobannar uyanmışlar, hıştırmışlar köpekleri – canavar gücülä kurtulmuş. Sinip sırgannık içindä, kollayarmış tavşamı. Açan tavşam yaklaşmış, Todur genä baarmış:

– Kaç, göçen, tı buradan, zerä kalacan derişiz.

Tavşam, atlayıp, yolcaazdan bir tarafa yokoluvermiş koraylar içinä.

– Kim gezer benim içimdä da korkudêr benim imeelik mancımı? – baarmış canavar.

– Bän, Cücä Todur, – demiş o.

– Sän ne isteersin bendän?

– İsteerim götürärsin beni anama-bobama, – demiş Todur.

– Onnar neredä?

– Te o yakın küücezdä yaşêêrlar.

Yok näpsın canavar, kıstırêr kuyruununu da, yortarak, kaçêr küüyä dooru. Etişincä dädunun evinä, yabancı durmuş, girämääzmiş aula, neçinki dädu doorutmuş örmä aulu, brakmış sadece iki geçik, oralara da kement koymuş tavşamnar tutulsun deyni. Todur genä baarmış yabancıнын aazından dişleri arasından:

– Te bu geçiktän gir, – demiş Todur yabancıya.

– Korkerım, burada tuzak var, tutularım, – demiş canavar.

– Korkma, sok enikunu kafanı alkaya da sıyırılacan içänna, – demiş Todur.

Yabancı sokunca kafasını alkaya, ilmek sıkılmış.

– Kolver beni dışarı, bän sana yardım edecäm, – deer Todur da, atlayıp yabancıнын aazından, bir çaarış-baarış kaldırêr:

– Baka-a, mam-o-o... Geliniz da öldürünüz yabancıyı da onun derisindän bana kojucak diktirecez.

Dädu kapêr nacaa, babu suacıyı da öldürêrlär yabancıyı. Derisini tulu-ma soymuşlar da dädu onu tuzlamış, bir çatal pardıya germiş kurusun.

– Nasıl yaşêersınız burada? – sormuş Cücä, bıyıklarını kıvradarak.

– Pek islää, – deer ihtärlar, – özledik seni, bekleeriz.

Babu o deridän dikmiş ooluna bir kürkçääz hem bir çift tä meşinçik. Sora kalmış taa deri. Kalanından da yapmış babu bir dä güüslücäk, ol-sunmuş hem kış için hem güz-ilkıyaz için. Babuylan da däduya birär çift terlik çıkmış. Tä ölü tülü yabancı derisindän sıcak terliceklär olmuş da şindi da onnarı hep taşıyarmışlar.

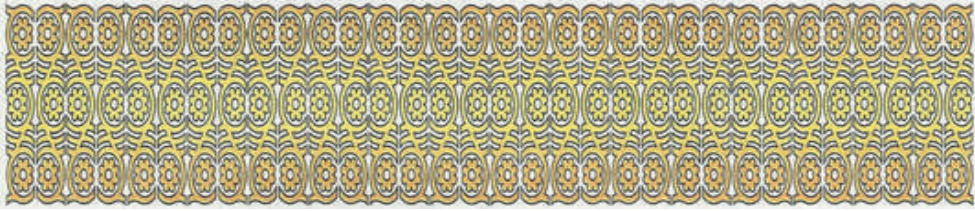


Haydut Çöşmesi, Kirez gölü, Suuk Pınar, Geçit Köprüsü – bölä adlarlan erlär, olmalı, varmış orada, neredä yaşamış gagauzlar Basarabiyada, Bucak kırlarına geçmektän ileri

kızıl – краснопірка (укр.), красноперка (рос.)

kanat – плітка (укр.), плотва (рос.)

süzmä – невід (укр.), невод (рос.)



Halk türküleri

Halk türküleri, nicä da başka halk yaratmaları, gösterer oguzların derin evellerdä yaşamalarını, onların sıralarını hem adetlerini, onların arifliini hem çalışkannını, onların şeremetliini hem zengin ruhunu, angılarını dedelerimiz binnärlän yılların arasından, kaybetmeyip, unutmayıp, daatmayıp, getirmişlär büünkü günä. Şindi bizim dä borcumuz gelecek zamannarın, asirlerin önündä, koruyup, geçirmää zamanın şindiki zorluklarından, hiç bişeycik kaybetmeyip bu sarsık yollarda, etiştir-mää bu zenginnii bizim uşaklarımıza, bizim torunlarımızı (unukalarımıza), gelän evlat boylarına. Çünkü halk türkülerindä, nicä bir büülü aynada, görünür oguzların bütün yaşaması. Oguz dedelerimiz türküyän geçirämişlär düünneri, yortuları, sevinmelikleri. Kahırlı, darsık türkölärlän, aalamaklarlan karşılayarmışlär kahırları, zorlukları hem belaları. Türküyän halkımız canını iilendirämiş, çalışarmış vakıdını, yaşamasını kolaylatmaa, ilinnetmää. Çünkü aar, zor vakıtta adama deyni türkü nicä balzam üreenä, can yarasına deyni – bir hızlı bitiştirän ilaç.

Adamın işleri ii gidärkän, o çalêr sevda, gözellik, serbestlik hem başka yaşamak olayları için türküleri. Çalêr şen türküleri. Ama açan kapusuna gelir zor vakıtlar, bela, kahır – o ilinneder üreeni darsık türkölärlän, angıları, nicä iç yaayı, sarêrlar onun üreeni, yısıdêrlar, uslandırêrlar, unutturêrlar o acıyı da adam taa ilin geçirer bu belaları.

Halk türkülerin laflarına peet deniler. Onnar pek uygun hem artistik. Onnarın melodiyaları da pek gözal. Halk türkülerin var çok çeşidi: sevda türküleri, gençlik türküleri, maanilär, şakalı türkölär, adet türküleri (sıra türküleri), şen türkölär, darsık türkölär, cenk türküleri... Gagauzlar şindi dä kendi kefinä görä hem bir yortu, sıra, adet geçirärkän çalêr halkımızın evelki türkülerini.

Türkü – herbir adamın ii yolcusu. Çünkü ii yolcuylan – yol da taa kısa görünür hem yol zorlukları taa ilin geçer, kâr kimär kerä hiç denämeer-sin dä onnan. Dostlaşın türküyän. Ko türkü herkerä olsun sizinnän.

HAY DINI, DINI

Hay dini, dini, dönelim,
Dönelim, dönelim,
Dönüp, dönüp çökelim,
Çökelim, çökelim.
Hay dini, dini, içelim,
İçelim, içelim,

İçip tä biçelim,
Biçelim, biçelim.
Hay dini, dini, seçelim.
Seçelim, seçelim,
Seçip da sevelim,
Sevelim, sevelim.
Hay dini, dini, çalalım,
Çalalım, çalalım
Çalıp da oynalım,
Oynalım, oynalım.

Din türküleri **GÖKTÄ BOBA PADİŞAA**

Göktä Boba, Padişaa,
Hepsi ondan da aşaa.
Onun duaları taman,
Lääzım tutmaa herzaman.
Baaşla bizä tuz-ekmek,
O bizä – paalı imek.
Baaşla bizä tuz, ekmek,
O bizä – hazır imek.
Baaşla tarlaya yaamur.
Tarlalar olsun çamur.
Tarlalar çamur olcek.
Teknelär amur dolcek.
Teknelär amur dolcek.
Cümnä kuşlar tok olcek.
Göktä Boba, Padişaa,
Hepsi ondan da aşaa.
Onun dualamı taman,
Lääzım tutmaa herzaman.

SVETİ PETRİ RAYDA

Sveti Petri yalvarê:
"Ver Panayıcım anatarları
Varayım, açayım ray kapularını".
Vermiş Panayıya anatarları,
Varmış, açmış ray kapuları.
Zenginnär oturmuş altın stollarda.
Altın stollarda gümüş önündä.
Fakirlär oturmuş tripezniklerdä,
İyip içeerlar, gülüp sölerlər.
Zenginnär deerlər fukaaralara:
"Verelim sizä gümüştän altın,
Siz da verin bizä imäklän içmək".

VANÇO

Hay Vanço, Vanço,
Biricik İvanço!
Vançoynu mamusu
Giydirdi düzdü,
Pindirdi atına,
Yolladı Vançuyu
Popazsız küyä,
Mezarsız erä,
Tecilsiz erä,
Kurtulsun ölümdän.
Vançuyu karşladı
Arhangel Mihayıl:
– Hay Vanço, Vanço,
Nereyi gidersin?
– Bän giderim
Popazsız küyä –
Bıktım onnara,
Ecelsiz taa ii.
– Dön geeri, Vanço,
Bän alırım her erdä.
– Dönmeycäm,
dönmeycäm,
dönmeycäm!
Seni seslämeycäm!
Sän dä yalancı,
Hojaz da yalancı.

Evcimannık türküleri

(Konuş, şennik hem masa türküleri)

ÇEKİRGÄ

Çekirgeyi nalladım,
Stambola da yolladım;
Beş para verdim elinä –
Tuz-sabun alsın gelinä.
Tuz-sabun almamış gelinä
Bir lülä almış kendinä.
Ha, çekirgä, çekirgä,
Almış lülä kendinä.

OLANNAR

Yalpuda olannar ot biçär,
Olannar ot biçär.
Çalımda, dolayda kız seçär

Dolayda kız seçär,
Tankuyu bu gecä kaptılar,
Bir kız kaptılar,
Tezicik onu attılar,
Talgaya attılar.
Sabaalen evä geldilär,
Evä geldilär.
Hadi, mari gelin, in erä,
Ha, in, dedilär.
Vay, valele, bacacım!
Bacaam acıyêr!
Brakın beni, anacım,
Bacaam acıyêr!
Çıkarınız tekerlää.
Çıkar ettilär.
– Hadi, mari, şindi in erä,
– Ha, in, dedilär.
– Vay, valele, vay belim!
Hem da bir elim!
Açan islää baktılar,
O diilmiş gelin.
O bir kara babuymuş.
Altmış yaşında.
Ne bir dişçöz aazında,
Ne saç başında...

CÜMBÜŞLÜ MAANÄ

Koca karı, koca, karı.
Sattı bana ihtâr kazı.
Edi kişi odun yarêr,
Sekiz kişi ateş edêr.
Üç gün oldu kaynadêrim
Çıkarıp ta oynadêrim.
Edi kila darı imiş,
Hepsindän da dadı gelmiş.
Üç gün oldu kaynadêrim
Çıkarıp ta oynadêrim.
Babu kazı şu yoklêêr,
Kaz sa çıkmış da otlêêr.
Üç gün oldu kaynadêrim,
Çıkarıp ta oynadêrim.
Gümüş fişkan kestirdim,
Babuyu da küstürdüm.
Helal ikramım sana.
Kukurigu horozçuum,

Nasıl yaptın kaybeldin?
Erken kalkıp ötârdin.
Bir maaleyâ etârdin.
Taukların kocasıydın,
Piliçlerin bobasıydın,
Ördeklerin kumisiydin,
Pipilerin nunasıydın.
Kazların senselesiydin.
Senselâ, da senselâ,
Urdular şu ensenâ.

OGLAN

Oglan, Oglan, kalk gidelim,
Oglan, Oglan, kalk gidelim.
Çayırdâ, bayırdâ koyun güdelim,
Ne gözâl Oglan, yalabık çoban.
Oglanın sopası – ceviz kökündân,
Oglanın sopası – ceviz kökündân,
Yanına yaklaşılmaz köpek sesindân.
Ne gözâl Oglan, yalabık çoban.
Oglanın evcezi sarı samandan,
Oglanın evcezi sarı samandan,
İçinâ da girilmâz toz-dumandan,
Ne gözâl Oglan, yalabık çoban.
Oglan, Oglan, boynuma dolan,
Oglan, Oglan, boynuma dolan,
Kolum yastık, saçım yorgan,
Ne gözâl Oglan, yalabık çoban.

TUDORKİ

– Tudorki, mari, Tudorki,
Ne gözâl da boyun var.
– Benim da boyum pek gözâl.
Kırda daaya da pek benzâr.
Aman, mari, Tudorki,
Ne gözâl da kafan var.
Benim da gözâl pek kafam,
Başçedâ kabaa pek benzâr.
– Aman, mari, Tudorki,
Ne gözâl da kaşın var.
Kaşlarım benim pek gözâl.
Kara gaytana pek benzâr.
Aman, mari, Tudorki,
Ne gözâl da gözün var.

Benim da gözlerim pek gözäl,
Kırda güvenä pek benzär.
– Aman, mari, Tudorki,
Ne gözäl da burnun var.
Benim da burnum pek gözäl,
Kuyuda kartofiya pek benzär.
– Aman, mari, Tudorki,
Ne gözäl da dudaan var.
Benim da dudacıklarım pek gözäl,
Kirezä pek benzeerlär.
– Aman, mari, Tudorki,
Ne kıvrak ta kolların var.
Benim kollarım pek kıvrak,
Benim kollarım sopaya benzär.
Aman, mari, Tudorki,
Ne kıvrak ta ayakların var.
Benim ayaklarım pek kıvrak,
Boyndrukta zevleyä pek benzär.

Yavkluluk hem evlilik türküleri

* * *

Geldi, male, bir ursuz
Bir ursuz, bir kart ursuz.
Hem çirkin, hem kusurlu,
Cepleri para dolu.
Anam-bobam düşündü.
Beni vermää düşündü.
Verselär da gitmeycäm,
Eski yarım bekleycäm.
Eski yarım sevdası,
Üreciimin faydası.
Pek gözäl hem balaban
Ayırdacek anadan.
Aldı ursuz üzüümü,
Kör olaydı gün görmöz,
Bän istärim, o vermöz,
Bilsäm, ona gideceymi.
Astırırım kendiceymi.
Payacanın ipindä,
Çibriğanın dalında.

* * *

Hay bir iki, bir iki.
Benim yarım var iki:

Biri saldat – bekleycäm,
Biri çirkin – istemäm!
Saldat olan gelecek,
Çirkin olan ölecek.
Saldat olan gelmedi,
Çirkin olan ölmedi!
Näbayım?!

* * *

Keremettän su damnar,
su damnar.
Hay, duvardan kız bakar,
kız bakar.
Bir kız bizä adarlar,
adarlar.
O kız bizä çokmudur,
çokmudur.
Küyümüzä yokmudur,
yokmudur.

YARİM GELDİ, GİDECÂM!

İlkyaz olêr, akan sular bulanêr,
İlkyaz olêr, akan sular bulanêr.
Kız oturmuş sundurmanın başında,
Gün da urmuş küpesinin taşına.
Daldan incä fidan gibi boyu var.
Baldan tatlı, şeker gibi lafi var.
Henez basmış ondört-onbeş yaşına,
Dünürçülär toplaşmışlar başına.
Anası dedi: “Çiizi yoktur, veremäm!”
Boba dedi: “Kız küçüktür, kıyamam!”
Kız sa dedi: “Yarım geldi, beklemäm”.
Kız sa dedi: “Yarım geldi, gidecäm”.

Dünürçülük türküsü

* * *

Kız oturmuş sundurmanın başına,
Henez basmış ondört-onbeş yaşına.
Ne da gelmiş zavalının başına:
Gün da urmuş küpesinin taşına.
Dünürçülär gelmiş onun başına.
Suya gider – bir incecik yolu var,
Sudan geler – bir incecik sesi var;
Başçadaki fidan gibi boyu var,

Duvarдан kireç gibi teni var.
Baldan tatlı, şeker gibi lafı var.
Anası dedi – çii zi yoktur, veremäm.
Bobası dedi – kız küçüktür, kıyamam.
Kız demiş: “Yarim geldi, beklemäm”.

Üsüzlük türküleri

ÜSÜZ ECELİ

Zaharinin başçası dolu,
Dolu, duşmannan dolu,
Üsüzü da tuttular,
Sincirlerä baaladılar,
Hem şamarlan şamarladılar.
Düüdülär hem kabaatsız.
Onu suda verdilär.
Daavacı dedi üsüzä:
– Sän, üsüzüm, ne günää yaptın
Da seni burayı getirdilär?
Üsüz cevap verämedi,
Doldu yaşlan gözleri.
Üsüzü yok kim acısın,
Üsüzü kabaatsız kapadılar.
Beş yıl oldu çürüyer
Karannıkta kapanda.
Taş olup da dayanêr
Er olup da geçirêr.

GENÇ OLDUM

Bän da, male, genç oldum,
Gençliimdän taa üüzüz kaldım.
Saçımı tarayıp gezmedim,
Sevdiim rubayı giymedim,
İstediim alaya çıkmadım,
İstediim sokaktan geçmedim...
İstämediim erdän geçirttilär,
Bir filcan zehir içirttilär.
Alıp başımı gidecäm.
İncelip tä ölecäm.
Yanmêêrım, male, öleceemä,
Yanêrım, male, gençliceymä.
Başçada güllär açtı, male, elli,
Analı-bobalı olan, male, belli;
Arpa, booday, male, biçilir,
Üsüz olan, male, seçilir.

GENÇECİK OLDUM

Gençecik oldum – gezämedim,
İstedii erlerä gidämedim,
Sevdii rubamı giiyämedim.
Al top başıma koyamadım –
Sevdii yavkluma verämedim.
İlk anam lift daktı –
Beni baktı.
İkinci anam lift dakmadı –
Beni pek güç baktı.
Gümüş bleziceklermi koymadım,
Gençliciimä doymadım.
Sedefçiklermi sayamadım.
Anamın laflarına doyamadım.
Göktä yıldız sayılmêêr,
Anaya-bobaya doyulmêêr.
Çayırılar, bayırılar biçiler
Analı olannar seçiler.
Çayırılar, bayırılar biçilmeer
Üsüz olannar seçilmeer.
Hey, ettim, o yoldan geçtim,
Bir filcan zehir içtim.
Kalkmaz döşeklerä düştüm.
Eer bän bu döşekleri çürödürseydim.
Yazıktır benim gençliimä.
Erlär uyuêr – bän uyanık.
Yarım yavklu olêr – bän yanık.
Ah, mali, mali.
Çıkarın beni dışarı.
Ondan sora da öleyim.

Kalendar adetlerinnän baalı türkülär

KOLADA TÜRKÜSÜ

Hêy, hêy!
Traka, traka evinä,
Bu avşam geldik sizä,
Sevinmäk getirelim,
Gözäl laflan söyleyim:
Kısmet olsun hepsinä,
Hem senin dä evinä!
Hêy, hêy!
Kalkmış evellär Stuän,
Atımı çaarmış: „Duman!”
O pinip çıkmış kıra,

Da bakmış: toprak kara.
Dönmüş evä, toom almış,
O kırı ekmää varmış,
hem ekärmış,
hem dä deyärmış:
Booday, booday, boodaycım,
Büü üsek sazlık gibi,
Sık ta büü fırça gibi,
Göktän gelsin yaamurlar,
Gür olsun bereketlär!
Şindi baarın, çocuklar,
Gümbürdesin dolaylar!
Hêy, hêy!
Aftada gitmiş bakmaa,
Başladı mı kır büümää:
Başaklarmış kuş kadar,
Ekin boyu saz kadar!
Bir başak salt falamış –
Avucu tenä dolmuş!
Genä baarın, çocuklar,
Gümbürdesin dolaylar!
Hêy, hêy!
Karılar elek çalkêr,
Pak unnar gözäl akêr.
Kabarêr tä hamurlar,
Yazılar ne kolaçlar,
Fırınnara atılêr,
Kızarık çıkarılêr.
Burada biz taa çalırız,
Ama geç yolda kalırız...
Tä bitki lafi söläriz,
Hepsinä dä çok istäriz:
Eviniz gercik olsun,
Sofranız dolu olsun,
Eşil pelin saçakta –
Kalınız saalcakta!
Verin, verin kolacı,
Öküzlär kırêr aacı!
Hêy, hêy!

LAZARİ TÜRKÜSÜ

Uçtum, gittim, dala kondum,
Lazari, Lazari,
Dal bana emiş verdi,

Lazari, Lazari,
Bän emişi gökâ verdim,
Lazari, Lazari,
Gök bana yaamur verdi,
Lazari, Lazari,
Bän yaamuru erä verdim,
Lazari, Lazari,
Er bana çimen verdi,
Lazari, Lazari,
Bän çimeni koyuna verdim,
Lazari, Lazari,
Koyun bana kuzu verdi,
Lazari, Lazari,
Bän kuzuyu devä verdim,
Lazari, Lazari,
Dev bana katır verdi,
Lazari, Lazari.
Pindim gittim kara suya,
Lazari, Lazari,
Kara suda kannar akêr,
Lazari, Lazari,
İki dilber durmuş bakêr,
Lazari, Lazari,
Biri küçük, biri büyük,
Lazari, Lazari.
Büücüüzünü bıçakladım,
Lazari, Lazari,
Küçücüünü nacakladım,
Lazari, Lazari.

Literatura termini **balada** gelir italyan dilindän (*balare* – oyun, oynamaa). Evel eski zamannarda bu bir şiirmiş, angısında varmış süjet, demäk belliymiş kahraman, personajlar, yaratmanın varmış başlantısı, ilerlemesi, kulminaşiyası hem çözüntüsü. Baladalar dayma gösterirmişlär bir ya birkaç ayırı oluş, razgeliş. Çoyu baladaların çeketmesi olur başlasınnar istoriyalınnar istoriyalı, haliz geçmiş işlerdän.

Baladalarda var türlü fantastikalı annatmalar.

Gagauz literaturasında ayırı baladalar yazılmadı, ama balada elemenleri var kimi gagauz yazılarında da.

Baladalar var:

- 1) Bibliya temalarına;
- 2) masal motivlerinnän;
- 3) evcimannık temalarına baladalar;
- 4) acı gerçeklär için.

Usta Manoli
(*moldovan halk baladası*)

Arceş boyunda,
Gözäl boyunda
Negru-voda
hem on kafadarı:
Dokuz büük usta,
Kalfa, duvarcı.
Manol onuncu.
O da taa üstün.
Hepsi tä gider,
Ayırmaa isteer
Manastır eri,
Bir anmak eri.
Ölä gidärkän
Görerlär birdän
Bir genç çobancık,
Käämil çirtmacı.
Nicä dä görer,
Vodê ona deer:
“Käämil çobancık,
Gözäl çirtmacı!
Arceş boyunda
Koyun otlattın,
Arceştän aşaa
Sürü haydadın...
Görmedin mi sän,
Sürü gezdirän,
Brakma bir duvar,
Bitmedik duvar,
Gözäl bir erdä,
Uygun bir erdä?”
“Neçin? Kär gördüm,
Neredä gezdim,
Bir brakma duvar,
Bitmedik duvar;
Köpeklär görär,
Ona hız gidär,
Boşuna salar,
“Ölümä salar...”
Vodê tä sesleer,
Birdän seviner,
Yolu da alêr,
Duvara yollanêr

Dokuz ustaylan,
Manollan da on.

.....
“Hey, siz ustalar,
Kalfa, duvarcılar,
Tez-tez tutturun,
İşä tutunun.
Bana kaldırın
Hem ustalayın
Üüsek manastır.
Başka ne yoktur!

.....
Ama olmarsa,
Needim çıkmarsa,
Sizi ezeçäm,
Duvar dizecäm!”
Ustalar alêr,
İplär uzadêr.
Erleri ölçer,
Temellik seçer
Hem dä hep işleer,
Duvar çekeder...
Ama ne kalkêr,
Gecä yıkılêr!
Manol tä durêr.
İşä tutunmêr.
Geceyâ yatêr –
Biş düş o görer.
Sora annadêr:
“Bän bir düş gördüm,
Açan dinnendim:
Bana yukardan
Bir ses ansızdan
Birkaç laf dedi.
Bölä söledi:
Ne işlenecek,
Gecä düşecek,
Eer koymarsaydın,
Eer tutmarsaydın
Duvar içinä,
Taşlar dizinä
İlk ani gelir,
İmää getirir,
Karının biri,
Gözelin biri.

.....
Erken sabaada
Manol uykudan
Uyandı birdän,
Kalktı erindän,
Skeleyä pindi,
Ordan gözetti,
Yola da baktı –
Gördü karartı.
Vay, da ne gördü?
Ürää ürkündü:
Onun gelini
Burayı gelir,
Onun gelini,
Kırın gözeli!
Tä o yaklaşêr,
Imää taşıyêr!
Gördükçä onu,
Ürää Manolun
Ah, kopêr heptän:
“Allah, bu nedän
Bana bir ceza –
Ölüm oncaaza?”
Dizçä o çöker,
Aalayarak ta deer:
“Ver, Allahım, yaamur,
Olsun büyük çamur,
Şişsin derelär,
Kalksın büyük sellär,
O gelämesin,
Etişämesin!
Aşaada kalsın,
Geeri da kaçsın!”
Allaa acıdı,
Yaamur yolladı,
Şiştı derelär,
Kalktı büyük sellär...
Ama nicä dä.
Gelini hep tä
Geri hiç dönmeer,
Ileri geler,
Taa da yaklaşêr,
Imää taşıyêr.
“Allah, bu nedän

Ceza neçindän?”
Genä diz çöker
Da duva eder:
“Ver, Allah, lüzgär,
Her yandan esär,
Aaçları kırsın,
Erä yattırsın,
Bayır devirsın,
Onu çevirsın,
O gelämesin,
Etişämesin,
Aşaada kalsın,
Da geeri kaçsın!”
Allaa acıdı,
Boran yolladı –
Her yandan eser,
Toprak titirer,
Aaçlar büküler,
Erä döşener,
Bayır devriler...
Ama nicä dä,
Ankası hep tä
Geeri hiç dönmeer,
Ileri geler,
Taa da yaklaşêr,
Imää taşıyêr –
Büük kahır geler,
Tä o etişer!
O büük ustalar,
Kalfa taşçılar
Çok şennendilär,
Açan gördülär.
Manol sa – kahır,
Gelini alır,
Kucak kaldırır,
Skeleyä çıkar,
Duvara koyar,
Şakacık sölä,
Yanaamı öpär:
“Dur sän, karıcım,
Korkma, sevdacım,
Seni bir duvar
Dizelim, ne var?”
Anka inanmêr,

Da şakalaşêêr;
Manol sa kara,
Kahırdan yara.
Ama tutunêr,
Duvar kaldırêr,
Düşü tamamneêr.
Duvar üseler,
Gelini dizer
Topucaklarına,
Baldırcaklarına,
Dizçezlerinä,
Kemiceklerinä...
Anka, zavalı,
Görüp, ki aslı,
Gülmeer hiç şindän,
Deer salt güüsündän:
“Manole, Manole,
Usta sän Manole,
Bitir şakanı,
Acı Ankanı,
Manole, Manole,
Usta sän, Manole,
Pek sıkêr duvar,
Güüdemo kırar!”
Manol salt susêr,
Duvar kaldırêr;
Duvar üseler,
Gelini dizer...
“Manole, Manole,
Usta sän Manole,
Pek sıkêr duvar,
Güüdemo kırar!”
Manol sa, deli,
Dizer ileri...
Duvar üseler,
Gelini dizer
Dudacıklarına,
Kafacına.
Anka diziler,
Hiç ta görünmeer...
Salt işidiler –
Sesçeezi geler
Duvar içindän,
Bitki sözündän:

“Manole, Manole,
Usta sän, Manole,
Duvar pek sıkêr,
Canım tä çıkêr!”
.....
Hazır manastır,
Negru tä bakır:
“Siz büük ustalar,
On duvarcılar,
Söleyin dooru,
Var bendä soruş:
“Yapırsınız mı
Başka manastır,
Bundan gözeli,
Dünnä özeli?”
“Mutlak, yapırız
Taa manastırı,
Çok taa aydınını,
Hem dä çok şanmı!”
Vodê sesledi,
Düşünmää etti,
Sora da çetin
Verdi bir izin:
“Skeleyi bozmaa,
Merdveni almaa,
O on ustalar
Orda kalsınnar
Da çürüsünnär
Üsek örtüdü,
Başka manastır
Düzämesinnär...!”
Da bu ustalar
Şindi näpsınnar?
Manol düşündü,
Fikir düşürdü:
Kanat yapsınnar,
Erä uçsunnar.
Ama uçtukça,
Erä düştükçä
Bir biri ölä,
Canını verär.
Manol sa ama
Hazırkan uçmaa,
Tä işidiler,
Duvarlan geler

Bir buunuk sesçääz,
Bir sunuk sözçääz:
“Manole, Manole,
Usta sän, Manole,
Duvar pek sıkêr,
Canım da çıkêr!”
Nicä işider,
Manol kaybeler,
Gözleri tunêr,

Dünnä kapanêr,
Bulutlar kopêr,
O da tä, atlêêr!
O üseklerdän,
O örtülerdän,
Ölü dä düşer...
Hem nicä düşer
Bir çöşmä sızêr,
Göz yaşı sızêr...

Çevirmä yaratmalar

İsus Hristozun vaatizlii

Açan İsus Hristos tamannamış 30 yaşını, o gelmiş İordan deresinä, nanda Ay İoan vaatiz edärmiş insanı, da istemiş, ki onu da vaatiz etsin. Ozaman Ay İoan demiş ona: “Bän läüzüm vaatiz olayım Sendä, Sän sä geldin, bän vaatiz edeyim?” Ama İsus cevap vermiş: “Brak, zerä şindi ölä düşer, sän vaatiz edäsin beni!” Da girmiş su içinä vaatiz olmaa. Ozaman göktä peyda olmuş bir büyük şafk da Allahın ruhu inmiş onun başı üstünä bir guguş gibi. Da işidilmiş bir ses göktän: “Buydur benim sevgili oolum, angısını istedim. Bunu siz sesleyäsiniz!”

Vaatiz olduktan sora Hristos gitmiş bir çöllü erä, nanda horuç tutmuş hem duva etmiş 40 gün. Bundan sora yollanmış gezmää kasabadan kasabaya, küüydän da küüyä da üüretmää insanı ne yapsınnar, ki kazan-sınnar sevgi Allahın tarafından.

İsusun yanına toplanmış adamnar, angıları üürenärmişlär ondan. Onnara deyärmişlär apostollar. Onnar onikiymiş: Ay Petri, Ay Pavel, Ay İosif, Ay İakov, Ay İoan...

İsusun Paskellä sofrası

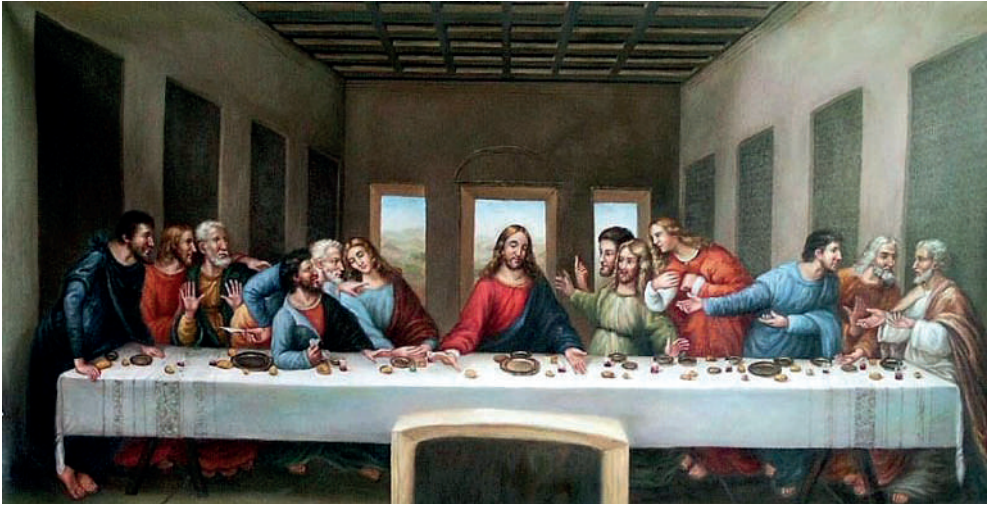
Avşam üstü Saabi dä geldi öbür üürenicilärlän da gittilär o evä, nanda hazırda o sofrä.

Sofraya oturacaandan ileri Saabi İsus Hristos yıkadı kendi üürenicilerin ayaklarını. Bununnan O Verdi onnara örnek usluluk için, ki üüseklenmesinnär hem saymasınnar kendilerini başkasından taa üstün. Sora dedi: “Bän yıkadım sizin ayaklarınızı, sizin Saabiniz hem Üürediciniz, bölä siz dä borçluysunuz biri-birinizin ayaklarını yıkasınnar!”

Ayak yıkamasından sora oturdular sofraya. Kurtarıcı dedi onnara ozaman, ani o istedi isin onnarlan ziet çekmektän ileri.

Sora, alıp elinä ekmää, iisözledi onu, deyip: “Alın, iyin, bu benim güüdämdir, angısı sizin için kırılêr, ki baaşlansın günääläriniz”.

Sora, alıp filcanı şaraplan, dedi: “İçin bundan hepsiniz, bu benim kanımdır, eni kanunun, angısı sizin için hem çoyu için döküler, ki günääläriniz baaşlansın”.



”Таємна авшати”, Leonardo da Vinči, 1495–1497 yıllar.

”Тайна вечеря”, Леонардо да Винчи, 1495–1497 рр.

Sofrada Kurtarıcı söledi üürencilerinä, ani kâr bu gecä, onnarın birisi satacak Onu fariseylerä. Üürencilär, şaşıp, baktılar biri birinä, İoan da, angısı oturardı Saabinin yanında, sordu Ona, kimdir o. “Angısına bän uzadacam ekmeemi, o da banacak benim çinimä, oydur”, – cuvap verdi İisus.

Kurtarıcı uzattı ekmeeni İudaya, bu da banarak İisusun çinisindän, sordu: “Diilim mi bän o, Üüredici?” Kurtarıcı ona cuvap verdi: “Sänsin, hem ne isteersin yapmaa, yap taa tez!”

Sofra bitip, Kurtarıcı gitti üürencilerinnän barabar, ama İuda gitti fariseylerä para kabletsin da alsın askercileri tutmaa İisus Hristosu.

Getsiman başçasında

Da gitti İisus üürencilerinnän bir başçaya İerusalimin kenarında, adı Getsimani. O bulunardı Maslin bayırın eteklerindä.

Gidärkän o başçaya İisus dediydi üürencilerinä, ani kâr o gecä onnar hepsi brakaceklar Onu. Apostol Petri ama dedi: “Saabi, bän Seni brakmaycam, makar bileyim, ani ölürüm Seninnän!”

İisus dedi ozaman ona, ani kâr o gecä o üç kerä atılacak Ondan, horoz ötmedään taa.

Etişip o başçaya, Kurtarıcı braktı “rencilerini” girmektä duva etsinnär. Apostol Petri hem İoan barabar İakovlan gittilär başçanın içinä. Onnarı O braktı bir sapa erdä, deyip: “Kalın burada, gözledin hem duva edin!”

Sora Kurtarıcı uzaklandı onnardan, düştü üzünnän erä da duva etti: “Bobam, varsa kolay, geçsin bu filcan bendän, ama diil nicä bän isteerim, ama nicä Sän isteersin!”. Filcan O deyärdi zietlerinä hem ölümünä.

Duvasını bitirdiynän, İisus döndü o üç üürencisinä, angılarını buldu uyuyarak, azarladı onnarı, ani beklämedilär Onu.



Getsiman başçası. Гетсиманський сад

Sora gitti da genä duva etti Allaha. Da genä döndü üürenicilerinä da genä buldu onnarı uyuyarak. Bu sıra uyandırmadı onnarı, ama gitti duva etmää üçüncü kerä. Bu kerä Onun duvası olmuştı ölä kızgın, ani onun annısında ter damnaları kana dönmüşülär, da akardılar erä. Bu duva-dan sora O pek yufkalandı. Bir ayoz indi göktän da cannandırdı Onu.

Bundan sora O gitti enidän o üç üürenicisinä da dedi: “Siz uyuyêersı-nız hem dinnenersiniz da bilmeersiniz, ani yaklaştı o saat, açan Adamın oolu verilecek günäakerlerin elinä!”

Da gidip başçanın tokatlarına doru barabar, buluştular öbürlerinnän dä. Taman ozaman İuda gelärmış askercilärlän tutmaa Saabiyi İisus Hristosu. İskariotlu İuda, angısı pek tamahmış paraya, annaşmış fari-seylärlän, ani 30 gümüşä o verecek onnarın elinä İisusu. Askercilär dä demişti, ani alsınнар te onu, angısının yanaanı o öpecek.

Etişip başçaya, nända İuda bilärdi, ani olacek Hristos, onnar, hakına, karşı geldilär Hristoslan da İuda tez öptü onun yanaanı da dedi: “Sevin, Üüredicim!”. Ama İisus cuvabını vermiş: “Ey ba dost, bir öpmäklän sän satmaa beni isteersin?”. Sora danışıp askercilerä: “Kimi aarêrsınız?”. Onnar dedilär: “Nazaretli İisusu aarêrız!”

– Bänim! – dedi onnara Kurtarıcı. – Bän herkereydin sizinnän temp-luda! Neçin almadınız ozaman da geldiniz gecä tutêrsınız beni, bir hırsız-ı gibi?

Askercilär korkudan erä düştülär üzlerinnän da durdular ölä bir par-ça vakıt ölümlär gibi.

Kendilerinä geldiynän, Kurtarıcı genä sordu onnara, kimi aarêrlar da onnar hep ölä cuvap ettilär.

– Demedim mi sizä, ani Bänim? Alın beni, ama bunnarı brakın gitsinnär!

Ozaman askercilär hızlandılar Kurtarıcının üstünä, ki tutsunнар onu. Apostol Petri hızlandı korusun Onu. O çıkardı kılıcını da kesti bir askercinin kulaanı. Kurtarıcı baardı ona bunun için, deyip:

– Petri, sok kılıcını kınasına. Kim kılıç kullanêr, o kılıçtan kendisi ölür. Sän inanmêersın mı, ani bän istesäm, duva ederim Bobama yollasın ayoз askerlerini, ki korusunнар beni? Ama ozaman tamamnanmayacak ne yazılı, ani ölä läüzım olsun.

Bundan sora Kurtarıcı aldı o askercinin kesik kulak parçasını da yaşırtırdı erinä, alıştırıp onu taa erindä.

Askercilär baaladılar Saabi İsus Hristosu da kâr o gecä götürdülär Onu arhiereyä.

Apostol Petri hem İoan gittilär askercilerin ardına arhiereyin evinä, isteyip görmää, ne olacek onnarın Üüredicisinnän.

Kurtarıcının zietleri



İsus Pilatın önündä, M. Mukaçi, 1881 yıl.

Исус перед Пилатом, М. Мукачи, 1881 р.

İsusun davalanması. Askercilär, açan getirdilär İsusu arhiereyä, bu sordu Ona üüretmekleri için. Saabi cuvap verdi:

– Bän lafettim insannan açık sinagogalarda hem templuda, näanı toplanırdık hepsimiz. Lafetmedim bişey saklıdan. İstärsän bilmää, nelär üürettim, sor te onnara, kim beni sesledi.

Ozaman bir askerci urdu Kurtarıcının üzünä, baarıp:

– Bölä mi sän cuvap edersin arhiereyä?

Ama kurtarıcı dedi:

– Dooru lafetmediysäm, göster, ama diilsä, neçin düüyersin beni?

Bu arhiereydän Saabi İisusu götürdülär başka arhiereyä, Kayafaya, davalasın Onu. Kayafa İisusun en büyük duşmanıdır. O toplamıştı buncak farisey hem başka da duşmannarı, angıları türlü-türlü yalannarlan amazlarmışlar Kurtarıcıyı, ki ölümä kararlamaa Onu. Bölä birisi dedi, ani o işitmişmiş, nicä Kurtarıcı üünärmiş, ani O varmış nicä yıksın Allahın templusunu da üç günün içindä kursun onu enidän. İisus dedi:

– Bän ölä demedim, ama dedim, ani yıksınnar kliseyi da bän üç günün içindä kaldıracam onu erinä!

Bu laflarlan İisus annattı Kendi teni için, gösterip, ani eer evreylär öldürärsäydılar Onu, üçüncü günü O dirilecek.

Görüp, ani yok bir da aslı argument hem kabaat Kurtarıcıya karşı, Kayafa sordu Ona: “Diri Allahın adına, sölä, aslı sänmiysin Hristos, Allahın Oolu?”

Kurtarıcı dedi:

– Dooru hem hakikatı deerim sizä: şindänsora göreceniz Adamın Oolunu oturarak Bobanın saa tarafında hem geleräk Gök bulutların üstündä!

Bu lafları işidip, Kayafa üfkeleni, fırladı erindän da paraladı rubalarımı kendi üstündän. Sora baardı: “Taa ne göstermeklär läüzüm. Tä işittiniz mi, nicä o gülmää alêr Allahın adını! Ne deyceniz, artık?”

Bu soruşa hepsi fariseylär baardılar: “Kabaatlı o, ölüm düşer ona!”

Butakım zeetledilär İisusu perşembä gecesindän taa cumaa sabaalenadan da götürdülär o vilayetin başkanına Pontiy Pilata, ki o da kaaviletsin bu cezaı, Hristosa ölüm.

Pilat sesledi hepsini amazları İisusun üstünä, çıktı dışarı da dedi, ani o bulamêêr ona bir da kabaat. Ama Saabinin duşmannarı hep baardılar, ani yalandırmış, ani o Allahın ooluymuş, ani o insanı bulandırarmış da läüzümmiş ölsün.

Ama Pilat, annayıp, ani İisus diylmiş oralı, ama Galileyadanmış, yolladı Onu oradaki padişaa İrod cezasın. İrod umutlanmış, ani İisus yapacak onun önündä bir hayret, ama İisus bişey yapmadı, ne da dedi bir cevap ona.

İrod üfkeleni da izin verdi gülüntü yapmaa İisusu – giydirsinnär Ona bir kırmızı gölme (padişaa giyimi) da ölä yollasınnar geri Pilata.

Pilat genä demiş insannara, ani o bulamêêr kabaat bu adama da yok nasıl öldürsün onu. Ama fariseylär hem onnarın insannarı hep bir baardılar, ani kabaatlı, ölüm ona. Da bölä birkaç kerä.

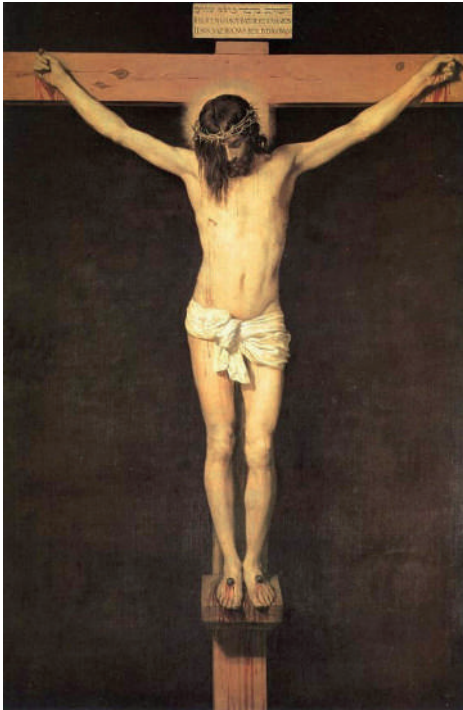
Yaklaşarmış ozaman Paskellä yortusu (bak Paskellä çoktänki bir eski yortuymuş iudeylerdä) da, adetä görä, Pilat baaşlarmış kabaatlı cezadan birisini, kimi insannar deyarılmış. Pilat, isteyip kurtarmaa İisusu ölüm cezasından hem sanıp, ani insanın canı acıyacak da deyecek İisusu baaşlasın, sordu: “Kimi baaşlayım? Hırsız Varavayı mı osa İisusu mu?”

Ama insannar, angılarını hep hıstırdı fariseylär, baardılar: “İsusu kruçaya gersinnär!” hem dedilär, ani imperatora etişecek, ani o cezalamadı Rim imperiyasının duşmanını, angısı kendi isteer padişaa olmaa.

Pilat gördü zoru kayıl olsun İsusun kruçaya gerilmesinä. Ama dedi getirsinnär ona bir kap suylan da yıkayıp ellerini, dedi: “Bän kabaatlı diilim bu dooru adamım kanı için”.

İuda, işidip, ani İsus ölüm cezasına kararladılar, pek pişman olmuş kendi yaptın için. O gitti arhiereyä, verdi geeri o 30 gümüşü hem dedi: “Bän yanıldım, ani sattım kabaatsız kanı”. Arhierey ama ona: “E, bizim ne zorumuz? Sän kendin esabını yapırsın!” da attı o 30 gümüşü geeri.

İuda genä sıbıttı o 30 gümüşü da gidip asıldı.



*İsus Hristos kruçada gerili,
Diego Velaskes, 1631 yıl.
Розп'яття Христа,
Дієго Веласкес, 1631 р.*

zadan. Ozaman İsus baardı pek seslän: “Allahım, neçin braktım beni? Bobam, senin ellerinä canımı vererim!”. Da öldü. Birdän dä bir tepremek sarsaladı bütün topraa, taşlar parça-parça oldular, klisenin dä kapıtapızması iki paya yarıldı. Bekçilär korktular da baardılar: “Bu adam dooru da ani Allahın Ooluydur!”

Avşamneen İsusun bir üürenicisi İosif gitti Pilata da istedi İsusun güüdesini gömsün. Pilat pek şaştı, ani İsus ölä tez ölmüş, da izin ver-

Açan Pilat verdi İsusu iudeylerin elinä gersinnär Onu, onnar çekertilär mascara etmää Kurtarıcıyı, sora koydular arkasına bir büyük hem aar odundan kruça, ki Kendisi taşısın onu ceza erinä, Golgofaya.

Etişip Golgofaya, verdilär İsususa için şarap adetä görä. Ama O içmedi. Onu soyundurdular da gerdilär kruçaya, enser kakıp ellerinä hem ayaklarına. İki tarafına da gerdilär iki cezalı hırsız. İsusun kruçasının yukarsında yazdılar: “Nazaretli İsus iudeylerin padişaaası” (sade bukvaları “NİİP”). Fariseylär hep gülmää alardılar: “Sän, ani klisä yıkıp üç gundä onu düzersin, kurtarsana şindi kendi kendini!. Başkasını kurtarardın, kendini ama kurtaramêersin!”. “Nesoy Allaasın sän?” “İn kruçadan erä, görelim da inanalım”.

Saabi İsus duva etti onnar için bölä: “Boba, prost et onnarı, zerä bilmeerlär, ne yapêrlar!”

Ölä bir saat altıda karannık çöktü bütün topraa da tuttu ölä saat doku-

miş versinnär İsusun güüdesini. İosif indirdi güüdeyi kruçadan, sardı bir biyaz kefen bezinnän da gömdü onu taş mezara, üstünä da koydu bir aar taş. İsusun ölüsü hem gömülmesi oldu Cuma günü. İkinci günü, Cumaartesesi, fariseylär gittilär Pilata da dedilär koysun bekçi İsusun mezarına, zerä onun üürenicileri varmış nicä alsinnar onun ölüsünü oradan da desinnär sora, ani o duumuş. Pilat koymuş bekçileri, fariseylär dä mühür mumunnan peçatlamışlar mezarı.

Hristozun dirilmesi

İsus Saabinin güüdesi durdu mezarda Cumaadan Cumaartesesi geceyädän Pazara karşı. Gece yarısından sora Kurtarıcı dirildi da çıktı mezardan, hiç açmayıp üstündän taş.

Kurtarıcının dirilmesindän sora oldu bir tepremäk da bir ayoz, inip Göktän, aktardı taşı mezardan. O ayoz benzärdi yıldırıma. Bekçilär tinsindilär korkudan da erä düştülär üzlerinnän da kaldılar ölümlär gibi. Kendilerinä geldiynän, onnar kaçmışlar kasabaya da sölärmışlar, ani Hristos dirildi. Ama fariseylär ödemişler onnara para, ki yalan sölesinnär. Ama başkaları annamışlar, ani İsus dirildi da hepsi biri-birinä deyärmişler: “Hristos dirildi!” da cuvap edärmişler: “Hakına dirildi!”

Ozamandan da kalmış bu danışmaklar. Hem ani Hristos dirilmiş haliz Pazar günü Paskelledä.

Runi yazıları

1. Eski oguz-türk literaturası

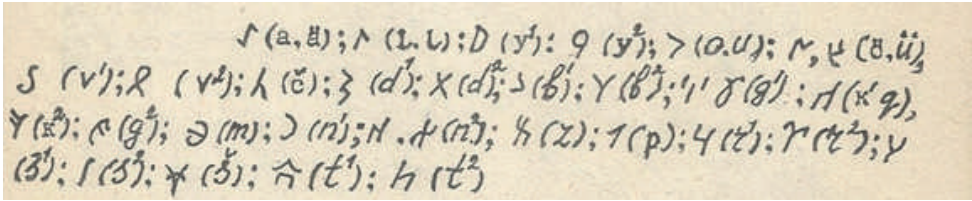


Runi yazıları

Türk halkların yazılı literaturaları çekederlər hep oguz dedelerimizin yazılı literaturası elementlerindän (örneklerindän), angıları kalmışlar yazılı anmak taşlarında Orhon deresinin alçaklarında. Başka yazılı taşlar da bulunmuşlar Enisey deresinin alçaklarında. Selenga deresinin dä alçaklarında. Altay bayırların da içindä. Oguzların varmış ozamannar kendi yazı bukvaları – run yazıları.

Onnarlan yazarmışlar kısa tekstlär mezar taşlarında “ölmüşlerin hatırına, onnarın yaşaması için, yaptıkları için metetmek lafları hem şiirleri dä. O tekst yazılarını çizärmişler, oyardmışlar taşın üzündä. Bölä tekstlerä deniler epitafiya, onnar en eski literatura yazıydılar. Oguz dedelerimiz yazmışlar onnari taa VII-VIII-ci asirlerdä kimi kagannarın, hanların hatırını, nicä Bilge-kagan için, Kül-Tegin için, Tonü-kuk için, Moyun-çur için h.b., angılarını var nicä saymaa oguz-türk dedelerimizin

en eski poëziyası. Onnardan annäärız dedelerimizin yaşaması için da kimi haberleri.



Biçkaç örnek tekst (uydurulu gagauzçaya):

“...yıl da kaldırıldı (koyuldu trona), açan bizim han- kullanardı ilimizi “tauk” yılında... Benim Eltemiş-hanım öldü, onun canı uçtu. Onun oolu, benim yabgum, kagan oldu.

...Kaganlaa oturdu. Onun oolları oldular (birisi) – tarduşların yabgusu ama (birisi) – tölislerin şadı. Benim hanım ili kullanardı.

...Saabi (çorbacı, han), hey, helal! O, bayır kurdu! O, sän “Benim halkım, yazık, bän razı olamadım”.

“Şimdi ama razı oldum inanımnan, usluluumnan da iyilip, koymadım üreemä üsek metinnik”.

Bilge-Kagan için yazılar

“...girgin hem şanlı oguzlar... benim dedelerim seksän yıl kuvettä bulunmuşlar. Yurtluumuz hem onun dolay komuşuları erleri iki derä arasında (Selenga hem Tol dereleri). orhon da deresindä ... açan ... yıl onnar kuvettä bulundular... Yıl geçti. Benim saabim yukarda maavi Gök aşaa da boz Toprak genä... Bana ad koydular. Benim irmi sekiz yaşında, yılan yılında, açan bän kalkındırdım haklkımı – yurdumu, ozaman bän atlı ordumu yolladım da o duşmanı tepeledim. Bin askerli ordu yolladım. “Ozmuş – tegin geler Odurgandan!” – dedi o. “Kavra onu!” – dedi o... bän izledim onnarı. Bän geçtim Kara-kumnarı da Kögürdä, yakın Kömür bayırlara hem Yar deresinä, orada bän urdum onnarın üstünä edinci ayın 14-cü günündä... orada bän izin verdim duvar kaldırısnar bana koruntuda bulunmaa... onnarın hanı orada ölüm buldu... orala bän onnarı kuvedimä iylttim.

İkinci kerä “koyun” yılında genä düüştüm da ensedim onnarı... ikinci ayın 6-cı günündä... Maymun yılında da düüştüm da ensedim... onnarın eni hanını kavrardım esirlä hem onun karısını da (hatunu) aldım.

Sora da düüştüm onnarla hem üç-karluklarla da, tokuz-tatarlarla da, da ensedim. Batı tarafında kuruldu yurtluk on-ok (oguzlar)...

Bunnarı benim babam annattı. Cümnä insannar onu kagan koymaa varmışlar. Böleymiş dedelerimizdä adet!”. Onnar demişlar: “Hepsini dolay komşuları o aldı kuvedinä, ona yabgu dedilər ozaman”. Sora da, “patkan” yılında, demişlar: “Kıymetli olanın kuvedi halkı sırada getirer,

ama Kıymetsiz olanın kuvedi su olêr!” – bola deyeräk cümnä halk bildirmiş (ayırmış) onu kagan, Bilge-kagan, karısını da – Elbilge-hatun.

“Olup kagan, karım da hatun, bän koydum stupumu Süngüz-Başkan ayozlu bayırın batı tarafında”– dedi bitkidä Bilge-kagan, hem dä “Bir Tangri, kuvet ver!”

2. *Oguzistanda yazılı literature için.*

Orta Aziyada. VIII–X-cu asir.

Orta Aziyeyä, Aral denizi hem Sır-Derä derenin kırlarına geldiynän, nända kurduydular kendi eni devletini. Oguzistanı, oguz dedelerimiz hep kullanarmışlar o eski run yazılarını, hep yazı brakarmışlar mezar hem başka taşlarda da, ama deri yapraklarında da kimi kiyat ta yapraklarında h.b. Bekim yazılmıştır başka literature tekstleri dä, ama şindi onnar bilinmeerlär, bekim kaybelmişlärdir.

Biliner ama, ani bir üürenmiş oguz *Mahmud Kaşgari* (Kaşgarlı Mahmud) yazmış bir laflık, angısı geçirmiş çok oguz söyleyişleri, bilmeyceleri, adetleri, oynunarı hem dä kendi haberleri oguzlar için, onnarın dili için, yaşaması için, toprakları için, istoriyası için, folklore için h.b. O geçirmiş laflına kendi şiirlerini dä – o poêtmış dä, hem başka oguz poêtlerin dä şiirlerini, ama onnarın adlarını göstermemiş. Hep bu laflıkta bulunêr bir oguz halk dastanından gözäl sıralar-şiir halk geroyu için Afrasiyab için, angısı şindiyä etişmemiş.

Kaşgarlı Mahmud yaşamış XI –ci asirdä Kaşgar kasabasında Orta Aziyada, nända üürenmiş orta şkolada, sora gezmiş hepsindä oguz hem türki erlerindä, aullarında da toplamın laf, söyleyiş, bilmeycä, şiir h.b., sora da gitmiş Bagdad kasabasında da üürenmää hem yazmaa“laf-lı”. Adını koymuş “Divanu lugat-it-türk” (“Словник тюркських мов”). O üürenmiş başka dilleri da, bilärmiş arab hem pers dillerini dä.

Kaşgarlı Mahmudun vakidında oguzlarda varmış çok başka da üürenmişlär. Onnarın biriymiş Yusuf Balasagünlü, angısı yazmış bir käämil poêma “Kutagu bilig”. (“Kısmet getirän bilgilär”).

Butakım, biz annêêriz, ani Orta Aziyeyä dä geldiynän oguz dedelerimiz zengin yazılı literature düzmüşlär.

Şindi okuyalım, tanıyalım kimi ozamankı oguz şiirlerini.

* * *

“Sevgi beni kaavi yapêr!
Su damnası çıkıp bayırdan akêr!
Insannarda senin metinniin gezsın!
Islää biläsin dilini!
Kazan salt ii laflar!”

Kaşgarlı Mahmud

Başka poëtlerin şiirleri “Laflıkta”

* * *

“Bilgi aradım bän,
Bilimcilerin ardına gezdim,
Insandan Uzak kaçtım,
Biyaz eleli beygirimi acımadım!”

* * *

“O, oolum, sana nasaat brakêêrım bän:
Karşı gelirsän üürenmiş insane,
Onnara yaklaş, utanma sän,
Kazan bilgi hep onnardan!”

* * *

“Bizdä vardı käämil ne insannar,
Üüsek bilgileri kullanan.
Insana verärdi çok akıllar,
Cannar iyilenärdi onnardan”.

* * *

“Oglannar ko işlesin,
Aaçlardan almaları toplasın,
Avlanmaa hem gitsin.
Karaca hem eşää avlansın...”.

* * *

“Ko ahmaklar kaybelsin,
Yurtluum kısmet olsun,
Yabanıylan dost koyun,
Kahır, acı bizdän gitsin!”

3. *Hak-oguzların, gag-oguzların Balkanda yazılı literaturası.*

Istoriyamızdan bileriz, ani oguz dedelerimizin bir payı, Kabul etmeyip islam dinini, Orta Aziyadan çıkmışlar da gelmişlär Balkana. Orada onnardan duumuş gagauz halkımız. Hak-oguz dedelerimiz getirmişlärdir Balkana eski oguz-türki folklorundan hem yazılı literaturasından yaratmalar. Onnara görä hem dä Balkan halkların literaturalarına görä onnar düzmüşlär taa kendi literature yaratmalarını. Onnara deriz “Gagauzların Balkandan literaturası”. Orada da varmış hak-oguz, sora gagouz poëtleri, yazıcıları, çeviricileri, ama angıların adlarını genä az bileriz şindilik. Tekstleri dä pek az bileriz. Onnarın kimisi, bezbollahi, girmişlär bizim halk türkülerimizä, annatmalarımıza, legendalarımıza. Ama açan bizim insan kabul etmiş orada hristian dinini greklerden hem bolgarlardan, ozaman başlamışlar çevirmää bizim dilimizä klisä

duvalarını, türkülerini, nasaatlarını. Bunnara deeriz “Religiya literaturası”. Taa sora çevirilmiş “Klisä kiyadı” Varna kasabasında, 1874-cü yılda h.b. Religiya çevirili literaturasından başka, gagauz avtorları yazmışlar kendi yaratmalarını da, angılarında gösterämişlär gagauzların yaşamasını, zorlarını, zaametini, savaşlarını, sevdalını. Balkandan folkloru hem yazılı da literaturasını gagauzlar getirmişlär sora Besarabiyä.

Elbetki, hak-oguzlar Balkana getirämedilär yada kullanamadılar eski oguz runi yazılarını. Burada karşı geldilär taa düzgün yazılar greklerden hem bolgarlardan da kullandılar onnarı, haliz hristian dininnän barabar. Klisä duvalarını, türkülerini, taa çok eldän, yazarmışlar kimi grek yazılarınınan, kimi dä bolgar “Varnedeki duva kiyadı”, deyecez, yazılmış-çevirilmiş bolgar yazılarınınan. Ama taa ilerdeki çevirmelär, başka da literatūra yazıları düzülärmişlär grek yazılarınınan.

İlk zamannarda burada Besarabiyada da gagauzlar kendi arasında kiyat yazmalarında taa kullanarmışlar grek yada bolgar yazılarını. Ama bir üürenmiş adam Moşkov V., ani tanımış gagauzları, gösterer, ani gagauzlar hep ozamannar kullanarmışlar valah yazılarını, romın yazılarını.

4. Gagauzların Besarabiyada yazılı literaturasından.

* * *

“Bucaan ihtär yamaçları
Dayanamayacak hiç bitkisiz,
Ki erindä olsun ersiz,
Hep çiyensin insannarı,
Fakir hem olsunnar dilsiz!

Bucaklı Gavril

Aleksandr Sergeeviç Puşkin

Kış sabaası

Ayaz, güneş; kâmil günüm!
Sän taa yuêersın, dost gülüm
Vakit, dilber, artık uyan:
Nazlı gözlerini açtır,
Poyraz Avroraaya baktır
Gözäl yıldız – sän peydealan!

Avşam, tutêrsın boranı,
Tunuk gökü hem çıvgını?
O ay gökâ, soluk heptän,
Edäardı ancak bozarlı,
Durardın sän hem kahırlı –
Ya büün sa...



Bak sän pençeredän:
Mavi, açık gök altında
Kämil kilim yaraşında
Kaarlar -- döşek günä şılêêr;
Salt daa boyunca kararêr,
Çamnar kaarlar içindän bakêr
Derä dä – buz pek yalabêêr.

Güneş, aydın bütün içer
Kamin içindä ateş geçer,
Sıcak hem şen üüreemizä,
Ne iy bölä gündä!
Ama koşsak kızaa hem dä
Helal oldur ikimizä!

Işsiz kaarda kayıp seftä.
Ko kızaamız uçsun heptän,
Tutamaylım beygirleri;
Da boş kırı dolaşalım,
Daalarlan hoş buluşalım,
Uçup, geçip dereleri!

Sibirä

Şu Sibirin zınnarında
Hodul dayanın hem girgin.
Kaybelmeyecek bir zamanda
Çalışmanız yaşlı sizing.

Kısmetsizliin bir kardaşı –
Umut sizinnän orada,
Hoşluk verir hem da karşı
O iy vakıt gelir sade.

Nicä zının iniklernä,
Sevgi, dostluk sizä giri,
Geçip titsi rezeleri,
Girer serbest lafım sizä.

Düşär aarlı o bukaalar,
Zınnar erädän cingilir,
Sizi svoboda karşılar,
Dostlar kılıç sizä verir.

Çevirdi Dionis Tanasoglu

SENSİZ PEK AAR

Kırlangaçlar uçêr, ya bak,
Cevizlerdän düşer yaprak.
Baaya koncék büün-yaarın kaar, –
Sensiz pek aar, sensiz pek aar.

Gelsän, alayım seni kucak,
Bakayım sana, nicä uşak.
Isteerim güüsündä kalmaa
Uyuklamaa, uyuklamaa.

Gidärim bän sana karşı,
Gezärdik sora sarmaşık.
Çıkardık taa eşil kıra
Diyl bir sıra, diyl bir sıra.

Bu dunnedä var çok gözäl –
Sansın ateş serper gözlär.
Ama sana yakındır kim,
Benim sevgim, benim sevgim?

Kızışarak yana-yana,
Yapêrsın aydınnık bana.
Yıldız gibi gözälsin sän,
Ama gelsän, ama gelsän...

Kış yaklaşêêr, sabaylän kraa
Silker yola sarı yapraa
Kırlar kaldı çıplak hem saar,--
Sensiz pek aar, sensiz pek aar.

Çevirdi P. Çebotar

Gagauz kulturasında gagauzların şanni insannarı

EMELYAN STOYKOV

Emelyan Stoykov duudu 1901 yılda Aleksandrovkada Bolgrad rayonunda Odes bölgesindä. Makar olaylar sıbıvardı onu memlekettän memleketä, ama baalantıyı ana tarafınnan hep tutardı, işbirlii yaparak jurnallan “Krasnaya Bessarabiya”. Biradada çıktı tipardan onun bitki reportajı.

28 yaşında Emelyan Stoykov çikêr gider kendi küüyündän Aleksandrovkadan. O vakıtlar Rumuniyanın hem Braziliyanın arasında vardı anaşmak gitmää işlemää Braziliyada. Binnän insan kalkındı o vakıtlar, ama ölä oldu, ani orada yaşamak taa da zoordu. Bu işleri Emelyan yazdı jurnalda “Krasnaya Bessarabiya”. Bu jurnal o vakıtlar tiparlanardı Moskvada. Zаметkanın adıydı “Prihoditsä dolgo jdat oçeredi” № 7 1935,

yıldan. Jurnal makalesində annadıldır, nasıl besarabkahlı, angıları oturuştular San-Paulun kenarında, büyük havezlän beklärdilär o jurnalı okumaa deyni.

1935 yılda zaabillik kuvedinä karşı koyup, Stoykovu çıkardılar kendi Vatanına. Açan gemi durgundu franțuz portunda Bordo, o, aldadıp bekçileri, kaçtı rumun gemisindän. Pordun işçileri yardım ettilär Stoykova saklanmaa.

May bir yıl Emelyan kanuna aykırı yaşadı Franțiya, neredä etiştir-di girmää dolaya “Bessarabskoe zemläčestvo”. Annayıp, ani İspaniyada gider vatandaş cengi, Stoykov geçer Barselonaya da düşer Madrid fronduna. Baalantı jurnallan kaybelmeer.

Bitki korespondențiya tipardan çıktı mardın 13-dä 1937 yılda. Mardın 21-dä Gvadalahanın yanında cenktä düüştä Stoykovu öldürdülär. Komandan internatıonal brigadasında Oskar Briç yolladı haber redakți-yaya, ani Stoykov öldü. “Biz hepsimiz pek beenärdik bu şen hem korkusuz dostu,” – yazardı Oskar Briç.

Emelyan Stoykov yazdı diil çok statya, ama o aazıcık yazmaklardan biz bileriz onun kısa, ama dolu yaşaması için. O gazeta statyaları kaplardılar Latin Amerikayı hem Evropayı. Onnarın yardımınnan var nasıl annamaa Stoykovun geografiya gezmeklerini: Buharest, San-Paulu, Parij, Barselona, Madrid, Gvadalahara... olmaydı bu cenk, bu hodul idealist gezeceydi bütün dünneyi, aarayarak kısmet, dooruluk, serbestlik.



Baalantı – зв’язок (укр.), связь (рос.)

İşbirlik yapmaa – співпрацювати (укр.), сотрудничать (рос.)

Zaabillik kuvedi – опір владі (укр.), сопротивление властям (рос.)

Çikarmaa – вислати з країни (укр.), выслать из страны (рос.)

Kanuna aykırılık – нелегально (укр., рос.)

Komandan – командир (укр., рос.)

Jurnal makalesi – журнальні статті (укр.), журнальные статьи (рос.)

PETRİ ZAVRAK – GAGAUZ FOLKLORCUSU

(1917–1942)



Gagauz kulturasında Zavrak aylesinin var özel bir eri. Bu soy vermiş dünnäyä inteligent insanları, angıları izmet etmişlär kendi halkına hem başka memleketlerdä da. Zavrak familiası çekiler Kubey küüyündän (Ukraina), ama kökleri var Kıpçakta, Aleksandrovkada (Satılık-Hacı). Petri Zavrakın dädusu kendi Aleksandrovka küüyündän, malisi sa Kubey küüyündän. Onnarın uşakların birisi Harlampiy 1907-ci yıldan duuması, bitirmiş Yaş universitetini, biologiya

fakultetini. Universiteti bitirdiktän sora işlemiş biyologiya üüredicisi Beşalma küüyündä. Açan 1944-cü yılda ikinciyä geler Sovet kuvedi Harlampiy Zavrakı NKVD yollêr sürgünä Çeläbinsk tarafına. Harlampiy oralarda bulunêr 1954-cü yıla kadar. Stalin öldüktän sora onu kolvererlär gelsin evä. Zavrak kızkardeşlar Vera, Mariya, Sönä, 1944-cü yılda görüp, ne yapêr Stalinin rejimi Besarabiyada, kaçêrlar Romaniyaya.

Petri Zavrak hem kardaşı Dimitriy Zavrak taa 1936-cı yılda giderlär üürenmää Türkiyâ. En küçük yaştan, Vasiliy Zavrak, bitirer Tiraspol Pedagogika institutunu. Çok yıl çalışmış üüredici. Şindi pensiyada, yaşêr Odesada. Bu adam biler Petri Zavrakın yaşamasını, ondan var nicä üürenmää Zavrakların familiyası için. Taa bir kişi, angısı ilgilener bu konuyalan – Zavrak Nikolay Harlampievich. O bu gün yaşêr Kişinövda. Ondan biz üürendik çok işlär Zavrakların familiyası için.

1939-cu yılda “Varlık” dergisindä (“Varlık” dergisi çiker otuzuncu yıllardan bu günä kadar. Bu dergidä başredaktormuş yazar Yaşar Nabi Petri Zavrak çıkardı yazılarını. “Folklor” rubrika altında gagauz türküleri, angılarını toplamıştı Petri Zavrak. Rubrikanın başlımda “Varlık” dergisi yazardı:

”Basarabiyalı bir Hıristiyan Türk olan ve bugün memleketimizde yüksek tahsilini yapmakta bulunan Zavrak Petri Besarabia ve Dobrucadaki Gagauzlar arasında dinlediği türkülerin metinlerini eynen tesbit etmiştir. Türk folkloru bakımından ehemmiyeti büyük olan bu materyelleri memnuniyetle neşrediyoruz”.

Petri Zavrak, kendisi Kubey küüyündän, çok halk türküleri toplamıştı. Onnarın aralarında: “Varna”, “Hacılık”, “Avram”, “Beşiktaş”, “Bey yolu”, “Ömer paşa”, “Plevne”, “Pasa”. Bu insannanlan birkaç ad verelim: Kemenceci Dimyan (Tatar Kıpçak), Arnaut Elena (Tatar Kıpçak), Arabaci Matrona (Kubey), Lenka Yabancı (Satılık Hacı), Vani Sakallı (Kahul), Stepan Dermenci (Kubey), Kabak Elena (Tatar Kıpçak), Trifonoglu Stepan Vasili (Tatar Kıpçak).

LİTERATURA TERMİNNERİN SÖZLÜÜ

Tema – herbir yaratma yazılı bir düşünölmüş uur için (görölmüş, işidilmiş duyulmuş) işlär için. Deyecez, ki şiirdä sölenler cenktä düüş için – sayılêr o şiir yazılı cenk temasına görä, ama başka şiirdä sölenler bir gözäl sevda için – o şiir da yazılı sevda temasına. Kimi şiirlerde yazıcı annadêr kendi can sıkletini ana tarafı için aklına getirer erin gözäl derelerini, çöşmelerini, daalarını – burada iki tema: Vatana sevgi hem tabiat, natura teması.

İdeya, öz fikir – bu te o fikirlär, angılarına, yaratmayı okuyarak, biz etişeriz. İdeya – yaratmanın baş fikiri. Yazıcı çok kerä çekeder yazmaa bir iş için, ama o kendisi da annamadaan yaratmasında çıkêr heptän başka işlär.

Personaj – geroy, kahraman – yaratmanın bir kişisi (adam, karı, uşak, beki bir mal, beygir, köpek h.b.). Kahramannar yaratmada her zaman olur iki türlü: ilikçilär doorulukçular hem onnarın duşmannarı fenalar, aldadicılar, öldürücülär. Onnarın arasında gider hojma danışmaklar. Te yazıcı N. Tanasoglunun annatmasında kız Sofi baş kahraman. N. Baboglunun poemasında “Ogılanın legendası” kahramannar Ogılan hem Länka.

Dil – literatura yaratmanın dili: demäk angı dildä yazılı o yaratma gagauzça, romınca... Bundan başka, var bizim hergünkü lafetmek dilimiz var gazetaların radionun dilleri. Yaratmada personajların da var kendi dilleri. Deyecez, lafeder bir hırsız, ani tezdä kapandan çıkmış onun dilindä, var hırsızların, kapancıların lafları, lafeder bir küülü, onun da dilini kolay ayırmaa bir kasabalı kişinin lafindan h.b. Ama topu bu lafetmeklär olêr yaratmanın dili. Avtor dillän çalışêr personajları biri-birindän ayırmaa, kendibaşinalamaa.

Drama yaratması – ölä bir literatura soyu, neredä çözüntü ölümün biter yada bir büyük belaylan. Drama yaratmaları taa sık yazılı pyesa gibi, ama var nicä olsun düz yazı da.

Drama yaratmaları gagauz literaturasında pek azdır.

Roman – bu uzun annatmaklı literatura janrası, neredä açıklanêr bir uzun zaman, bir geniş taraf, çok büyük olaylar çok personajların ya bütün halkların ecelleri, romanda olur okuyalım devirimnär, cenklär için. Gagauz literaturasında D. Tanasoglunun romanı “Uzun kervan” olur olsun bir örnek.

Komediya – bu ölä bir pyesa ya monolog, angısı yaşamayı gösterer şakalı gülmäklän ya gülmää almaklan. Okuyucular gülerlär, ama gülüşlär olur kimi sıra çok kahıra soksunnar, kannı yaş akıtsınнар yaşamanın kötülükleri için.

Yumor – yakın komediya yaratmasına. Şakalı gülüşlü annatmalar, kışadan gülmää almaklar kusurları, yannişları, kötöleri, yumorlan kol kola.

Satira – bu öldürücü kritikalı gülmaa almak, satiraya olur deyelim keskin ateşli yumor. Satirada yok umut ki kritikaya alınan iş düzelecek.

Metafora deniler o laflara, angıları düz annamasından çekimni, aylanmaklan kullanılêrlar.

Metaforada nicä sä toplu birerdä sarılı veriler obyektlerin ya olayların karakteristikası.

Metafora nasıl bir bütün resim verer yazıcıya kolaylık kısından süretli söylemää kendi düşünmesini, duygularını.

Örnek: tatlı laflan yaşamaa (annaşmaklan yaşamaa); ateş almaa geldi (çok kısa vakıda geldi); üreemä aar çöktü (bana zor geldi, küstüm, sıkıldım); kafam demirli oldu (yoruldum, bıktım, kafam aarıyer); canımı yaktı (çok acıladı beni, küstürdü).

Poeziya – Şiir. Bu ad taa eveldän bütünnä literaturaya verilmiş, neçin ki hepsi eski literaturaya pak şiirlän yazılıymış. Büünkü gündä poeziya deeriz maasuz şiircä düzülü yaratmaya.

Düz yazıdan, prozadan, şiir ayırılıyêr muzikaya yaklaşmasınan, rifmaylan hem ritmaylan, dil gözeleinnän, original süretlêrlän.

Dörtlük – bir şiirin dört sırasına kuplet ya dörtlük deniler. Te şair S. Kuroglunun “Kısmetliyim” şiirindän bir dörtlük:

*Şükürüm çilingirlerä,
Kimnär demir бүker.
Ayna bir yol düzennerä,
Kimnär asfalt döker.*

Balada gelir italian dilindän (*balare* – oyun, oynamaa). Evel eski zamanlarda bu bir şiirmiş, angısında varmış süjet, demäk belliymiş kahraman, personajlar, yaratmanın varmış başlantısı, ilermesi, kulminaşiyası hem çözüntüsü Baladalar dayma gösterirmişlär bir ya birkaç ayın oluş, razgeliş. Çoyu baladaların çeketmesi olur başlasınar istoriyalı, haliz geçmiş işlerdän (deyelim, ruslarda “Pesnä o Veşcem Olege”, ingilizlerdä “Robin Gud”, moldovannarda halk yaratması “Miorişa”). Baladalarda var türlü fantastikalı annatmalar.

Gagauz literaturasında ayırı baladalar yazılmadı, ama balada elementleri var kimi gagauz yazılarında da. Deyelim, Mina Kösenin kimi şiirlerindä, Nikolay Baboglunun yazısında “Oglanın legendası” adında, olur demäa “Oglanın baladası”, neçinki taman bu yaratmada var hepsi balada elementleri. İlkin tema baalı tarihli olaylarlan, üzdä fantazyalı kahramanlık olayları halkın eski yaşamasından...

*Giderim bän eni düzmä o yollardan,
Geldim karşı seninnän, bey gözäl Oglan.
Gidärdi düüş kannı hem pek cellat,
Köpüklän pak biyaz olmuştı kara at.*

*Dooru için azlıktınız siz pek azlık
Körklük için sä ne çoktular artık...*

"Oglanın legendası" yaratmasından

Lirika – lirika yaratmaları göstererler personajların, kahramanların düşünmelerini, can sıkletlerini, duygularını.

Lirikada var çok şiirlär sevda için (sevda yavklusuna, ana tarafına, naturaya) Lirikada şair çok kerä açıklêr kendi can sıkletini, havezini, duygularını.

Örnek erinä okuyunuz taa bir kerä D. Kara Çobanın lirika şiirlerini "Oolum, oolum", "Betva", "Sabaa", "Eski Bucak" hem başka.

Proza – deniler o yaratmalara, o materiallara, statyalara, angılan yazılı düz yazılan. O yaratmalarda rifmanın yada ritmanın önemlii yok. Düz yazılan, prozaylan yazılêr adetçä annatmalar, publiştika materialları, romannar, bilim açıklamaları.

Epigraf – bu bir-iki sıracıklı uygun söz (bilmeycedän, şiirdän, bir üürenmiş adamın sözündän), angısı bulunêr (yazılêr) yaratmanın adından sora hem açıklêr onun temasını yada öz fikirini, verer cuvap, açıklamak en önemli problemaya.

Örnek: D. Tanasoglunun "Uzun kervan" romanında var epigraf: "Yok millet istoriyasız, nasıl da yok istoriya milletsiz".

Nikolay Baboglunun poemasında "Oglanın legendası" var epigraf Çingiz Aytmatovdan bir sıra "Näända üzersin sän, Balık-karı?"

Kullanılmış literatura

1. Булгар С. Сторінки історії та літератури гагаузів ХІХ – поч. ХХ століття. – Кишинів: Pontos, 2005. – 320 с.

2. Покровська Л. А. Граматика гагаузької мови. – Кишинів: Lumina, 1990. – 61 с.

3. Правила орфографії та пунктуації гагаузької мови. Нова редакція / Науково-дослідницький центр Гагаузії імені М. В. Маруневич, Головне Управління освіти Гагаузії, Комратський державний університет. – Кишинів: Elan Poligraf, 2015. – 73 с.

4. Програма "Гагаузька мова для 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання, рівень стандарту", авт. Мілков А. М., Кіор І. Ф., 2017 р. – 14 с.

İçindekilär

Paalı üürenicilär!.....	3
§ 1. Dilin rolü üürenicilerin terbiyetmesindä	4
§ 2. Derinnetmäk hem sistemalamak en önemli haberleri fonetikadan, leksikadan, frazeologiyadan, stilistikadan	6
§ 3. Dilin önemli payları: sözün sesleri, lafın morfemaları, laf, lafbirleşmeleri, cümlelär, tekst	8
§ 4. Temel normalar ana dilinin literatüra söylemeklerindä	14
§ 5. Yazmak nişannarı	18
§ 6. Katlı olmaklar yazmak urğusuz vokallarda	21
§ 7. Stilistik formaları fonetikada	25
§ 8. Çok eskidän gagauz lafları.....	28
§ 9. Fonetikanın sinonim kolaylıkları	31
§ 10. Katlı olmaklar laf kullanmasında	32
§ 11. Frazeologizmaların rolü sözleşmektä.....	34
§ 12. Leksikologiyanın hem frazeologiyanın stilistik formaları	36
§ 13. Söz payların sisteması	39
§ 14. Stilistik formaları morfolojiyada.....	40
§ 15. Katlı olmaklar söz payların doörü yazılmasında	42
§ 16. Tamannamak becermekleri dil analizini yapmasında, kullanmaküürenilmiş dilin formalarını aazdan hem yazmak söylemeklerdä.....	57
§ 17. Doörü söylemenin hem doörü yazılmanın bilgilerin edenmesi.....	59
§ 18. Praktiki ritorikanın elementleri. Söz almanın tehnik hazırlanması. Material toplanması, onun fikirlenmesi, konspekt temel laflara.....	65
§ 19. Söz olmanın struktürası: tema, içindekisi, neet koyması, kulminatıya, temel fikirlerin tekrarlaması, lakonizma, şakalaşmak, ironiya	68
§ 20. Konspekt	71
§ 21. Kontrol takrinini yazılması.....	73
§ 22. Çevirmäk	74
§ 23. Yaratmalı takriri eklentisinnän	76
Audirovaniye	78
Okumak sessiz	84
Okumak seslän	89
Literatüra okumakları	95
Literatüra terminlerini sözlüü	148
Kullanılmış literatüra	150

Навчальне видання

ВЕЛІКСАР Людмила Георгіївна, КУРОГЛО Надія Іванівна,
КІОР Іван Федорович, МІЛКОВ Анатолій Миколайович

Гагаузька мова
(рівень стандарту)
підручник для 10 класу закладів загальної
середньої освіти з навчанням українською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

У підручнику використано ілюстративні матеріали з відкритих інтернет-джерел

Технічний редактор *Сергій Максимець*

Редактор *Анатолій Мілков*

Коректор *Іван Кіор*

Дизайн і верстка *Мирослави Токарюк*

Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 12, 31. Обл.-вид. арк. 9, 00. Наклад 164 прим. Зам. №1325.

Видавець і виготовлювач видавничий дім "Букрек",
вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000.

Тел./факс (0372)55-29-43. E-mail: info@bukrek.net

www.bukrek.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р